

դեկտեմբեր

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ
JUSTICE

2021

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2021
N 3 (55)

Գիտական հանդես Հրատարակվում է 2008 թվականից

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝ «Իրավական կրթության և վերականգնողական
ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Գլխավոր խմբագիր՝ Աշոտ Հայրապետյան - իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Վերատպելը միայն հանդեսի խմբագրության թույլտվությամբ:

Խմբագրության կարծիքը միշտ չէ, որ համընկնում է հեղինակների կարծիքի հետ:

Գովազդային նյութերի բովանդակության համար խմբագրությունը
պատասխանատվություն չի կրում:

Հեղինակային նյութերը վերանայվում են և չեն վերադարձվում:

«Արդարադատություն» գիտական հանդեսն ընդգրկված է Հայաստանի
Հանրապետության բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ԲՈԿ) սահմանած
դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների
և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական գիտական
հրատարակությունների ցուցակում:

Խմբագրության հասցեն՝ 375008, ք. Երևան, Մ. Խորենացու 162ա,
հեռախոս՝ 574483

Ֆաքս՝ 574453 էլ. կայք՝ www.ardadatutyunjournal.com

Հրապարակված է 21.12.2021թ.

Տպագրությունը՝ էլեկտրոնային:

Լրատվական գործունեություն իրականացնող «Իրավական կրթության
և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Հասցեն՝ ք. Երևան, Մ. Խորենացու 162ա

Գրանցման վկայական - N 278.210.03426, գրանցված է ՀՀ արդարադատության
նախարարության պետական ռեգիստրի Էրեբունու տարածքային բաժնի կողմից:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝

EDITORIAL BOARD

Սրբուհի Գալյան – Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազի՝ ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձմանն ուղղված գործառնությունների ոլորտը համակարգող տեղակալ, Արդարադատության առաջին դասի խորհրդական, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, խմբագրական խորհրդի նախագահ

Srbuhi Galyan – Deputy Prosecutor General of the Republic of Armenia coordinating the field of functions aimed at confiscation of property of illicit origin, First Rank Counsellor of Justice, PhD student of the chair of criminal law, YSU, Chairman of the Editorial Board

Աշոտ Հայրապետյան – Արդարադատության ակադեմիայի պրոռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, գլխավոր խմբագիր

Ashot Hayrapetyan – Vice-rector of the Academy of Justice, PhD in Law, Associate Professor, Chief Editor

Արտակ Ասատրյան – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Artak Asatryan – PhD in Law

Հրանուշ Հակոբյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Hranush Hakobyan – Doctor of Law, Professor

Արմեն Հարությունյան – Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Armen Harutyunyan – Judge at the European Court of Human Rights, Doctor of Law, Professor

Աշոտ Խաչատրյան – Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ashot Khachatryan – Judge at the Constitutional Court of the Republic of Armenia, Doctor of Law, Professor

Վոլոդյա Հովհաննիսյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Volodya Hovhannisyan – Doctor of Law, Associate Professor

Արմեն Եսայան – Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Armen Yesayan – Third Rank Counsellor of Justice of the Republic of Armenia, Doctor of Law, Professor

Գրիգոր Բադիրյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր

Grigor Badiryan – Doctor of Law

Ստեփան Ծաղիկյան – Հայ-Ռուսական համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Stepan Tsaghikyan – Head of Criminal and Criminal Procedural Law of the Law and Politics Department of the Russian-Armenian University, Doctor of Law, Professor

Սերգեյ Առաքելյան – «Արդարադատության ակադեմիա» ՊՈԱԿ նեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Sergey Arakelyan – Rector of “Academy of Justice” SNCO, Doctor of Law, Professor

Ռուզաննա Հակոբյան – «Գավառի պետական համալսարան» հիմնադրամի նեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Ruzanna Hakobyan – Rector of “Gavar State University” Fund, Doctor of Law, Associate Professor

Ժորա Ջհանգիրյան – «Գլաճոր» համալսարանի նեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Zhora Jhangiryan – Rector of “Gladzor” University, Doctor of Law, Professor

Ռուբեն Ավագյան – «Մանց» համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ruben Avagyan – Rector of “Mane” University, Doctor of Law, Professor

Արփիմեն Հովհաննիսյան – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Arpine Hovhannisyanyan – PhD in Law, Associate Professor

Սուրեն Քրմոյան – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Suren Krmoyan – PhD in Law

Սերգեյ Հայրապետյան – Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Sergey Hayrapetyan – Doctor of Historical Sciences, Professor

Աշոտ Ենգոյան – ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ashot Engoyan – Head of Chair/Faculty of International Relations-Chair of Theory and History of Political Sciences of YSU, Doctor of Political Sciences, Professor

Գարիկ Բեռյան – ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Garik Keryan – Head of Chair/Faculty of International Relations-Chair of Political Institutions and Processes of YSU, Doctor of Political Sciences, Professor

Էդուարդ Ղազարյան – Հայաստանի ազգային ազդարային համալսարանի ազդրիզնեսի և տնտեսագիտության ֆակուլտետի ղեկան, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ Հովսեփյան – ԵՊՀ ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի տպագիր և հեռարձակվող լրատվամիջոցների ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Mushegh Hovsepyan – Head of Chair / Faculty of Journalism- Chair of Printed and Broadcast Media of YSU, Doctor of Philological Sciences, Professor

Eduard Ghazaryan – Dean of the Faculty of Agribusiness and Economics of National Agrarian University of Armenia, Doctor of Economics, Professor

Օտարերկրյա անդամներ

International members

Հայկ Կուպելյանց – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Hayk Kupelyants – PhD in Law

Ալեքսանդր Արիմով – ՌԴ Սանկտ Պետերբուրգի պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության համալսարանի ղեկավար, ներքին ծառայության գեներալ-մայոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Alexandr Krymov - Head of the St. Petersburg University of the Federal Penitentiary Service of Russia (FPS of Russia), Major General of the Internal Service, Doctor of Law, Professor

Անդրեյ Սկիբա – Ռուսաստանի Դաշնության պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության իրավունքի և կառավարման ակադեմիայի իրավաբանական ֆակուլտետի քրեակատարողական իրավունքի ամբիոնի պետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ներքին ծառայության մայոր

Andrey Skiba – Head of Chair / Legal Faculty- Chair of Criminal and Executive Right of the Academy of Law and Administration of the Federal Penitentiary Service of the Russian Federation, Doctor of Law, Associate Professor, Major of Internal Service

Եվգենի Բարաշ – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Ուկրաինայի գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ

Yevhen Barash – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

Հենրիկ Լինդեբորգ – Ֆինլանդիայի արդարադատության նախարարության քրեական պատիժների վարչության ավագ գիտաշխատող, սոցիալական գիտությունների դոկտոր

Henrik Lindeborg – Senior Researcher at the Criminal Punishment Department of the Ministry of Justice of Finland, Doctor of Law

Նիկիտա Իվանով – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի քրեական իրավունքի և կրիմինալոգիայի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Nikita Ivanov – Head of the Chair of Penal Right and Criminology of the All-Russian State University of Justice, Doctor of Law, Professor

Սերգեյ Չերնյավսկի – Ուկրաինայի ներքին գործերի Ազգային ակադեմիայի պրոռեկտոր, Ուկրաինայի գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ, ոստիկանության գնդապետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Serhii Cherniavskiy – Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Police Colonel, Doctor of Law, Professor

Վադիմ Վինոգրադով – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի սահմանադրական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Vadim Vinogradov – Head of the Chair of Constitution and International Right of the All-Russian State University of Justice, Doctor of Law, Professor

Վլադիմիր Գուրեն – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի քաղաքացիական դատավարության և դատական կարգադրիչների ծառայության կազմակերպման ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Vladimir Gureev – Head of the Chair of Civil Process and Organization of Service of Bailiffs of the All-Russian State University of Justice, Doctor of Law, Associate Professor

Կոնստանտին Գուսարով – Յարոսլավ Մուդրիի անվան ազգային իրավաբանական համալսարանի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Konstantin Gusarov – Head of the Chair of Civil Procedure of the Yaroslav Mudryi National Law University, Doctor of Law, Professor

Վիտալիյ Ստուկանով – Բելառուսի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության ակադեմիայի հոգեբանության և մանկավարժության ամբիոնի պետ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Vitaly Stukanov – Head of Department of Psychology and Pedagogy of the Academy of the Interior Ministry of the Republic of Belarus, Doctor of Pedagogical Sciences, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor

Ալեքսանդր Ռուբիս – Բելառուսի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության ակադեմիայի քրեական դատավարության ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Aleksandr Rubis – Professor of the Department of Criminal Procedure of the Academy of Interior Ministry of the Republic of Belarus, Doctor of Law, Professor

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՆԻ

Մարտին Ալեքսանյան (պատասխանատու քարտուղար), Միլվա Արիստակեսյան (տեխնիկական խմբագիր), Անուշ Հայրումյան (սրբագրիչ), Սամվել Աբրահամյան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

6 ՌԱՖԻԿ ԽԱՆԴԱՆՅԱՆ

Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտի նիհիլիզմը
Հայաստանի Հանրապետությունում (1999-2006 թվականներին)

13 ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման
հիմնահարցերը ՀՀ քաղաքացիական դատավարությունում

20 ՆԱԻՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Փինանսական վերահսկողությունը որպես տնտեսության օրինական
կառավարման և կոռուպցիայի դեմ պայքարի իրավական միջոց

28 ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Դատական և իրավական բարեփոխումների ծրագրերի ազդեցությունը
Հայաստանի Հանրապետությունում դատական իշխանության
անկախության հաստատման վրա

35 ՌՈԲԵՐՏ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հետազոտական համալսարանների գիտահետազոտական
գործունեության արդյունավետության ցուցանիշները
գիտելիքահենք տնտեսության համատեքստում

44 РУБЕН НАЛБАНДЯН

О необходимости совершенствования законодательства РА
в области оперативно-розыскной деятельности

50 ARMAN HAKOBIJANYAN

Alternative dispute resolution perspectives in the Republic of Armenia

57 РУБЕН АВАКЯН

Причины преступности в исторических и современных реалиях

ՌԱՖԻԿ ԽԱՆԴԱՆՅԱՆ

ՀՀ վարչական դատարանի դատավոր,
իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԻՀԻԼԻԶՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (1999-2006 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ)

Հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում 1999-2006 թվականներին նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտի նիհիլիզմին և դրա պատճառների բացահայտմանը:

Ներկայացվում է ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության որոշման ինստիտուտների տարբերակումը, օրինակներ դատական պրակտիկայից, ինչպես նաև հեղինակավոր գիտնականների մոտեցումներ՝ կապված նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու դատարանների լիազորության հետ:

Անդրադարձ է կատարվում Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի այն որոշմանը, որով վերջ դրվեց՝ դատարանների՝ նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելուց խուսափելու պրակտիկային:

Հիմնադրադր՝ նորմատիվ իրավական ակտ, դատական վերահսկողություն, նիհիլիզմ, սահմանադրականություն, օրինականություն, գործադիր իշխանություն, ՀՀ վճռարեկ դատարան, ՀՀ սահմանադրական դատարան:

Ընդհանուր դրույթներ

ՀՀ-ում ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտի կայացման ճանապարհը եղել է բարդ: Թեև այսօր այն իրողություն է, սակայն Հայաստանի Հանրապետությունում եղել է ժամանակահատված, երբ ՀՀ Նախագահի ու ՀՀ կառավարության ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության գաղափարը դատարանների կողմից մերժվում էր: Դա վերաբերում է 1999-2006 թվականներին:

17.06.1998 թվականին ընդունված և 01.01.1999 թվականին ուժի մեջ մտած ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ 1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը¹) 26-րդ գլուխը վերաբերում էր պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց՝ օրենքին հակասող ակտերն անվավեր ճանաչելու կամ նրանց գործողությունները (անգործությունը) վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթին²:

Եթե նոր Օրենսգիրքը համեմատում ենք խորհրդային Հայաստանի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 25.07.1988 թվականին

ավելացված՝ պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողությունների դեմ տրվող զանգատների գործերի վերաբերյալ 24.1-րդ գլխի հետ, ապա պարզ է դառնում, որ 1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում «գործողություն» հասկացության փոխարեն օգտագործվում էր «ակտ» եզրույթը, որը ավելի լայն մեկնաբանման հնարավորություն էր տալիս: Այնուամենայնիվ, նոր Օրենսգրքի 26-րդ գլխում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների նորմատիվ բնույթի ակտերի օրինականության ստուգման մասին հատուկ կարգավորումներ նախատեսված չէր:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 14-րդ և 15-րդ հոդվածներում, որոնք սահմանում են քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության եղանակները, «նորմատիվ իրավական ակտ» ձևակերպումը նույնպես չի օգտագործվում: Նշված հոդվածներում խոսվում է պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտն անվավեր ճանաչելու մասին: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «1. Օրենքին կամ այլ իրավական ակտերին չհամապատասխանող և քաղաքացու կամ իրավաբանական անձի քաղաքացիական իրավունքներն ու օրենքով պաշտպանվող շահերը խախտող պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտը

դատարանով կարող է ճանաչվել անվավեր:»:

Այս պարագայում հարց էր ծագում՝ 1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլուխը վերաբերում էր միայն անհատական ակտերին, թե նաև՝ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերին:

Այս ժամանակահատվածում հրապարակված տեսական աշխատություններում, նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ վերահսկողության հարցերը ոչ միայն հատուկ ուշադրության չէին արժանանում, այլև՝ խոսվում էր կառավարման մարմինների ակտերի (վարչական ակտերի) օրինականության նկատմամբ վերահսկողության մասին՝ ստեղծելով այնպիսի տպավորություն, որ խոսքը միայն անհատական ակտերի մասին է: Օրինակ՝ Ն. Ապիյանը և Ա. Պետրոսյանը նշում են. «Նեղ առումով, դատական վերահսկողությունը ի հայտ է գալիս այն դեպքում, երբ կառավարման մարմնի ակտերը դատարանի կողմից հատուկ ուսումնասիրվում են օրինականության տեսանկյունից՝ նրանց գործողությունների օրինականության հաստատման համար շահագրգիռ անձանց և կառավարման մարմինների դիմումների հիման վրա»:՝³ Տեսաբանները մենագրության մեջ չեն հստակեցրել՝ խոսքն անհատական, թե, նաև, նորմատիվ իրավական ակտերի մասին է, սակայն նրանք հաճախ գործածում են «վարչական ակտ» հասկացությունը, որից կարելի է եզրակացնել, որ նկատի ունեն կառավարման մարմնի անհատական ակտերը:

Մինչդեռ քաղաքացիական դատավարության մասնագետները հստակ նշում էին, որ օրենսդիրը «ակտեր» ընդհանրական հասկացության մեջ ներառել է ինչպես անհատական բնույթ կրող ակտերը (գործողությունները (անգործությունը) և որոշումները), այնպես էլ նորմատիվ իրավական ակտերը⁴:

Ավելին՝ նրանք քննադատում էին օրենսդրի մոտեցումը, ըստ որի՝ 1998 թվականի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլխում միաբերվել են ըստ էության երկու տարբեր գործեր՝ պետական մարմինների օրենքին հակասող ակտերն անվավեր ճանաչելու և նույն սուբյեկտների գործողությունները (անգործությունը) վիճարկելու գործերը, որի հետևանքով դատավարական կարգավորումներում շփոթություն է առաջացել: Ավելին, Ռ. Պետրոսյանը այս կապակցությամբ նշում է. «Քաղաքացու իրավունքը խախտող գործողության (անգործության) կամ որոշման օրինականության և հիմնավորվածության ստուգման ժամանակ դատարանի խնդիրն այլ է՝ քննության առնել գործի

լուծման համար նշանակություն ունեցող բոլոր հանգամանքները, հետազոտել, վերլուծել և գնահատել այդ հանգամանքները հետազոտող ապացույցները, մինչդեռ նորմատիվ ակտերն անվավեր ճանաչելու գործով դատարանի գործառույթը բոլորովին ուրիշ է՝ տալ նորմատիվ ակտի իրավական գնահատականը, նրա համապատասխանությունն օրենքին, որը որևէ կապ չունի հայցվորի իրավական դիրքորոշման հետ»:՝

Ուշագրավ է այն, որ դատավարագետը այս վարույթները առանձնացնելու համար, բերում էր նաև սահմանադրական հիմնավորումներ: Նա կարծում է, որ պետական մարմինների՝ օրենքին հակասող նորմատիվ իրավական ակտերն անվավեր ճանաչելու հիմքում դրված է ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածը (1995 թվականի խմբագրությամբ), իսկ նույն սուբյեկտների գործողությունները (անգործությունը) և որոշումները վիճարկելու հիմքում դրված է ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածը⁵: Այս մոտեցումը, որին դեռևս կանոնադաշտում, ունի սկզբունքային նշանակություն, քանի որ դրանից է բխում նաև այն հարցը, թե ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը վիճարկելու գործերով, ով կարող է դիմել դատարան:

Դատավարագիտության մեջ թեև ընդգծվում էր վերը նշված երկու խումբ գործերով տարբերակված դատավարական վարույթներ նախատեսելու անհրաժեշտությունը, սակայն պատմական այս ժամանակահատվածում հիմնական խնդիրը ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության վիճարկման վարույթների տարբերակումն էր, ինչպես նաև ՀՀ դատարանների կողմից ՀՀ նախագահի ու ՀՀ կառավարության նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության դեմ բերված դիմումները քննելուց հետևողականորեն հրաժարվելը:

Ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության որոշման ինստիտուտների տարբերակումը

1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլխով կարգավորվում էին պետական մարմինների օրենքին հակասող ակտերը, սակայն նշված գլխում ամրագրված էին առանձին դրույթներ, որոնք կարող էին տպավորություն ստեղծել այն մասին, թե իբրև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը «ներխուժել է» նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականությունը որոշելու տիրույթ:

Առաջին, նախատեսված էր, որ դիմումում պետք է նշվի՝ (...) Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և (կամ) օրենքների ո՞ր հոդվածներին է հակասում վիճարկվող ակտը (1998 թվականի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 161-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Երկրորդ, դատարանը դատական նիստում ստուգում է ակտն ընդունած պետական մարմնի, տեղական ինքնակառավարման մարմնի կամ դրանց պաշտոնատար անձի իրավասությունը, ամբողջ ակտի կամ դրա մի մասի համապատասխանությունը ՀՀ Սահմանադրությանը և օրենքներին (1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 162-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Նման ձևակերպումներից, այնուամենայնիվ, չէր կարելի եզրակացնել, որ 1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլուխը կոչված էր կարգավորելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության վիճարկման հարցեր: Նշված գլխում հետևողականորեն նշվում էր պետական մարմինների՝ օրենքին հակասող ակտերի մասին, իսկ 160-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ պարբերությունում ուղղակի նշված էր. «Դատարանի քննությանը ենթակա չեն այն ակտերն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ դիմումները, որոնց՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցի որոշելը, սահմանադրական դատարանի բացառիկ իրավասությունն է»⁷:

Այսպիսով, հստակ էր, որ 1998 թվականի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլուխը վերաբերում էր ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության որոշման հարցերին, մինչդեռ, ՀՀ դատարանները երկար տարիներ՝ հրաժարվում էին ՀՀ նախագահի ու կառավարության նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելու գործառնությունը:

ՀՀ դատարանների հրաժարումը ՀՀ նախագահի և ՀՀ կառավարության նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելու գործառնությանը

ՀՀ դատարանները, ընդհուպ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, այս ժամանակահատվածում հետևողականորեն հրաժարվում էին քննարկել այն դիմումները, որոնցով վիճարկվում էր, հատկապես, ՀՀ նախագահի ու կառավարության նորմատիվ իրավական ակտերի՝ օրենքին համապատասխանելու հարցը: Նմանատիպ մոտեցում արտահայտել էին նաև առանձին իրավաբան գիտնականներ⁸:

Մյուս կողմից՝ այլ գիտնականներ, գործադիր իշխանության մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելուց՝ դատարանների հրաժարումը որակել են՝ Սահմանադրությանը հակասող: Այսպես՝ Ա. Ղամբարյանը նշել է. «Թեև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածում ձևակերպված իրավական նորմը տարակարծությունների տեղիք է տալիս, սակայն այսօր ՀՀ քաղաքացիները և իրավունքի այլ սուբյեկտներ գրկված չէին լինի կառավարության որոշումների օրինականությունը վիճարկելու հնարավորությունից, եթե դատական իշխանության մարմինները ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի մեկնաբանման հարցում մոտենալին համակարգային տեսանկյունից՝ այն դիտարկելով ՀՀ Սահմանադրությանը երաշխավորված արդարադատության մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքի համատեքստում»⁹:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի 1-ին կետի կիրառման վերաբերյալ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ընդհանուր իրավասության դատարանները ՀՀ նախագահի և ՀՀ կառավարության կողմից ընդունված իրավական ակտերի, օրենքին համապատասխանության վերաբերյալ դիմումներին առնչվող հարցը քննելիս, հիմք ընդունելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ պարբերությունը, որպես կանոն, մերժել են դրանց քննության ընդունումը: Ձևակերպումը բոլոր դատական ակտերում գրեթե նույնն է՝ «ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ դատարանի քննությանը ենթակա չեն այն ակտերն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ դիմումները, որոնց ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցի որոշելը, սահմանադրական դատարանի բացառիկ իրավասությունն է»¹⁰: Նշված հիմքով ընդհանուր իրավասության դատական բոլոր ատյանների կողմից դիմումների մերժումը վկայում է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ պարբերության մասն ձևակերպումը դատական պրակտիկայում ընդհանրական բնույթ ունեցող դիրքորոշման ձևավորման պատճառ է դարձել: Նման իրավիճակը կարող է լոջորեն խոչընդոտել իրավունքի տարբեր սուբյեկտների՝ օրենքով պաշտպանվող ցանկացած իրավունքի խախտման դատական պաշտպանությանը (ՀՀ սահմանադրական դատարանի 26.11.2006 թվականի ՍԴՈ-665

որոշում):

Օրինակ՝ քաղաքացի Ա. Զ-ն 13.01.2006 թվականին դիմել է Երևանի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ համայնքների առաջին ատյանի դատարան՝ վիճարկելով ՀՀ նախագահի հրամանագրի՝ օրենքին համապատասխանության հարցը: Առաջին ատյանի դատարանը մերժել է դիմումի ընդունումը՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 91-րդ հոդվածի 1-ին կետի 1-ին ենթակետով և 160-րդ հոդվածի 1-ին կետով վեճը ընդհանուր իրավասության դատարանում քննության ենթակա չլինելու հիմքով: Դատարանը իր որոշումը պատճառաբանել է հետևյալ կերպ. «Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետի՝ Սահմանադրական դատարանը օրենքով սահմանված կարգով որոշում է օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, ՀՀ նախագահի հրամանագրերի, կառավարության, վարչապետի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը: Համաձայն Սահմանադրական դատարանի մասին ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետերի՝ Սահմանադրական դատարանը Սահմանադրության 100-րդ հոդվածին համապատասխան և սույն օրենքով սահմանված կարգով որոշում է օրենքների, ՀՀ Նախագահի հրամանագրերի և այլ իրավական ակտերի համապատասխանությունը Սահմանադրությանը: Համաձայն ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ մասի՝ դատարանի քննությանը ենթակա չեն այն ակտերն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ դիմումները, որոնց՝ ՀՀ Սահմանադրության համապատասխանության հարցի որոշելը Սահմանադրական դատարանի բացառիկ իրավասությունն է: Այսպիսով, նշված նորմերի ուժով դիմումը ընդհանուր իրավասության դատարանում քննության ենթակա չէ»:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 24.02.2006 թվականի Ա. Զ-ի դիմումի վերաբերյալ Երևանի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ համայնքների առաջին ատյանի դատարանի որոշումը թողել է անփոփոխ, իսկ վճռաբեկ բողոքը՝ առանց բավարարման:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կողմից ՀՀ Նախագահի և ՀՀ կառավարության նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելու գործառնությանից հրաժարվելը Ա.Ղամբարյանը բացատրում է հետևյալ կերպ. «ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, հանդիսանալով գոյտ երրորդ ատյանի դատարան, խիստ սահմանափակ ազդեցություն ունի իրավական քաղաքականության վրա, նրա որոշումները ինչպես օրենսդիր և գործադիր մարմինների, այն-

պես էլ դատական համակարգում չունենի քաղաքար հեղինակություն: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը հազվադեպ էր ունակ իրեն վերապահված քաղաքական իշխանությանը ներհատուկ ուժով՝ վերահսկելու գործադիր մարմինների ակտերի օրինականությունը և դրանով իսկ հակադրվելու այդ մարմինների քաղաքականությանը: Ավելին, իշխանության այլ մարմինների հետ հակասություններից խուսափելու նպատակով, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը դատավարական որոշ նորմերին տալով հակաիրավական, ոչ համակարգային մեկնաբանություն, հրաժարվում էր ՀՀ նախագահի և ՀՀ կառավարության ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողություն իրականացնել»¹⁶:

Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության ստուգման դատական գործառնության կենդանացումը ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից

Ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելուց խուսափելու պրակտիկան շտկվեց միայն ՀՀ սահմանադրական դատարանի միջամտությունից հետո: ՀՀ սահմանադրական դատարանը 26.11.2006 թվականի ՍԴՈ-665 որոշմամբ արտահայտել է իր իրավական դիրքորոշումները, որոնք քննարկվող հարցի համար ունեն սկզբունքային նշանակություն:

Նախ՝ իրավական պետությանն անհարիր է այն իրավիճակը, երբ օրենքով ու իրավակիրառական պրակտիկայի կողմից բացառվում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց դիմումների հիման վրա առանձին իրավական ակտերի՝ օրենքին համապատասխանության հարցի դատական վերահսկողությունը (ՍԴՈ-665 որոշման 7-րդ կետ):

Երկրորդ՝ ՀՀ օրենսդրությունը նախատեսում է իրավական ակտերի նկատմամբ դատական հսկողության երկու տարատեսակ:

Առաջինը՝ սահմանադրական արդարադատությունն է, որն իրականացնում է ՀՀ սահմանադրական դատարանը: Սահմանադրական դատարանը (ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետի հիման վրա) որոշում է օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, ՀՀ նախագահի հրամանագրերի, կառավարության, վարչապետի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը: Սահմանադրական դատարանն իր որոշմամբ կարող է նշված ակտերը ճանաչել որպես ՀՀ Սահմա-

նադրությանը հակասող և անվավեր:

Երկրորդն՝ ընդհանուր իրավասության դատարանների միջոցով ՀՀ իրավական ակտերի՝ օրենքին համապատասխանության ստուգումն է, որն իրականացնում են ընդհանուր իրավասության դատարանները՝ որպես քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության եղանակ:

Ինչպես վկայում է տարբեր երկրների իրավական ակտերի սահմանադրականության ստուգման կամ դրանց օրենքին համապատասխանության հարցին առնչվող օրենսդրության ուսումնասիրությունը. այն երկրներում, որտեղ վարչական արդարադատությունն իրականացնում է վարչական դատարանները, նորմատիվ իրավական ակտերի օրենքին համապատասխանության հարցերը քննության են առնվում այդ դատարանների կողմից, իսկ մյուս երկրներում, որտեղ նպատակահարմար չեն գտել ստեղծել նման դատարաններ, իրավական ակտերի օրենքին համապատասխանության հարցը քննության են առնում սահմանադրական կամ ընդհանուր իրավասության դատարանները: ՀՀ օրենսդրության համաձայն՝ վարչական արդարադատության իրականացման իրավասությամբ ներկայումս օժտված են քաղաքացիական գործեր քննող դատարանները և տնտեսական դատարանը (ՍԴՈ-665 որոշման 4-րդ կետ):

Երրորդ՝ սահմանադրական արդարադատությունն իրականացնում է Սահմանադրական դատարանը, հետևաբար, նրա իրավասությունն է՝ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետում թվարկված իրավական ակտերի սահմանադրականության որոշման հարցը: Միաբանական, Սահմանադրական դատարանն արձանագրում է, որ ՀՀ գործող օրենսդրությամբ ՀՀ ազգային ժողովի որոշումների, ՀՀ նախագահի հրամանագրերի, ՀՀ կառավարության, ՀՀ վարչապետի, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների՝ օրենքին համապատասխանության հարցի որոշումը ներկայումս վերապահված է ՀՀ ընդհանուր իրավասության դատարաններին (ՍԴՈ-665 որոշման 7-րդ կետ):

ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշման պատճառաբանական մասի վերլուծությունից ակնհայտ է դառնում, որ նա ստեղծված իրավիճակը պայմանավորել է հիմնականում օրենսդրի կողմից տրված ոչ հստակ ձևակերպումներով, մինչդեռ, իրականում, նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունից հրաժարվելու հիմնական պատճառը՝ ընդհանուր իրավասության դատարանների խուսափողական քաղաքականությունն էր: Պատահա-

կան չէ, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը քննարկվող որոշման եզրափակիչ մասում ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչել՝ ոչ թե ինքնին ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ պարբերությունը, այլև հակասահմանադրական է համարվել այդ նորմը՝ իրավակիրառական պրակտիկայի կողմից դրան տրված բովանդակությունը:

1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլուխը ուժը կորցրել է 01.01.2008 թվականին, երբ ուժի մեջ մտավ ՀՀ վարչական դատավարության առաջին օրենսգիրքը:

Եզրակացություն

Պատմաիրավական այս վերլուծության արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ դատարանները խուսափում էին ՀՀ նախագահի ու ՀՀ կառավարության նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելու գործառույթից, թեև 1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը ՀՀ դատարաններին վերապահել էր այս տեսակի դատական վերահսկողության գործառույթ, սակայն նրանք դատավարական նորմերի ոչ համակարգային մեկնաբանության միջոցով խուսափում էին ՀՀ նախագահի և ՀՀ կառավարության ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողություն իրականացնել:

ՀՀ դատարանների, այդ թվում՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նման զգուշավոր դիրքորոշման պատճառները փնտրելիս պետք է հաշվի առնել նաև՝ առավել ընդհանուր հարթության հարցերը, տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական ռեժիմի առանձնահատկությունը, քաղաքական և դատական իշխանության հարաբերությունների արժեքաբանական առանձնահատկությունները և այլն:

Ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելուց խուսափելու պրակտիկան շտկվեց միայն ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից (26.11.2006 թվականի ՍԴՈ-665 որոշում):

¹ Ուժը կորցրել է 09.04.2018 թվականին:

² 24.11.1999 թվականին ընդունված և 27.01.2018 թվականին ուժը կորցրած «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները քննարկելու կարգի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածում սահմանված էր. «...յուրաքանչյուր քաղաքացի, իրավաբանական անձ իրավունք ունի բողոքով դիմել դատարան, եթե գտնում է, որ պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց և կազմակերպությունների անօրինաչափ գործողություններով (որոշումներով) խախտվել են իր իրավունքներն ու ազատությունները»: Նույն օրենքի 12-րդ հոդվածում սահմանված էր, որ պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց և կազմակերպությունների գործողությունների (որոշումների) դեմ քաղաքացիների բողոքները դատարանը քննարկում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

³ Տե՛ս, Ալիյան Ն., Պետրոսյան Ա. Իրավական պետություն և օրինականություն: 2-րդ հրատ., Եր.: 2001, էջ 212:

⁴ Տե՛ս, Պետրոսյան Ռ., Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում XIX-XX դարերում (պատմաիրավական հետազոտություն և օրենսդրության իրավահամեմատական վերլուծություն): Երևանի պետական համալսարան, Եր.: 2001, էջ 389:

⁵ Տե՛ս, Պետրոսյան Ռ. նույն աշխ. էջ 389:

⁶ Տե՛ս, Պետրոսյան Ռ. նույն աշխ. էջ 388:

⁷ Տե՛ս, ՀՀ սահմանադրական դատարանը 26.11.2006 թվականի ՍԳՈ-665 որոշմամբ նշել է, որ ՀՀ քաղ. դատ. օր-ի 160-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ պարբերությունը ձևակերպված է իրավաբանորեն ոչ հստակ, սակայն որևէ կերպ չի հստակեցրել, թե ինչումն է այդ անհստակությունը:

⁸ Տե՛ս, Դանիելյան Գ. Դատախազի մասնակցությունը քաղաքացիական դատավարությանը // Հայաստանի Հանրապետության դատախազությունը// Դասագիրք բուհերի համար. Երևանի պետական համալսարան, Եր.: 2004, էջ 241:

⁹ Տե՛ս, Դամբարյան Ա. Վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման դատավարական և դատարանակազմական հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // Հայ-ռուսական համալսարան, Տարեկան գիտաժողով (28 նոյեմբեր – 2 դեկտեմբեր 2006թ.). Ռ-ՀՀ, հրատ, 2007.:

¹⁰ Տե՛ս, Դամբարյան Ա. Դատական քաղաքականությունը Հայաստանի Հանրապետությունում (մեթոդաբանական և համատեսական հիմնախնդիրներ): Եր.: Ռ-ՀՀ, հրատ, 2013, էջ 260-261:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ալիյան Ն., Պետրոսյան Ա. Իրավական պետություն և օրինականություն: 2-րդ հրատ., Եր.: 2001, էջ 212:

2. Պետրոսյան Ռ. Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում XIX-XX դարերում (պատմաիրավական հետազոտություն և օրենսդրության իրավահամեմատական վերլուծություն): Երևանի պետական համալսարան Եր.: 2001 թ.:

3. Դանիելյան Գ. Դատախազի մասնակցությունը քաղաքացիական դատավարությանը // Հայաստանի Հանրապետության Դատախազությունը: Դասագիրք բուհերի համար. Երևանի պետական համալսարան Եր., 2004թ.:

4. Դամբարյան Ա. Վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման դատավարական և դատարանակազմական հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // Հայ-ռուսական համալսարան, Տարեկան գիտաժողով (28 նոյեմբեր – 2 դեկտեմբեր 2006թ.). Ռ-ՀՀ, հրատ, 2007թ.:

5. Դամբարյան Ա. Դատական քաղաքականությունը Հայաստանի Հանրապետությունում (մեթոդաբանական և համատեսական հիմնախնդիրներ): Եր., Ռ-ՀՀ, հրատ, 2013թ.:

Рафик Хандянян
Судья Административного суда РА,
кандидат юридических наук, доцент

РЕЗЮМЕ

*Нигилизм в отношении института судебного контроля за законностью нормативных
правовых актов в Республике Армения (1999-2006 годы)*

В статье анализируется институт судебного контроля за законностью нормативных правовых актов в Республике Армения с 1999 по 2006 год, в частности, изучаются вопросы, связанные с избеганием судами осуществления контроля за законностью нормативных правовых актов. Рассмотрены отличия законности и конституционности нормативных правовых актов, решения судов, так же отражены мнения выдающихся ученых относительно полномочий судов осуществлять контроль за законностью нормативных правовых актов в рассматриваемый период. Анализируется так же решение Конституционного суда Республики Армения, которое положило конец практике избегания судами осуществления контроля за законностью нормативных правовых актов.

Ключевые слова: нормативный правовой акт, судебный контроль, нигилизм, конституционность, законность, исполнительная власть, Кассационный суд Республики Армения, Конституционный суд Республики Армения.

Rafik Khandanyan
Judge of the Administrative Court of the Republic of Armenia
PhD in Law, Associate Professor

SUMMARY

Negation of judicial control over legality of normative legal acts in the Republic of Armenia (1999-2006)

The article analyzes the institution of judicial control over legality of normative legal acts in the Republic of Armenia from 1999 to 2006. More accurately, it reveals such questions as why Armenian judicial system avoided judicial control over legality of normative legal acts from 1999 to 2006 and was it due to the political situation in the country or not. The article reflects differences between constitutional control over normative legal acts and control over legality of normative legal acts, court's decisions and opinions of outstanding scientists on power of Armenian courts to control legality of normative legal acts. The decision of the Constitutional court of the Republic of Armenia which changed the practice of avoiding judicial control over legality of normative legal acts is also discussed in the article.

Key words: normative legal act, judicial control, nihilism, constitutionality, legality, executive power, The Supreme Court of the Republic of Armenia, The Constitutional Court of the Republic of Armenia.

Բնագիրը ներկայացվել է 03.09.2021թ.
Ընդունվել է տպագրության 18.11.2021թ.
Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է)
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ս. Սիմոնյանը

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Փաստաբան

ՀԱՅՅԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՄԲ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՄՆԵՐԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԸ ՀՀ ԲԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է դատարանների կողմից հայցի ապահովման կիրառման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հարցին:

Հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման իրավունքը գործին մասնակցող անձի, որի դեմ անհիմն կիրառվել են հայցի ապահովման միջոցներ, իրավունքների պաշտպանության լավագույն միջոցներից է: Գտնում ենք, որ գործին մասնակցող անձը, որի դեմ կիրառվել են հայցի ապահովման միջոցներ, բոլոր այն դեպքերում, երբ այդպիսի կիրառումը կճանաչվի անհիմն, պետք է իրավունք ունենա ներկայացնել հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց: Հոդվածում կատարված վերլուծության արդյունքում առաջարկվել է փոփոխություններ կատարել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի հայցի ապահովումը կարգավորող հոդվածներում:

Հիմնաբառեր – հայցի ապահովում, վնասների հատուցում, քաղաքացիական դատավարություն:

Հայցի ապահովումը օրենքով նախատեսված դատավարական միջոցների համակցություն է, որի նպատակն է գործով կայացվելիք վերջնական դատական ակտի կատարման երաշխավորումը: Այս դատավարական ինստիտուտը կոչված է դատարանի կողմից նախապես ձեռնարկվող որոշակի միջոցներով հնարավոր բացասական հետևանքներից պաշտպանել գործին մասնակցող անձի իրավունքները և օրինական շահերը: Դրանով իսկ այն ուղղված է անձանց խախտված իրավունքների իրական ու ամբողջ ծավալով վերականգնելուն: Հիմնական խնդիրն, որն առաջանում է հայցի ապահովման միջոցներ կիրառելիս, գործին մասնակցող անձանց իրավունքների և օրինական շահերի հավասարության պահպանումն է, քանի որ հայցի ապահովման միջոցների կիրառումը հանգեցնում է հակառակ դատավարական կողմի իրավունքների սահմանափակմանը, իսկ որոշ դեպքերում նաև՝ վերջինիս համար նյութական վնասների առաջացմանը:

Գործին մասնակցող անձը, որի դեմ անհիմն կիրառվել է հայցի ապահովում, կարող է վերականգնել իր խախտված իրավունքները՝ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց ներկայացնելով, ինչը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 14-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքների պաշտպանության ձևերից մեկն է: Վնասների տակ, ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի, հասկացվում է՝ իրավունքը խախտված անձի ծախսերը, որը նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը վերականգնելու համար, նրա գույքի կո-

րուստը կամ վնասվածքը (իրական վնաս), չստացված եկամուտները, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր (բաց թողնված օգուտ), ինչպես նաև ոչ նյութական վնասը: Ըստ նույն հոդվածի 1-ին մասի՝ անձը, ում իրավունքը խախտվել է, կարող է պահանջել իրեն պատճառված վնասների լրիվ հատուցում, եթե վնասների հատուցման ավելի պակաս չափ նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածի 1-ին մասը ևս սահմանում է, որ քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման՝ այն պատճառած անձի կողմից լրիվ ծավալով: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ:

Հայցի ապահովման կիրառման հետևանքով առաջացած վնասների փոխհատուցման իրավական կարգավորումները տրված են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածով, համաձայն որի՝ գործին մասնակցող անձը կամ այլ անձը, որի դեմ կիրառվել է հայցի ապահովման միջոց, իրավունք ունի հայցադիմում ներկայացնելու նույն դատարան՝ ընդդեմ հայցի ապահովման միջոց պահանջած գործին մասնակցող անձի: Նույն հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսել է վնասների փոխհատուցման իրավունք նաև այն

դեպքերում, երբ այդպիսի վնասներ են առաջացել հայցի նախնական ապահովման միջոցներ կիրառելու հետևանքով:

Հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցումը հայցի ապահովման կապակցությամբ գործին մասնակցող անձի շահերի պաշտպանության դատավարական միջոցներից է: Այն ավանդական է հայրենական քաղաքացիական դատավարության համար և նախատեսված է եղել դեռևս 1923թ. ԽՍՀ Միության և միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսդրության հիմնություններին համապատասխան ընդունված ՀՍԽՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում և դրանից հետո ընդունված բոլոր քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերում: Գործող օրենսդրությամբ փոփոխվել է միայն այդպիսի հայց ներկայացնելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակը, եթե նախկինում այդպիսի իրավունքով օժտված էր միայն պատասխանողը, ապա գործող օրենսդրությունը այդ իրավունքը վերապահել է բոլոր այն անձանց, որոնց դեմ կիրառվել են հայցի ապահովման միջոցներ: Օրենսդիրի նման մոտեցումը համարում ենք հիմնավոր, քանի որ նախկին քաղաքացիական դատավարությամբ սահմանված դրույթի համաձայն՝ նման հայց կարող էր ներկայացնել միայն պատասխանողը, որը խախտում էր կողմերի իրավահավասարության սկզբունքը: Օրինակ՝ իր դիմումի համաձայն՝ «ՎՏԲ-Հայաստան բանկ» ՓԲ ընկերությունը ներգրավվել է որպես երրորդ անձ թիվ ԵՄԴ/0425/02/13 քաղաքացիական գործի շրջանակներում: Հետագայում «ՎՏԲ-Հայաստան բանկ» ՓԲ ընկերության հանդեպ նշված գործի շրջանակներում, կիրառվել է հայցի ապահովման միջոց, որը հետագայում «ՎՏԲ-Հայաստան բանկ» ՓԲ ընկերության ներկայացուցչի միջնորդության հիման վրա վերացվել է, սակայն մինչ այդ «ՎՏԲ-Հայաստան բանկ» ՓԲԸ-ն դիմել է դատարան՝ ընդդեմ իր հանդեպ հայցի ապահովման միջոց կիրառելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացրած կողմի՝ «Արտադրա-տպագրական» ՓԲԸ-ի՝ հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասների հատուցման պահանջով: Դատարանը 31.07.2014թ. թիվ ԵՄԴ/1613/02/13 վճռով բավարարել է հայցը, սակայն հետագայում այս վճիռը բեկանվել է ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի կողմից հետևյալ պատճառաբանությամբ՝ «...ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանողին է իրավունք վերապահում հարուցել հայց նույն Դատարան ընդդեմ հայցվորի՝ հայցի ապահովմամբ պատճառված

վնասների հատուցման պահանջով...»¹: Այսպիսով, գործին մասնակից դարձած երրորդ անձը նախկինում գրկված էր հնարավորությունից՝ պահանջել հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասների հատուցում: Ներկայումս չկա որևէ սահմանափակում հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասի հատուցման հայց ներկայացնելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակում:

Սույն հոդվածում քննարկելու ենք հայցի ապահովմամբ գործին մասնակցող անձի մոտ առաջացած վնասների փոխհատուցման հետ կապված խնդրահարույց հարցերը:

Հայցի ապահովման կիրառման հետևանքով առաջացած վնասների փոխհատուցման հարցը կարգավորող ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ հայցի ապահովման հետ կապված վնասների հատուցման պարտադիր վավերապայմաններ են հանդիսանում՝

1. Հայցի ապահովման կիրառման պատճառով գործին մասնակցող անձի մոտ վնասների առկայությունը:

2. Դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով ներկայացված հայցը մասնակի կամ ամբողջությամբ մերժվել է, թողնվել է առանց քննության կամ գործի վարույթը կարճվել է ՀՀ քաղ. դատ. օր.-ի 182-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-3-րդ, 7-րդ կամ 11-րդ կետերով նախատեսված հիմքերով: Հայցի նախնական ապահովման կիրառման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հայց ներկայացնելու համար նշված իրավական հիմքերից բացի նշված է նաև այն դեպքը, երբ սահմանված ժամկետում հայցվորի կողմից հայց չի ներկայացվել դատարան:

3. Հայցի ապահովման կիրառման և վնասների առաջացման միջև պատճառահետևանքային կապի առկայությունը:

Նշված վավերապայմաններից որևէ մեկի բացակայությունը, ըստ օրենսդրի տրամաբանության, պետք է հիմք հանդիսանա հայցի ապահովման հետ կապված վնասների հատուցման պահանջի մերժման համար:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածի կարգավորումները գործնականում կարող են առաջացնել հետևյալ խնդիրները.

1. Օրենսդիրը հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց ներկայացնելու իրավունքի առաջացման համար պարտադիր է համարում դատարանի օրինական ուժի մեջ

մտած դատական ակտի առկայությունը, որով հայցը մերժվել է, թողնվել է առանց քննության կամ գործի վարույթը կարճվել է: Գտնում ենք, որ այս դրույթը սահմանափակում է վնասներ կրած անձի իրավունքը ստանալ փոխհատուցում այն դեպքերում, երբ հայցի ապահովումը կիրառվել է անհիմն, սակայն չկա օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտ, որով հայցը մերժվել է կամ թողնվել է առանց քննության կամ կարճվել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածով նախատեսված հիմքերով, օրինակ՝ եթե հայցի ապահովման միջոցները վերացել են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի 1-ին մասի հիմքով. այն է՝ եթե բացակայում են հայցի ապահովման միջոց կիրառելու հիմքերը և հայցի ապահովման ընթացքում անձը կրել է ֆինանսական կորուստներ, ապա ըստ գործող օրենսդրության՝ այն ենթակա կլինի հատուցման միայն այն դեպքում, երբ հայցը մերժվի կամ կարճվի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածով նախատեսված հիմքերով:

Անհրաժեշտ ենք համարում փոփոխություն կատարել գործող օրենսդրության մեջ և հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց ներկայացնելու իրավական հիմքերը լրացնել հետևյալ կերպ՝ «Գործին մասնակցող անձը կամ այլ անձը, որի դեմ կիրառվել է հայցի ապահովման միջոց, իրավունք ունի հայցադիմում ներկայացնելու նույն դատարան՝ ընդդեմ հայցի ապահովման միջոց պահանջած գործին մասնակցող անձի՝ հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով, եթե դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով ներկայացված հայցը մասնակի կամ ամբողջությամբ մերժվել է, թողնվել է առանց քննության, գործի վարույթը կարճվել է սույն օրենսգրքի 182-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-3-րդ, 7-րդ կամ 11-րդ կետերով նախատեսված հիմքով կամ հայցի ապահովման միջոցը վերացվել է սույն օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով նախատեսված հիմքով»: Նշենք, որ միջազգային իրավական փորձի համեմատական վերլուծությունը ևս ցույց է տալիս, որ անձը պետք է ունենա հնարավորություն ստանալ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցում բոլոր այն դեպքերում, երբ կիրառված հայցի ապահովումը հետագայում կճանաչվի անհիմն կամ կիրառված հայցի ապահովման միջոցները դատարանի որոշմամբ կվերացվի: Այսպես օրինակ՝ Ֆինլանդիայի դատական օրենսգրքի 11-րդ բաժնի 7-րդ գլուխը նախատեսում է,

որ, եթե հայցի ապահովման միջոցի կիրառումը հետագայում ճանաչվի անհիմն, հայցի ապահովում կիրառող կողմը մյուս կողմին պարտավորվում է վճարել փոխհատուցում ցանկացած վնասի համար, որը պայմանավորված է հայցի ապահովման կիրառմամբ, ինչպես նաև կողմի կրած այն ծախսերը, որը նա կատարել է հայցի ապահովման միջոցի օրինականությունը վիճարկելու համար²: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում օրենսդրական մակարդակով ամրագրված է, որ անձինք ովքեր վնաս են կրել իրենց հանդեպ հայցի ապահովման միջոցներ կիրառելու հետևանքով, իրավունք ունեն այդ վնասների հատուցման՝ անկախ գործով կայացվող վերջնական դատական ակտի: Այսպես, հայցի ապահովման հետ կապված ընդհանուր դրույթները սահմանված են Քաղաքացիական դատավարության դաշնային կանոնների 65-րդ կանոնով: Ըստ այդ հոդվածի՝ հայցի ապահովման միջոց կիրառելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնող կողմը հատուցում է հակառակ կողմին բոլոր նրա ծախսերն ու վնասները, եթե նրա հանդեպ կիրառվել է անհիմն հայցի ապահովման միջոցներ: Համաձայն նույն հոդվածի՝ հայցի ապահովման միջոցները համարվում են անօրինական կիրառված. «...եթե անձը իրավունք ունենար անել այն, ինչն արգելվել է նրան անել»: Իսպանիայի քաղաքացիական դատավարության մասին օրենքի 745-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ, եթե դատարանը որոշում է կայացնում հօգուտ պատասխանողի կամ հայցվորի կողմից հայցից հրաժարվելու և վարույթի կարճման՝ բոլոր կիրառված հայցի ապահովման միջոցները (inter partes) վերանում են, և պատասխանողի միջնորդությամբ որոշում է կայացվում, պատասխանողի կողմից հայցի ապահովման միջոցների կիրառման հետ կապված՝ կրած ցանկացած վնասների վերաբերյալ⁴: Այսպիսով, այս պետությունների քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության ուսումնասիրությունը ևս ցույց է տալիս, որ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց ներկայացնելու համար պարտադիր վավերապայման է համարվում հայցի ապահովման կիրառման անհիմն ճանաչվելը, սակայն ոչ հայցապահանջի մերժումը:

2. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշումների համաձայն՝ վնասի հատուցման համար պարտադիր պայման է պարտապանի ոչ օրինաչափ վարքագծի, վնասների, վնասների և ոչ օրինաչափ գործողության միջև պատճառահետևանքային կապի ու պարտապանի մեղքի միաժամանակյա առկայությունը⁵: Մեկ այլ որոշմամբ՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը որոշել է, որ ՀՀ քաղաքա-

ցիական դատավարության օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի հիմքով, ընդհանուր առմամբ վնասի հատուցման համար պարտադիր պայման հանդիսացող տարրերից՝ հայցվորի մոտ իրական կամ բաց թողնված օգուտի տեսքով վնասների առկայության, պատասխանողի մոտ ոչ օրինաչափ վարքագծի առկայության, վնասների ու ենթադրյալ վնաս պատճառող անձի ոչ օրինաչափ գործողության միջև պատճառահետևանքային կապի առկայության հանգամանքների ապացուցման բեռը կրում է հայցվոր կողմը, իսկ հայցվորի կրած վնասի հարցում իր մեղքի բացակայության հանգամանքի ապացուցման պարտականությունը, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի կանխավարկածի հիմքով, կրում է պատասխանող կողմը⁶։ Նշված որոշումները չեն վերաբերում հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման գործերին, սակայն դատարանները հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայցապահանջներ քննելիս, ևս ղեկավարվում են նշված նախադեպային որոշումներով։ Այսպես, ՀՀ Երևան քաղաքի Արաբկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանը, քննելով թիվ ԵԱԲԴ/2268/02/13 քաղաքացիական գործն ըստ հայցի Գ.Ալիբեկյանի ընդդեմ «Վահմեր» ՍՊԸ-ի, հանգել է այն եզրակացության, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի և 1058-րդ հոդվածի 1-ին մասի վերլուծությունից հետևում է, որ. «...վնասի հատուցման համար պարտադիր պայման է իրավունքը խախտած անձի ոչ օրինաչափ վարքագծի, վնասների ու ոչ օրինաչափ գործողության միջև պատճառահետևանքային կապի և պարտապանի մեղքի միաժամանակյա առկայությունը։ Ընդ որում՝ նշված պայմաններից որևէ մեկի բացակայության դեպքում վնասը ենթակա չէ հատուցման»⁷։ Տվյալ պարագայում, հարց է առաջանում՝ արդյոք դատարանների նման մոտեցումը համապատասխանում է օրենքին, ի՞նչ փաստեր են ենթակա ապացուցման հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայցերի քննության ժամանակ, և ինչպե՞ս է բաշխվում գործին մասնակցող անձանց միջև այդ փաստերի ապացուցման բեռը։ Ըստ գործող ընդհանուր կանոնի՝ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պարտավոր է ապացուցել իր պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված ու գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերը, եթե այլ բան նախատեսված չէ սույն օրենսգրքով կամ այլ օրենքներով։ Այսպիսով, ակնհայտ է, որ հայցվորը պետք է ապացուցի իր մոտ իրական կամ բաց թողնված օգուտի տեսքով վնասների առկայու-

թյունը, վնասների և հայցի ապահովման միջոցների կիրառման պատճառահետևանքային կապի առկայությունը։ Ինչ վերաբերում է վնաս պատճառողի արարքի անօրինական լինելու հանգամանքի ապացուցմանը, ապա տվյալ պարագայում, այն ենթակա չէ քննարկման, քանի որ պատճառված վնասը հետևանք է դատական ակտի կատարման։ Այս առումով պետք է արձանագրել, որ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտը համակարգային կապի մեջ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածի 3-րդ մասի հետ, ըստ որի՝ օրինաչափ գործողություններով պատճառված վնասը հատուցվում է օրենքով նախատեսված դեպքերում։ Ինչ վերաբերում է վնաս պատճառողի մեղքի առկայության կամ բացակայության հանգամանքի ապացուցմանը, ապա տվյալ պարագայում, այդ հարցը ևս ենթակա չէ քննարկման, քանի որ վնասը պատճառվել է ոչ թե հալածօրինական գործողությունների, այլ օրինաչափ գործողությունների հետևանքով։ Նմանատիպ կարծիք են արտահայտում նաև հայ և ռուս դատավարագետները, որոնք նշում են, որ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայցի քննության շրջանակներում ապացուցման առանձնահատկություններից է այն հանգամանքը, որ հաշվի չի առնվում հայցվորի մեղավորության փաստը։ Նշվածի պատճառն այն է, որ վնասի հատուցման հայց ներկայացնելու իրավունքը առաջանում է օրենքի ուժով⁸։ Այսպիսով, հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման գործերով հայցվորի կողմից ապացուցման են ենթակա միայն՝ վնասների առկայության, չափի, ինչպես նաև վնասների և հայցի ապահովման միջոցների կիրառման պատճառահետևանքային կապի առկայության փաստերը։

3. Հաջորդ հարցը, որին կցանկանայինք անդրադառնալ հետևյալն է՝ արդյոք կարելի՞ է ներկայացնել հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց բոլոր այն գործին մասնակցող անձանց հանդեպ, ովքեր անհիմն միջնորդություն են ներկայացրել հայցի ապահովում կիրառելու վերաբերյալ։ Օրինակ՝ քաղաքացիական գործի շրջանակներում, եթե հայցի ապահովման միջոց կիրառելու վերաբերյալ անհիմն միջնորդություն է ներկայացնում դատախազը, և դրա հետևանքով անձը կրում է վնասներ, արդյոք նա իրավունք ունի՞ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց ներկայացնել, և ու՞մ դեմ է ներկայացվելու նման հայցը (ինչպես հայտնի է քաղաքացիական դատավարությունում պետական շահերի պաշտպանությանն առնչվող գործերով դատախա-

զը կարող է հայց ներկայացնել):

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1063-1064-րդ հոդվածների մեկնաբանությունից պարզ է դառնում, որ քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին հետաքննության, նախաքննության, դատախազության մարմինների ապօրինի գործունեությամբ պատճառված վնասը հատուցում է Հայաստանի Հանրապետությունը: Դատախազը հայց ներկայացնելով և հայցի ապահովման միջնորդություն ներկայացնելով՝ հանդես է գալիս պետության անունից, պետական շահի պաշտպանության նպատակով՝ կատարելով պետության կողմից իրեն վերապահված պաշտոնական գործառնություն: Այսպիսով, հայցի ապահովմամբ անձի խախտված իրավունքները նման պարագայում ենթակա են փոխհատուցման պետական բյուջեից: Ինչպես դատախազի դեպքում, ով քաղաքացիական դատավարությունում հանդես է գալիս որպես պետության ներկայացուցիչ, այնպես էլ լիազորագրով քաղաքացիական դատավարությունում հանդես եկող գործին մասնակցող ներկայացուցչի դեպքում, հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասի հատուցման հայցը ներկայացվում է ոչ թե ներկայացուցչի այլ՝ գործին մասնակցող անձի դեմ: Ուստի, գործին մասնակցող անձի իրավունքների պաշտպանության նպատակով, առաջարկում ենք փոփոխություններ կատարել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 56-րդ հոդվածի 1-ին մասում, լրացնելով այն հայցի ապահովման միջնորդություն ներկայացնելու իրավունքը, որպես **ներկայացուցչի հատուկ լիազորություն**, որի մասին լիազորագրում պետք է լինի ուղղակի նշում:

4. «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 44-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատարանը կարող է, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, գործին մասնակցող անձանց դիմումի հիման վրա կամ իր նախաձեռնությամբ հայցի ապահովման միջոցներ ձեռնարկել՝ արգելափակել ստեղծագործությունների, տվյալների բազաների, հնչյունագրերի կամ տեսագրությունների ենթադրվող նմանակված բոլոր օրինակների, ինչպես նաև դրանց ստեղծման և վերարտադրման համար նախատեսված նյութերի ու սարքավորումների վրա, արգելել որոշակի գործողությունների կատարումը: Այսպիսով, այս օրենքը հակասում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 128-րդ հոդվածի 1-ին մասին, որը հայցի ապահովման միջոցների կիրառում թույլատրում է միայն գործին մասնակցող անձանց միջնորդության հիման վրա: Տվ-

յալ պարագայում, հեղինակային իրավունքի վեճերի քննության ժամանակ օրենսդիրը թույլատրում է հայցի ապահովման կիրառում նաև դատարանի նախաձեռնությամբ: Հարց է առաջանում՝ եթե անձը կրել է վնասներ դատարանի նախաձեռնությամբ իր հանդեպ կիրառված հայցի ապահովման հետևանքով, ապա ում դեմ է ներկայացվելու վնասների հատուցման հայցը: 1964 թ. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը պարունակում էր դրույթ, համաձայն որի՝ եթե հայցի ապահովումը կիրառվել է դատարանի նախաձեռնությամբ, ապա այս դեպքերում անձը չի կարող ներկայացնել հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց: Նշվածը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ ըստ այդ օրենսգրքի հայցի ապահովում կարող էր կիրառվել նաև դատարանի նախաձեռնությամբ: Հակասություններից խուսափելու, հայցի ապահովման կիրառման հարցերում միասնական մոտեցում ձևավորելու նպատակով, հետևելով քաղաքացիական դատավարության դիսպոզիտիվության սկզբունքին՝ առաջարկում ենք փոփոխություններ կատարել «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 69-րդ հոդվածի 1-ին մասում՝ **վերացնելով դատարանի նախաձեռնությունը հայցի ապահովման կիրառման հարցում:**

Այսպիսով, սույն հոդվածում քննարկեցինք կիրառված հայցի ապահովման դեմ պաշտպանության իրավունքներից մեկը՝ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայց ներկայացնելու իրավունքը: Գործին մասնակցող անձը, որի դեմ կիրառվել է հայցի ապահովման միջոց, հատկապես, եթե ներկայացվել է անհիմն հայց, հայտնվում է դատավարության մյուս մասնակիցների հանդեպ անբարենապաստ վիճակում, քանի որ հայցի ապահովման կիրառումը կապված է նյութաիրավական սահմանափակումների հետ, ինչի պատճառով անձը կարող է կրել նյութական վնասներ: Հայցի ապահովման միջոցներ կիրառելիս գործին մասնակցող անձի շահերի պաշտպանությունը կարող է իրականացվել հետևյալ դատավարական միջոցների շնորհիվ՝

1. հայցի ապահովման վերացում,
2. հակընդդեմ ապահովում,
3. հայցի ապահովման հետ կապված վնասների հատուցում,
4. հայցի ապահովման վերաբերյալ դատական ակտերի բողոքարկում:

Նշված միջոցները կոչված են ապահովել դատավարության իրավահավասարության սկզբունքը, որը բխում է ՀՀ քաղաքացիական դատավա-

րության օրենսգրքի 11-րդ, 13-րդ հոդվածներից, համաձայն որոնց՝ գործին մասնակցող բոլոր անձինք հավասար են օրենքի և դատարանի առջև: Նշված դատավարական նորմերը համապատասխանում են Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 7-րդ, 8-րդ և 10-րդ հոդվածներին, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 14-րդ հոդվածին, որոնք ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ ևս հանդիսանում են ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մաս: Հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցումը անհիմն հայցի ապահովման միջոցների արդյունքում խախտված իրավունքների վերականգնման կարևորագույն իրավունքն է, որը թեպետ հազվադեպ է կիրառվում գործին մասնակցող անձանց կողմից: Հնարավոր է, որ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման իրա-

վունքից չօգտվելը կապված է այս ոլորտում լայնածավալ ուսումնասիրությունների և դատական պրակտիկայի միասնականության բացակայությամբ:

Մեր համոզմամբ, սույն հոդվածում կատարված ուսումնասիրության արդյունքում առաջադրված օրենսդրական առաջարկները, ինչպես նաև մեկնաբանությունները իրական հնարավորություն կստեղծեն իրավակիրառողների համար հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման հայցի ներկայացնելու իրավունքից ավելի հաճախ օգտվելու համար, ինչը և կնպաստի դատավարության մասնակիցների իրավահավասարության և մրցակցության սկզբունքների ամրապնդմանը ՀՀ քաղաքացիական դատավարությունում:

¹ Տե՛ս, ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 09.04.2015 թ. որոշումը թիվ ԵՄԴ/1613/02/13 քաղաքացիական գործով: https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1734/en17340004_20150732.pdf

² Տե՛ս, Ֆինլանդիայի դատավարության օրենսգիրք: Code of Judicial Procedure (1734).

³ Տե՛ս, ԱՄՆ քաղաքացիական դատավարության դաշնային կանոններ: Federal Rules of civil procedure. <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Law%2012000%20of%207%20January.pdf>

⁴ Տե՛ս, Իսպանիայի քաղաքացիական դատավարություն: Spanish Civil Procedure Act.

⁵ Տե՛ս, Նատալյա Հակոբյանն ընդդեմ Վարդան Հայրապետյանի թիվ ՀԲԴ-3/0016/02/08 քաղաքացիական գործով Վճռաբեկ դատարանի 13.02.2009 թվականի որոշումը:

⁶ Տե՛ս, «Մասնա-Մանան» ՍՊԸ-ի հայցն ընդդեմ Դանիել Ղասաբօղլյանի՝ պատճառված վնասի հատուցման պահանջի մասին ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 26.06.2009թ. թիվ ԵԲԴ/0086/02/08 որոշումը:

⁷ Տե՛ս, թիվ ԵԱԲԴ/2268/02/13 քաղաքացիական գործի նյութեր:

⁸ Տե՛ս, Ս. Մեդրյան Հայցի ապահովումը քաղաքացիական դատավարությունում: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2020, էջեր 29-30: Медведев И.Р. О возмещении убытков, причиненных обеспечением иска // Арбитражный и гражданский процесс. 2015. N 8. С. 39-40.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն:
2. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր:
3. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր:
4. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք:
5. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք:
6. 1923 թ. ՀՍԽՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք:
7. Հայկական ՍՍՀ 1964 թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք:
8. «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք:
9. Ֆինլանդիայի դատավարության օրենսգիրք Code of Judicial Procedure (1734):
10. Դատավարության օրենսգիրք: Code of Judicial Procedure (1734).
11. ԱՄՆ քաղաքացիական դատավարության դաշնային կանոններ: Federal Rules of civil procedure.
12. Ս. Մեդրյան Հայցի ապահովումը քաղաքացիական դատավարությունում: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2020:
13. Медведев И.Р. О возмещении убытков, причиненных обеспечением иска // Арбитражный и гражданский процесс. 2015. N 8:

Լուսինե Տարգսյան
Адвокат

РЕЗЮМЕ

*Вопросы возмещения убытков причиненных обеспечением
иска в гражданском судопроизводстве РА*

Статья посвящена вопросу возмещения ущерба, причиненным обеспечением иска.

Право на возмещение ущерба, причиненного обеспечением иска, является одним из лучших средств защиты прав лица, участвующего в деле, к которому необоснованно применены меры по обеспечению иска. Считаем, что лицо, участвующее в деле, к которому применены меры по обеспечению иска, во всех случаях, когда такое применение признано необоснованным, должно иметь право предъявить иск о возмещении убытков, причиненных обеспечением иска. В результате проведенного анализа в статье было предложено внести изменения в статьи Гражданско-процессуального кодекса Республики Армения, регулирующие обеспечение иска.

Ключевые слова: обеспечение иска, возмещение убытков, гражданский процесс.

Lusine Sargsyan
Advocate

SUMMARY

*The issues of compensation for damages caused by usage
of provisional remedy in civil procedure code*

The article is devoted to the issue of compensation for damage caused by the usage of provisional remedies by the courts. The right of persons participating in the case for compensation for damages which is caused by the usage of provisional remedies against whom was unjustly used provisional remedy is one of the best methods to protect rights.

We consider that the person participating in the case against whom was used provisional remedies, when that kind of usage will be recognized as unjust in all cases should have the right to file a claim of compensation for damages caused by the usage of provisional remedies.

Key words: provisional remedy, compensation for damage, civil procedure.

Բնագիրը ներկայացվել է 13.08.2021թ.

Ընդունվել է տպագրության 18.11.2021թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է) իրավաբանական
գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Դավթյանը

ՆԱԻՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

«Աուդիտորների Պալատ» ՀԿ, նախագահ

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԿՈՌՈՒՊՅԻԱՅԻ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑ

Հոդվածում փորձ է կատարվել բացահայտել ֆինանսական քաղաքականության բովանդակությունը կազմող ֆինանսական վերահսկողության և հսկողության այնպիսի բաղադրամասեր, ինչպիսիք են՝ օրինականությունը, ֆինանսական կարգապահությունը, դրամով վերահսկողությունը, որոնք իրենց բնույթով հակակոռուպցիոն գործողությունների համալիր են և ուղղված են տնտեսության ոլորտում կոռուպցիոն դրսևորումների վերացմանը:

Հիմնաբառեր- ֆինանսական քաղաքականություն, կառավարման մեթոդ, դրամով վերահսկողություն, ֆինանսական կարգապահություն, ֆինանսական օրինականություն, կոռուպցիա, ֆինանսաիրավական խախտում, ֆինանսական հսկողություն:

Պետության ֆինանսական գործունեության բովանդակությունը կազմող ֆինանսական համակարգի իրավական ինստիտուտի յուրաքանչյուր հետազոտություն վկայում է, որ ֆինանսական քաղաքականության ճիշտ ընտրությունը պետության ինքնիշխանության և ազգային տնտեսության անվտանգության ապահովման դիրքերից էական նշանակություն է ձեռք բերում, որը հանդիսանում է պետական (քաղաքական) ռեժիմի անբաժան մասը և այսօր կարիք ունի իրավական մշակման որպես պետության իրավաստեղծ գործունեության կատարելագործման ժամանակակից պահանջ:

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ «ֆինանսական քաղաքականություն» հասկացությունը և դրա բովանդակության օրենսդրական ամրագրումները միշտ էլ եղել է իրավաբան գիտնականների ուշադրության կենտրոնում:

Ֆինանսական քաղաքականության բովանդակությունը կազմող առանձին տարրերն, ըստ էության, արտադրատնտեսական հարաբերությունների ծնունդ են, որոնք ունեն հանրային նշանակություն, հետևաբար ենթակա են պետական օրենսդրական կարգավորման:

Պետության ֆինանսական քաղաքականությունը տնտեսական քաղաքականության միջուկն է: Ավելին, ֆինանսական քաղաքականության իրականացման միջոցով են դրսևորվում պետության տնտեսական քաղաքականության արդյունքները:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն պետության ֆինանսական քաղաքականության մի քանի բնորոշումներ: Առանձին հեղինակներ «ֆինանսական քաղաքականությունը» ներկայացնում են որպես. «... ֆինանսական հարա-

բերությունների գործարկմանն ուղղված պետական միջոցառումների ամբողջություն, որն իրականացնում է պետությունն իր գործառնությունները կատարելու համար:»¹: Մեկ այլ բնորոշման համաձայն՝ «ֆինանսական քաղաքականություն»-ն իրենից ներկայացնում է՝ որպես պետական ֆինանսական ռեսուրսների կազմավորմանն ու ֆինանսավորմանն ուղղված հարկաբյուջետային և այլ ֆինանսական գործիքների և ինստիտուտների ամբողջություն՝ ելնելով պետության տնտեսական քաղաքականության ռազմավարական ու տակտիկական նպատակներից:»²: Գոյություն ունի նաև պետության ֆինանսական քաղաքականության ևս մեկ բնորոշում, որի հեղինակներն այն ներկայացնում են որպես. «...պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության բաղադրիչ, որի միջոցով ապահովվում է ֆինանսական ռեսուրսների հաշվեկշռված աճ երկրի ֆինանսական համակարգի բոլոր օղակներում:»³:

Մեր կարծիքով՝ վերոհիշյալ բնորոշումներից և ոչ մեկը լիովին չի բավարարում մեկնաբանելու ֆինանսական քաղաքականության էությունը:

Թվում է՝ ֆինանսական քաղաքականությունը պետք է բնութագրել որպես պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության մաս, որի միջոցով ապահովվում է ֆինանսական ռեսուրսների հաշվեկշռված աճ ֆինանսական համակարգի բոլոր օղակներում: Այս բնութագրի իմաստն այն է, որ ֆինանսական քաղաքականությունը պետք է դիտել՝ որպես երկրի սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության բաղադրիչը, որը ֆինանսական ռեսուրսների աճի ապահովման միջոց է քաղաքականությունից բխող խնդիրների լուծման համար: Պետական ֆինանսական քաղաքականության հիմ-

նական առանցքը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման բավարար պայմանների ապահովումն է, ինչպես նաև բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը:

ՀՀ ֆինանսական համակարգի առանցքային օղակների տնտեսական և իրավական կարգավորման ոլորտների հիմնարար դրույթների վերլուծությունները հուշում են, որ դրանցից յուրաքանչյուրն ունի այդ նպատակի համար կյանքի կոչված պետական մարմինների համակարգ, որոնց միջոցով գործնականում կազմակերպվում է ֆինանսական համակարգի հիշատակված ոլորտների պետական կառավարումը և ապահովվում արդյունավետ ֆինանսական հսկողություն և վերահսկողություն:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ ֆինանսական համակարգի պետական վերահսկողություն կազմակերպող և իրականացնող մարմինների համակարգին և կարգավիճակի իրավական առանձնահատկությունների լուսաբանմանը՝ (հիմք ընդունելով հիմնախնդրի արդիականությունը տնտեսության կառավարման ոլորտում) որպես ֆինանսական և ֆինանսական պատասխանատվության քաղաքականության խնդիրների գործնական ապահովման իրավական մեթոդ հետազոտվում են ֆինանսական վերահսկողության առանցքը կազմող տնտեսվարման ոլորտում օրինականության և ֆինանսական կարգապահության սկզբունքների պահանջների հետևողական վերլուծությունները, որոնց արդյունքում ֆինանսական վերահսկողության ճանապարհով բացահայտվում են բազմաբնույթ ֆինանսական խախտումներ, մշակվում՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցներ:

Պետության ֆինանսական գործունեության ոլորտներում, օրինականության անշեղորեն կիրառումն ապահովելու համար անհրաժեշտ է որոշակի միջոցառումների համակարգ, որը կոչված է երաշխավորելու օրինականության իրագործումը:

Առանց այդպիսի գործունեության երաշխիքների օրինականությունը սուկ դատարկ խոսք է, ոչ թե իրական ցանկություն: Միայն որոշակի երաշխիքների (տնտեսական, քաղաքական, գաղափարական, իրավաբանական և հասարակական) համակարգի առկայությունը հիմք է տալիս խոսելու պետության ֆինանսական գործունեության մեջ իսկական օրինականության ռեժիմի գոյության մասին, ըստ որի, օրինականության ապահովման այդ երաշխիքները պետք է գործեն սերտ կապի և փոխադարձ կախվածության մեջ՝ օրգանապես լրացնելով մեկը մյուսին³:

ՀՀ ֆինանսական գործունեության արդի փուլում օրինականությանը բնորոշ են երաշխիքների

առավել խորացումը և զարգացումը:

Պետության ֆինանսական գործունեության մեջ օրինականության ապահովման երաշխիքների հարցը կարելի է քննարկել առավել լայն պլանով: Լայն առումով օրինականության ապահովման երաշխիքների թվին են պատկանում կյանքի օբյեկտիվ իրականության գործոնները՝ պետական և հասարակական կարգը, որոնք ապահովում են պետական մարմինների գործունեության ու օրենսդրության համապատասխանությունը ժողովրդի կամքին և շահերին, նրա նյութական ապահովվածությունը, ժողովրդի բարոյաքաղաքական միասնության ամրապնդումն ու մարդկանց գիտակցության բարձրացումը և այլն:

Մեր հասարակական կյանքի և պետականաշինության բոլոր գործոնները անշեղորեն ապահովում են օրինականության ամրապնդումը: Դրա հետ մեկտեղ՝ այդ օբյեկտիվ գործոնների առկայությունը ինքնին չի լուծում օրինականության ապահովման խնդիրները, նրա ընդհանուր պահանջը ֆինանսների ոլորտում: Օրինականության գլխավոր և ամենից ընդհանուր պահանջը օրենքների և նրանց հիման վրա հրատարակվող մյուս իրավական պահանջների կատարումն ու պահպանումն է:

Գործնական կյանքը ցույց է տալիս, որ օրինականության ապահովման համար անհրաժեշտ են նաև հատուկ միջոցներ, որոնք ընդգրկում են որոշակի մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործունեությունը:

Օրինականությունը պետության ֆինանսական գործունեության ոլորտում ապահովվում է պետական և հասարակական վերահսկողությամբ, դատախազական հսկողությամբ, դատական մարմինների գործունեությամբ և այլ միջոցներով:

Օրինականության ապահովման այս եղանակները իրենց բնույթով կազմակերպական-իրավական են, քանի որ օրինականության ապահովման գործով, տվյալ դեպքում, որպես կանոն, զբաղվում են հատուկ պետական մարմինները, որոնք իրավասու են՝ վերացնել անօրինական ակտերը, կասեցնել դրանք, բողոքարկել դրանց դեմ և այլն:

Օրինականության ապահովման այդպիսի կազմակերպական-իրավական եղանակներն ամբողջ պետական գործունեության մասշտաբով ըստ էության պետական ու հասարակական վերահսկողությունն են (իրենց բազմաթիվ ձևերով ու տեսակներով) և դատախազական հսկողությունն է:

Իրավաբանական գրականության մեջ կազմակերպական-իրավական այդ միջոցներն ընդունված է կոչել՝ օրինականության ամրապնդման եղանակներ⁴: Դրանց մեջ կարելի է տարբերել ֆինանս-

սական վերահսկողության և հսկողության պետական-իրավական և հասարակական-կազմակերպական եղանակներ:

Օրինականության ապահովման պետական-իրավական եղանակները հիմնականում հատուկ են պետական մարմիններին, օժտված են իրավական իշխանության լիազորություններով: Պետական իշխանության և կառավարման մարմինների կողմից նման լիազորություններով օժտվում են նաև որոշ հասարակական կազմակերպություններ:

Այդ եղանակներից յուրաքանչյուրն ամրապնդված է համապատասխան իրավական նորմերով և իրականացվում են հատուկ մեթոդներով⁵:

Պետական մարմինները, ինչպես էլ նրանց աշխատանքը կազմակերպվի, ի վիճակի չեն լիակատար ձևով ապահովելու ամենօրյա և սիստեմատիկ վերահսկողություն պետության ամենատարբեր ֆինանսական գործառնությունների օրինականության նկատմամբ, այդ իսկ պատճառով էլ պետության նյութական և ֆինանսական միջոցների ծախսերի օրինականության ապահովմանը ակտիվ մասնակցություն են ունենում հասարակական կազմակերպություններն ու քաղաքացիները:

Պետության ֆինանսական գործունեության ոլորտում օրինականության ապահովման բարդությունը, նրա ծավալի մեծությունը և իրականացման եղանակների բազմազանությունը նախ և առաջ պայմանավորված են՝ պետական կառավարման մասշտաբով, մեր պետականության զարգացման ներկա ժամանակաշրջանի տնտեսության և սոցիալ-մշակութային, շինարարության ոլորտների ղեկավարման ու կառավարման գործի բարդությամբ, պետական բյուջեի եկամուտների և ծախսերի հավաքման և բաշխման կարգը սահմանող օրենսգրքի (բյուջետային) բացակայությամբ:

ՀՀ շուկայական տնտեսության զարգացման արդի ժամանակաշրջանը պահանջում է պետության ֆինանսական գործունեության ոլորտում առավել կատարելագործել օրինականության ապահովման եղանակները, քանի որ օրինականության ճիշտ կազմակերպումը ֆինանսական կարգապահության ամրապնդման և կառավարման ոլորտի յուրաքանչյուր աշխատողի պատասխանատվության բարձրացման կարևոր պայմանն է:

Ներկա պայմաններում պետական ֆինանսների ոլորտում օրինականության խստագույն պահպանության համար պայքարելը սերտորեն կապված է պետական ապարատի գործունեության հետագա կատարելագործման, պետության տնտեսական դերի բարձրացման, քաղաքացիների իրավունքների և շահերի իրական երաշխիքների ուժե-

ղացման հետ:

Օրինականության ամրապնդումը միայն պետական ապարատի խնդիրը չէ: Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները պարտավոր են ամեն ինչ անել՝ օրենքների խստիվ կիրառման, աշխատավորների իրավական դաստիարակության բարելավումն ապահովելու համար: Իրավունքի, օրենքի նկատմամբ հարգանքը պետք է յուրաքանչյուր մարդու անձնական համոզմունքը դառնա: Անհանդուրժելի են օրենքից նահանջելու կամ այն շրջանցելու ամեն տեսակ փորձերը, ինչով էլ դրանք պատճառաբանվեն: Անհանդուրժելի են նաև անձի իրավունքների խախտումները, քաղաքացիների արժանապատվության ոտնահարումը:

Պետության ֆինանսական գործունեության մեջ օրինականության ապահովումը պահանջում է համապատասխան մարմինների և նրանց անձնակազմի ակտիվ գործունեության իրականացում: Հետևաբար, ֆինանսական գործունեության օրինականության ապահովման եղանակը նախ և առաջ գործունեություն է, այն չի կարող արտահայտվել անգործության ձևով: Այդ գործունեության նպատակն է՝ նախազգուշացնել օրինականության խախտման մասին, բացահայտել խախտումը և հասնել խախտված օրինականության վերականգնմանն ու պատժել իրավախախտներին:

Պետության ֆինանսական գործունեության մեջ օրինականության ապահովումը կենսագործում է ֆինանսական վերահսկողության, կատարման ստուգման, հսկողության և հրահանգավորման ձևերով:

Ֆինանսական վերահսկողությունը կառավարման կատեգորիաների համակարգում բազմիմաստ հասկացություն է: Այն կառավարման հիմնական գործառնություններից մեկն է, որը և հանդիսանում է որպես կառավարման մեթոդ: Վերահսկողությունը իրենից ներկայացնում է կառավարման գործընթացի փուլերից մեկը և հանդես է գալիս որպես պետական կարգապահության և օրինականության ապահովման եղանակ:

Վերահսկողությունը ֆինանսավարկային մարմինների ողջ կազմակերպական գործունեության բաղկացուցիչ տարրն է և նրանց խնդիրների և գործառնությունների իրականացման միջոցը:

Ֆինանսական վերահսկողության գործունեության բովանդակությունն է հանդիսանում հետևել կենտրոնացված և ապակենտրոնացված դրամական ֆոնդերի ձևավորման գործընթացին, բացահայտել դրանց գործունեության համապատասխանությունը հասարակությանն առաջադրված ռեժիմին, այդ նպատակով կառավարող սուբյեկտների

համար ձեռք բերել տվյալներ օբյեկտների ֆինանսատնտեսական գործունեության համապատասխանության կամ անհամապատասխանության մասին, բացահայտել բյուջետային, վարկային, արժութային և ֆինանսական գործունեության անհամապատասխանության պատճառները:

Ֆինանսական վերահսկողության նպատակը ոչ միայն թերությունները գրանցելն է, այլև ակտիվ գործունեություն ծավալելը այդ թերությունների պատճառների բացահայտման և դրանց վերացման համար:

Որպես պետական ֆինանսական կառավարման գործընթացի բաղկացուցիչ մաս, վերահսկողությունն իրենից ներկայացնում է որոշակի համակարգ, որը բաղկացած է որոշակի տարրերից: Վերահսկողության մեջ կարելի է առանձնացնել հետևյալ երեք փուլերը՝ առաջին՝ գրանցում, այսինքն սուբյեկտի փաստացի վիճակի սահմանում, երկրորդ՝ վերլուծության ենթարկում, այսինքն օրենքի պահանջը և թույլ տրված ֆինանսական շեղումների էական և ոչ էական լինելու համեմատություն, և վերջապես՝ պետության ֆինանսների կառավարման գործընթացի բարելավման համար միջոցառումների մշակումը:

Վերահսկողության բովանդակության այսպիսի ըմբռնումը հնարավորություն է տալիս ճիշտ որոշել պետության ֆինանսական գործառնությունների տեղը կառավարման մյուս գործընթացների մեջ և նրա նշանակությունը պետական ֆինանսների կառավարման գործառնությունների բարելավման համար:

Կարծում ենք ֆինանսական վերահսկողությունը պետք է բանաձևել՝ «որպես պետական, ինչպես նաև սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված կազմակերպությունների դրամական միջոցների հավաքման, բաշխման և օգտագործման նպատակահարմարության և օրինականության ապահովման նկատմամբ իրականացնող գործունեություն, որն ուղղված է տնտեսության արդյունավետ զարգացմանը և ժողովրդի բարօրության ապահովմանը»:

Ֆինանսական վերահսկողության ոլորտի մեջ են մտնում նաև նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման վրա իրականացվող գործողությունները, քանի որ շուկայական հարաբերություններում դրամը պահպանում է իր դերը:

Ինչ վերաբերում է ֆինանսական հսկողությանը, ապա վերջինս կոչված է լուծելու երկու հիմնական խնդիրներ՝

ա) ապահովել օրինականության պահպանու-

մը ֆինանսական գործունեության ընթացքում,

բ) հասնել այն բանին, որ կազմակերպությունների ֆինանսական գործունեությունը համապատասխանի ոչ միայն օրենքին, այլև իր էությանը կրի ամենից առավել արդյունավետ և նպատակային բնույթ:

Ֆինանսական հսկողությունը, կարելի է բնութագրել որպես հսկողություն պետական դրամական միջոցների պլանային հաշվառման, բաշխման և օգտագործման գործընթացում կատարվող բոլոր միջոցների օրինականության և նպատակայնության վրա: Այլ խոսքով՝ ֆինանսական վերահսկողության և հսկողության հիմքում ֆինանսական կարգապահությունն է:

Ֆինանսական կարգապահության հիմնական պահանջներն են՝ ապահովել օրինականության պահպանումը ֆինանսական գործունեության մեջ, հասնել այն բանին, որ բոլոր կազմակերպություններն ու քաղաքացիները կատարեն պետական և մունիցիպալ ֆինանսների ոլորտի բոլոր օրենքների պահանջները, որոշումները, կարգադրությունները, թույլ չտան ֆինանսական կարգապահության խախտում: Ֆինանսական կարգապահության բովանդակությունը կազմող պահանջները հիմնականում հանգում են հետևյալին.

1. Բոլոր կազմակերպությունների ու քաղաքացիների կողմից բյուջե վճարումներ կատարելու պարտականությունները կատարվեն ժամանակին և լրիվ:

2. Կազմակերպությունների և հիմնարկների բյուջետային և սեփական միջոցների ծախսումը իրականացնել խիստ նպատակային կարգով՝ ֆինանսական մարմնի կողմից սահմանված շրջանակներում, ըստ պլանների քանակական ու որակական ցուցանիշների փաստացի կատարողականի, առավել տնտեսամամբ ու արդյունավետությամբ:

3. Բանկային վարկերի խստիվ նպատակային օգտագործումը և դրանց ժամանակին ու լրիվ մարումը:

4. Կազմակերպությունների միջև դրամական հաշվարկների կատարման կարգի խստիվ պահպանումը:

5. Բոլոր պետական մարմինների, կազմակերպությունների և պաշտոնատար անձանց կողմից հավաքվող կանխիկ դրամի լրիվ և ժամանակին հանձնումը բանկային հաստատություններին և կազմակերպության դրամարկղեր:

Ֆինանսական գործառնությունների նպատակայնությունը բացի այս եղանակներից, ապահովվում է նաև դրամով վերահսկողության միջոցով:

Դրամով վերահսկողությունը դա կազմակեր-

պությունների տնտեսական-ֆինանսական գործունեության հսկողությունն է, այնպիսի արժեքային կատեգորիաների օգնությամբ, ինչպիսիք են վարկը, շահույթը, ինքնարժեքը, գինը և այլն:

Սրա համար բազա է հանդիսանում տնտեսական կազմակերպությունների գործունեության իրականացման մեթոդը՝ առևտրային հաշվարկը:

Դրանով վերահսկողությունը մի կողմից նպատակ ունի բացահայտել աշխատանքի արդյունքները և որակը, մյուս կողմից՝ ներագդել կազմակերպության և նրա աշխատողների վրա՝ թերությունները վերացնելու նպատակով: Դրանով վերահսկողության համար նախադրյալ է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ դրամական մուտքերը սառեցվում են կազմակերպության կողմից պլանի քանակական և որակական ցուցանիշների կատարմանը զուգընթաց: Այն դեպքում, երբ հաշվակները աշխատողների հետ՝ բյուջե կատարվող վճարումները, բանկային վարկերի վերադարձն ըստ օրացուցային պլանի ժամկետավորվում է, կազմակերպության հաշիվներում դրամական միջոցների բացակայության պատճառով, որը տեղիք է տալիս տարբեր բնույթի պարտքերի գոյացման համար (բանկորներին ու ծառայողներին պարտք մնալը, բյուջե ժամանակին վճարումներ չկատարելը, բանկային վարկերը ժամանակին չվերադարձնելը, մատակարարների հետ ժամանակին հաշվարկները չկատարելը) ահագանգ են կազմակերպության գործունեության անբավարար վիճակի մասին և առաջ են քաշում ֆինանսական վիճակի բարելավման նպատակով գործնական միջոցներ ձեռնարկելու անհրաժեշտություն:

Ներկա հասարակական կյանքում հաշվառումն ու վերահսկողությունը դեռևս բնորոշվում են տնտեսական օրենքների պահանջներով:

Հաշվառումը տնտեսության համաչափ զարգացման գործոններից մեկն է: Վերահսկողությունը անհրաժշտ է, որպեսզի հնարավոր լինի պարզել, թե որքանով է արտադրությունը համապատասխանում տնտեսական պլաններին և խնայողության ռեժիմի պահանջներին:

Շուկայական հարաբերություններում դրամը, ինչպես հայտնի է, աշխատանքի ծախսումների ըստ քանակի ու որակի հաշվառման և հասարակական արդյունքի բաշխման համապարփակ ձևն է:

Հաշվառումը և վերահսկողությունն անհրաժեշտ են ոչ միայն նյութական արտադրության մեջ նյութական և դրամական միջոցների ծախսման գործում, այլև ամբողջ հասարակական կյանքում:

Ֆինանսական վերահսկողության միջոցով է իրագործվում սեփականության ձևերի պաշտպա-

նությունը, ֆինանսական-բյուջետային, հարկային կարգապահության ամրապնդումը, հասարակության նյութական միջոցների խնայողությունը: Ֆինանսական վերահսկողության նշանակությունն առանձնապես մեծանում է ժամանակակից հասարակության կառուցման գործընթացներում:

Հայաստանի Հանրապետությունում հասարակությունն ունի համաժողովրդական ֆոնդեր, ուստի մեծանում է հաշվառման ու վերահսկողության դերը ազգային հարստության պահպանման և ճիշտ օգտագործման գործում: Ժողովրդին պատկանող յուրաքանչյուր դրամի խնայողաբար, ռացիոնալ օգտագործումը, միջոցների հմտորեն ծախսումը, ճիշտ կազմակերպված ղեկավարության և տնտեսվարության մեթոդների անշեղորեն բարելավումը (կազմակերպական և գիտակցական) օրինականության և կարգապահության բարձրացումը, ժողովրդական նախաձեռնության զարգացումը հասարակական արտադրության արագացման հզոր աղբյուրներ են, որոնք նպաստում են կոռուպցիայի և կաշառքի փաստերի բացահայտմանը և անողոր պայքարի կազմակերպմանը:

Տնտեսության բնագավառում իրագործվող ֆինանսական վերահսկողությունը բազմաձև է. նրա մեթոդներով ստուգման են ենթարկվում առևտրահաշվարկային կազմակերպությունների ֆինանսական պլաններն ու բյուջետային կազմակերպությունների նախահաշիվները, որպեսզի թույլ չտրվեն, որ աննպատակահարմար բարձրացված ծախսեր ու նվազեցված եկամուտներ լինեն, ինչպես նաև պարզվում է, թե արդյոք հաշվի առնվել են եղած արտադրական հնարավորությունները: Տնտեսական տարվա ընթացքում կազմակերպություններում վերահսկման է ենթարկվում նաև արտադրական ծրագրերի կատարումը, թողարկվող արտադրանքի ինքնարժեքի, շահույթի, բյուջե կատարվելիք վճարումների պլանները: Ստուգման են ենթարկվում նաև խնայողության ռեժիմի պահպանումը, թե որ չափ նպատակահարմար են օգտագործվում բյուջետային ու սեփական միջոցները, նյութական արժեքների օգտագործումն ու պահպանումը:

Ֆինանսական վերահսկողության մեջ է մտնում նաև տարբեր ֆոնդերի, ինչպես նաև փոխառու միջոցների օգտագործման ստուգումը, տնտեսության ներքին ռեզերվների բացահայտումը, նրանց օգտագործումը, արտադրության աճի և կուտակումների մեծացման համար: Ֆինանսական վերահսկողության օգնությամբ ոչ միայն բացահայտվում են պետական, տնտեսական ու ֆինանսական կարգապահության խախտումները, այլև կանխ-

վում են այդ խախտումները, նախատեսվում են տնտեսվարման կատարելագործման նոր ուղիներ:

Այսպիսով, ֆինանսական վերահսկողությունը կարևոր լծակ է նյութական և դրամական միջոցների արդյունավետ և խնայողաբար օգտագործման, կենտրոնացված և ապակենտրոնացված դրամական ֆոնդերի սոցիալ-տնտեսական ծրագրերով նախատեսվող առաջադրանքների կատարման համար:

Լավ կազմակերպված, բազմակողմանի ֆինանսական վերահսկողությունը բարձրացնում է յուրաքանչյուր աշխատողի պատասխանատվությունն իր տեղամասի աշխատանքի համար, նպաստում արտադրական և տնտեսական ծրագրերի կատարմանը:

Ֆինանսական վերահսկողության հետ անխզելիորեն կապված է բոլոր կազմակերպությունների կողմից պետական կարգապահությանը և կառավարության կողմից ընդունված որոշումներն ու սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը կատարելու պահանջը:

Մասնավոր սեփականությունը և շուկայական հարաբերությունները օբյեկտիվորեն պայմաններ են ստեղծում ֆինանսական վերահսկողության դերի և նշանակության սահմանափակումների համար, քանի որ ինչպես նյութական բարիքների արտադրության, այնպես էլ պետական բյուջեի հետ փոխհարաբերությունների անմիջական վերահսկողությունը գտնվում է արտադրության միջոցների սեփականատերերի ձեռքին:

Գոյություն ունի արտադրական և առևտրական գործունեության գաղտնիություն, որը հնարավորություն է տալիս սեփականատիրոջը թաքցնել իրական եկամուտները:

Պետական և հասարակական ֆինանսական վերահսկողության աճող նշանակությունն իր օրենսդրական ամրապնդումն է ստացել հասարակական կյանքում:

Որոշված է ՀՀ վարչապետին կից վերահսկողության մարմինների ձևավորման և ստուգումների անցկացման կարգը, սահմանադրությամբ ամրագրված է ԱԺ և կառավարության լիազորությունները բյուջեի նախագծի քննարկման, նախորդ տարիների բյուջեների կատարման հաշվետվությունների հաստատման ուղղությամբ:

Սահմանադրական այս լիազորությունները վկայում են պետական ֆինանսական վերահսկողության անհրաժեշտությունը ազգային պետականության ամրապնդման գործընթացում:

Այսօր, հատուկ դեր ունի ֆինանսական վերահսկողությունը պետական կառավարման բնա-

զավառում, քանի որ վերջինս իրենից ներկայացնում է ամենօրյա պետական գործունեություն, որն ընդգրկում է հասարակական կյանքի առավել կարևոր ոլորտները:

Պետական վերահսկողությունն իրականացվում է գործադիր իշխանության բոլոր ուղղություններով, նրա բոլոր մարմինների կողմից և նրանց ենթակա օբյեկտների առաջ դրված խնդիրների ամենօրյա իրագործման ընթացքում: Այն կոչվում է պետական, քանի որ իրականացվում է պետության անունից՝ համապատասխան իրավական-իշխանական լիազորություններից օգտվելով:

Ֆինանսական վերահսկողության միջոցով իրագործվում է սեփականության տարբեր ձևերի պաշտպանությունը, ֆինանսական-բյուջետային կարգապահության ամրապնդումը, հասարակության նյութական միջոցների խնայողությունը: Ֆինանսական վերահսկողության բովանդակության մեջ մտնում է բոլոր գերատեսչությունների, կազմակերպությունների և հիմնարկների արտադրատնտեսական և ֆինանսական գործունեության, պետական բյուջեի եկամուտների ու ծախսումների կատարման, ինչպես նաև պետական սոցիալական ապահովության և արտաբյուջետային այլ դրամական ֆոնդերի ստուգումը:

Ֆինանսական վերահսկողությունը պետական և հասարակական մարմինների գործունեություն է, որի էությունը կայանում է հասարակության ընդլայնված վերարտադրության պլանային համամասնությունների պահպանման նպատակով՝ կենտրոնացված և ապակենտրոնացված դրամական ֆոնդերի առաջացման և օգտագործման գործընթացների ստուգման և հիմնավորվածության մեջ:

Ֆինանսական վերահսկողության գործնական ուսումնասիրության արդյունքները առանձնահատուկ տեղ ունեն վերահսկողության մյուս տեսակների շարքում, ինչպես վերահսկողության ուղղակի օբյեկտի տեսակետից (կենտրոնացված և ապակենտրոնացված դրամական ֆոնդերի), այնպես էլ ֆինանսական վերահսկողության անմիջական նպատակների տեսակետից (հասարակական ընդլայնված վերարտադրության պլանային համամասնությունների պահպանում):

Ֆինանսական վերահսկողությունը ծնվում է արտադրական-տնտեսական հարաբերություններից: Ներկայումս, այն իրականացվում է սկզբունքորեն այլ քաղաքական ժողովրդավարական պետության նոր դերի պայմաններում: Այս հանգամանքները մատնանշում են ֆինանսական վերահսկողության արմատական բովանդակությունը: Նո-

րը դրսևորվում է գլխավորապես ոչ թե վերահսկողության կազմակերպման կարգի, այլ նրա առարկայի մեջ, որն, իր հերթին, որոշում է վերահսկողության մյուս առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ տարածման ոլորտը, վերարտադրության նկատմամբ ունեցած ներգործությունը, վերահսկողության դեմոկրատական բնույթը և օրինականության ապահովման նպատակով կոռուպցիայի դեմ համատարած պայքարի կազմակերպումը:

Ֆինանսական վերահսկողության հնարավորությունը ելնում է ֆինանսների հատուկ վերահսկիչ գործառնություններից, սակայն այդ հնարավորությունն ինքնին չի ծնում ֆինանսական վերահսկողություն: Այդ իրականացնելու համար անհրաժեշտ են համապատասխան կազմակերպական և մեթոդական պայմաններ, որոնց թվին կարելի է դասել վերահսկող հատուկ մասնագիտացված մարմինների ստեղծումը, դրանց որակյալ մասնագետներով ապահովելը, նրանց երաշխավորված իրավունքներով և պարտականություններով օժտելը:

Ֆինանսական վերահսկողության անհրաժեշտությունը ելնում է ապրանքային արտադրության շուկայական բնույթից, որը նշանակալից չափով կախված է ապակենտրոնացված դրամական ֆոնդերի լիարժեք և ճիշտ օգտագործումից: Անկախ առաջացման աղբյուրից՝ ֆինանսական հարաբերությունների յուրաքանչյուր խախտում, ըստ ծավալի և ժամանակի, բացասաբար է անդրադառնում շրջանառության վրա:

Ֆինանսական վերահսկողության իրականացումը թույլ է տալիս դրամական ֆոնդերի պլանաչափ շարժման պարբերաբար ստուգմամբ լուծել նաև նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման խնդիրը: Այստեղ ֆինանսական վերահսկողությունը հանդես է գալիս որպես հասարակական արտադրության արդյունավետության բարձրացման գործոն:

Այսպիսով, ֆինանսական վերահսկողությունն օրինականության ապահովման և կոռուպցիայի դեմ պայքարի այնպիսի ձև է, որը հնարավորություն է տալիս պետության ֆինանսական գործունեության ոլորտում ակտիվորեն միջամտել ֆինանսների պետական կառավարման ոլորտին՝ օրինականության խախտման և դրան նպաստող պայմանների վերացման ուղիների, եղանակների և ժամկետների մասին կատարման համար պարտադիր ցուցումներ տալու միջոցով:

Տնտեսության բնագավառում իրագործվող ֆինանսական վերահսկողությամբ ստուգման է ենթարկվում նաև խնայողության ռեժիմի պահպանու-

մը: Բացահայտվում են բյուջետային և սեփական շրջանառու միջոցների օգտագործման նպատակայնությունը, նյութական արժեքների պահպանման վիճակը: Ֆինանսական վերահսկողության մեջ են մտնում նաև տարբեր ֆոնդերի, ինչպես նաև փոխառած միջոցների օգտագործման ստուգումը, տնտեսության ներքին ռեզերվների բացահայտումը, նրանց օգտագործումը՝ արտադրության աճի և կուտակումների մեծացման համար: Ֆինանսական վերահսկողության օգնությամբ ոչ միայն բացահայտվում են պետական, տնտեսական ու ֆինանսական կարգապահության խախտումներ, այլև կանխվում են այդ խախտումները, նախատեսվում տնտեսության կատարելագործման ուղիներ:

Լինելով սոցիալական վերահսկողության հատուկ ձև՝ ֆինանսական վերահսկողությամբ ստուգման է ենթարկվում գործադիր և կարգադրիչ մարմինների կողմից ընդունված ֆինանսական ակտերի կատարումը:

Ֆինանսական վերահսկողության գործառնությունների իրականացման չափազանց լայն ոլորտը թույլ է տալիս նշանակալիորեն ազդել ընդլայնված վերարտադրողական հարաբերությունների ամբողջության վրա:

- ¹ Финансы денежное обращение, кредит. Под ред. Л.А. Дробозиной, М., 2011, С. 89.
² Финансы Под ред. В.В. Ковалева, М., 2012, С. 23.
³ Տե՛ս, Социалистическая законность и способы ее обеспечения, под ред. члена-корреспондента АН СССР, В.М. Чиквадзе, изд-во “Наука”, 1968, С. 15.
⁴ Տե՛ս, А. Лунев, Обеспечение законности в советском государственном управлении, М., 1963, С. 4.
⁵ Տե՛ս, Советское административное право, под ред. Профессора, доктора юрид. наук. Ю.М. Козлова, изд-во “Юридическая литература”, М., 1973, С. 254.

Найри Саргсян
 Председатель ОО “Палата Аудиторов”

РЕЗЮМЕ

Финансовый контроль как правовое средство управления экономикой и противодействия коррупции

В статье предпринята попытка выделить составляющие финансового контроля и контроля, составляющие содержание фискальной политики, такие как законность, финансовая дисциплина, денежно-кредитный контроль, которые по своей природе представляют собой комплекс антикоррупционных мероприятий, направленных на искоренение коррупции в экономике.

Ключевые слова: финансовая политика, метод управления, контроль денег, финансовая дисциплина, финансовая законность, коррупция, финансовые нарушения, финансовый надзор.

Nairi Sargsyan
 President of the “Chamber of Auditors” PO

SUMMARY

Financial control as a legal way of economic management and anti-corruption

This article attempts to identify financial control and regulation components of financial policy, such as legality, financial discipline, monetary control, which by their nature are complex anti-corruption actions aimed at eliminating corruption in the economy.

Key words: financial policy, management method, money control, financial discipline, financial legitimacy, corruption, financial irregularities, financial control.

Բնագիրը ներկայացվել է 27.10.2021թ.

Ընդունվել է տպագրության 18.11.2021թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է) իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Գ. Սուքիասյանը

ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի
հայցորդ

ԴԱՏԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՎՐԱ

Սույն հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացված դատական և իրավական բարեփոխումների ծրագրերին և դատական անկախության վրա վերջիններիս ազդեցության ուսումնասիրությանը: Ուսումնասիրությունը կատարվել է՝ հիմք ընդունվելով 1995 թվականի Սահմանադրությունից հետո իրականացված առաջին և դրան հաջորդած ռազմավարական ծրագրերն ու դրանցում նախատեսված գործողությունները: Հոդվածում առանձնակի շեշտադրվում են իրականացված ծրագրերով դատարանների անկախության ապահովմանն ուղղված միջոցառումներն ու դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմինները: Ուսումնասիրության առարկա հանդիսացող խնդիրը դիտարկվում է ինչպես տեսականորեն, այնպես էլ գործնականում: Որպես արդյունք՝ հոդվածը երևան է հանում հարցի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացված միջոցառումների արդյունավետությունը, բացերն ու դեռևս առկա մարտահրավերները:

Հիմնաբառեր՝ դատական իշխանություն, դատական և իրավական բարեփոխումներ, ռազմավարական ծրագիր, ներպետական օրենսդրություն, իրականացված միջոցառումներ, անկախության ապահովման ինքնակառավարման մարմիններ:

Հայաստանի Հանրապետությունում դատական համակարգի բարեփոխմանն ուղղված քայլերը նախաձեռնվեցին անկախացումից անմիջապես հետո, ինչն ընդգրկվեց երեք հիմնական փուլերով իրականացված դատական և իրավական բարեփոխումների ծրագրերում: Մասնավորապես՝

1. Բարեփոխումների առաջին փուլ, որը սկսվեց 1995թ.-ի Սահմանադրության ընդունմամբ,
2. երկրորդ փուլ, որի սկզբնավորումը պայմանավորվեց 2005թ. Սահմանադրական փոփոխություններով, ինչը ընդգրկեց երկու ծրագրեր՝ 2009-2011թթ. և 2012-2016թթ. դատական և իրավական բարեփոխումների ծրագրերը,
3. և երրորդ փուլը, որն էլ իր հերթին պայմանավորվեց 2015թ.-ի Սահմանադրական փոփոխություններով:

Այսպես, 1996 թվականին ՀՀ-ում մեկնարկեց դատական և իրավական բարեփոխումների առաջին փուլը, որի հիմնական նպատակներից մեկն էր՝ վերացնել խորհրդային դատական համակարգը և ստեղծել նորը, ինչի առանցքում դրվեց համակարգի անկախության հարցը:

Ոլորտի ինստիտուցիոնալ բարեփոխման հիմքն այս շրջանում հանդիսացավ Արդարադատության խորհրդի ձևավորումը: Վերջինս դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմին էր, որը պատասխանատու էր՝ դատավորների նշա-

նակման, առաջխաղացման, պաշտոնից ազատման, դատական իշխանության ներքին այլ հարցերի առնչությամբ որոշումներ կայացնելու համար¹:

2006-2009թթ.-ի դատական և իրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի ծրագիրն աչքի ընկավ դատարանների գործունեությանն առնչվող օրենսդրական փոփոխություններով: Հատկանշական է, սակայն այն, որ այս փուլում իրականացված գործողությունների, դրանց արդյունքների վերաբերյալ հաշվետվություններ, արդյունքների գնահատման զեկույցներ հասանելի չեն:

Զննարկվող թեմայի վերաբերյալ հաջորդ ծրագրերն իրականացվել են համապատասխանաբար 2009-2011 և 2012-2016թթ.-ին: Պետք է նշել, որ երկու դեպքում էլ անկախ ու հաշվետու դատական համակարգ ձևավորելը ինչպես նախկինում, այս ծրագրերում մույնպես առաջնային տեղ է զբաղեցրել, ինչը առավել կոնկրետ ընդգրկում էր դատավորների նշանակման ընթացակարգերի, դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետության ու կարգապահական վարույթների բարելավմանն ուղղված միջոցառումներ:

2019 թվականից մինչ օրս ՀՀ-ում ընթանում է դատական և իրավական բարեփոխումների երրորդ փուլի հերթական ծրագիրը², որը բխում է 2015 թվականի Սահմանադրական փոփոխությունների

հայեցակարգից և 2018 թվականի քաղաքական փոփոխությունները՝ կրկին կենտրոնական նպատակ դիտարկելով իրավունքի գերակայության և դատական իշխանության անկախության անհրաժեշտությունը:

Ակնհայտ է, որ վերոնշյալ ժամանակահատվածում իրականացված դատական և իրավական բարեփոխումների ծրագրերով կյանքի են կոչվել մի շարք միջոցառումներ ու գործողություններ, այնուհանդերձ, թե՛ տեղական, թե՛ միջազգային կազմակերպությունների ամփոփմամբ և գնահատմամբ դրանք համակարգային փոփոխությունների չեն բերել և դատական իշխանության ու դատավորների անհատական անկախության հարցը շարունակում է մնալ արդիական:

Դատական իշխանության անկախության բացակայությունն է, որ հիմք է հանդիսանում նաև ՀՀ-ում երկար տարիներ շարունակ մարդու իրավունքների հիմնախնդիրների ոչ բավարար լուծմանը, քանի որ, ինչպես հայտնի է, անկախ դատարանների բացակայությունն ու դատական իշխանության ոչ արդյունավետ մատուցումն ուղղակիորեն կապված են տվյալ երկրում իրավունքների պաշտպանության հետ:

Դատական իշխանության անկախությունը յուրաքանչյուր իրավական պետության հիմնաքարերից և ժողովրդավարական հասարակություն հաստատելու կարևոր նախապայմաններից է, ինչով պայմանավորված՝ դատարանների անկախության հարցի ուսումնասիրությունը գրավում է ոլորտի մասնագետների և արդարադատության հետ առնչվող յուրաքանչյուր անձի հետաքրքրությունը:

Ժամանակակից սահմանադրական համակարգերում դատական իշխանության անկախության սկզբունքը հենվում է իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վրա: Այս սկզբունքի համաձայն՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները կազմում են կառավարման համակարգի երեք առանձին ճյուղերը, որոնք ձևավորում են փոխադարձ զսպիչների և հակակշիռների համակարգ:

Որպես արդյունք՝ օրենսդիր և գործադիր իշխանություններից դատական իշխանության անկախությունը երաշխավորում է տվյալ միջավայրում իրավունքի գերակայության հիմնադրումն ու ամրապնդումը, ինչպես նաև անհատի և նրա իրավունքների պաշտպանությունը:

Որպես ռազմավարական ծրագրերի շրջանակում ուսումնասիրություն, հողվածի շրջանակներում խնդիր առանձնացվել են հատկապես դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմին-

ների գործունեությանն ուղղված գործողությունները՝ որպես դատական իշխանության անկախության ապահովման կարևորագույն գործոն:

Ինքնակառավարման մարմինների գործունեության երաշխիքներն ու կարգավիճակն ըստ ՀՀ-ում իրականացված դատաիրավական ոլորտի բարեփոխումների

1995 թվականին, երբ ընդունվեց ՀՀ առաջին Սահմանադրությունը, անհրաժեշտություն առաջացավ նաև ձևավորել անցումային շրջանի տրամաբանությունից բխող ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական հիմքեր:

Այստեղ պետք է նշել, որ առաջին Սահմանադրությամբ դատական իշխանության անկախության երաշխավորման ինքնակառավարման մարմիններ նախատեսված չէին:

Ըստ Սահմանադրության՝ դատարանների անկախության երաշխավորը դիտարկվում էր հանրապետության նախագահը⁴:

Սահմանադրությունը նախատեսում էր Արդարադատության խորհրդի գործունեությունը, սակայն, դատական իշխանության անկախության երաշխավոր, ըստ էության, այն չէր հանդիսանում:

Արդարադատության Խորհուրդը, համաձայն կարգավորումների, ղեկավարվում էր հանրապետության նախագահի կողմից: Վերջինիս փոխնախագահներն էին արդարադատության նախարարը և գլխավոր դատախազը: Խորհրդի կազմի մեջ մտնում էին նաև ՀՀ նախագահի կողմից 5 տարի ժամկետով նշանակված 14 անդամ՝ 2 իրավաբան-գիտնական, 9 դատավոր, 3 դատախազ⁵:

Արդարադատության խորհրդի կազմի և գործունեության հարցերը կարգավորվում էին «Արդարադատության խորհրդի մասին» ՀՀ օրենքով⁶:

Ինչպես արդեն նշվեց վերևում՝ բարեփոխումների ծրագրերի առաջին փուլի ռազմավարական նպատակը երկրում անկախ, արդյունավետ ու վստահություն ներշնչող դատական իշխանության ստեղծումն էր, ինչից բխում էին վեց առավել ոլորտային նպատակներ: Վերջիններիս մեջ առաջնային տեղ էր զբաղեցնում դատական իշխանության ինքնակառավարման ուժեղացումը՝ դատարանների նախագահների խորհրդին աջակցելու միջոցով:

Այս նպատակի իրագործման ինդիկատոր սահմանվել էր դատարանների նախագահների խորհրդի կարողությունների ուժեղացումն ու վերջինիս կողմից դատական իշխանության արդյունավետ կառավարումը:

Զմնարկվող շրջանի գործողությունների ու միջոցառումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս,

որ ՀՀ-ում անկախացումից հետո չի եղել դատական իշխանության անկախության մշակույթ: Սա կարելի է բացատրել մի կողմից դեռևս տիրող սովետական մտածելակերպով, մյուս կողմից՝ դրան բնորոշ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի, առավել ևս դատական իշխանության անկախության բացով: Նմանատիպ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը Հայաստանի Հանրապետությունում չէր ընկալվում որպես իշխանությունների հավասար բաժանում, քանի որ բավականին երկար ժամանակ իշխանության բոլոր թևերը վերահսկվել են հանրապետության նախագահի կողմից:

Ստեղծված պայմաններում ոչ միայն դատական համակարգը, այլ նաև իշխանության մնացած թևերը եղել են խոցելի, սակայն դատական իշխանության հարցը եղել է առավել խնդրահարույց: Վերջինս, չունենալով ներքին և արտաքին պաշտպանություն, եղել է գործադիր իշխանության հսկողության ներքո՝ ի դեմս հանրապետության նախագահի:

Դատական և իրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլը սկիզբ առավ 2005 թվականի Սահմանադրական փոփոխություններով և ընդգրկեց 2006-2009 թվականները: Այս փուլին առավելապես բնորոշ են եղել օրենսդրական նախաձեռնություններն ու օրենսդրական փաթեթների ընդունմանն ուղղված գործողությունները: Որոնց մեջ կենտրոնական դեր ունեցավ 2007 թվականին ընդունված ՀՀ Դատական օրենսգիրքը: Վերջինս պետք է արտացոլեր ոլորտին վերաբերող բազմաթիվ միջազգային համաձայնագրերի պահանջները, սահմաներ դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմինները, Արդարադատության խորհրդի լիազորությունները: Զննարկվող փուլի վերաբերյալ հաշվետվություններ կամ ամփոփող շատ տվյալներ հասանելի չեն: Որպես տեղեկատվության աղբյուր դիտարկվել է 2009-2011 թվականների դատական և իրավական բարեփոխումների ծրագիրը՝ նախորդ ծրագրին կատարած հղումների հաշվին: Առավել մանրամասն տեղեկություն ստանալու ջանքերը եղել են անօգուտ, քանի որ պարզվել է, որ այդ ժամանակաշրջանում տվյալների հավաքագրում չի իրականացվել, իսկ եղած տեղեկությունը չի պահպանվել⁷ Արդարադատության նախարարության շենքում տեղի ունեցած հրդեհի պատճառով:

Ինչպես դատական և իրավական բարեփոխումների առաջին, այնպես էլ երկրորդ փուլում խնդրահարույց է եղել մասնավորապես դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմինների՝ Արդարադատության խորհրդի կազմն ու ձևավորումը:

Այս խնդրին անդրադարձել են նաև միջազգային կառույցները՝ ՀՀ-ին ուղղված զեկույցներով ու հանձնարարականներով:

Արդարադատության խորհրդին առնչվող հիմնական մտահոգությունն այն է եղել, որ այն ամբողջությամբ չի համապատասխանել դատական իշխանության անկախության ապահովման համար անհրաժեշտ գործառնության լիազորություններով մարմին: Ո՛չ այդ ժամանակ գործող Սահմանադրությունը, ո՛չ էլ Դատական օրենսգիրքը Արդարադատության խորհուրդը չի դիտարկել որպես դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմին⁸:

2005 թվականի Սահմանադրական փոփոխությունները այս խնդրին որոշակի լուծում են բերել: Մասնավորապես, փոփոխության են ենթարկվել Արդարադատության խորհրդի կազմն ու ձևավորման կարգը:

Սահմանադրության կարգավորումների համաձայն՝ Արդարադատության խորհրդի կազմի մեջ մտնում էին՝ ՀՀ Դատավորների ընդհանուր ժողովի կողմից գաղտնի քվեարկությամբ հինգ տարի ժամկետով օրենքով սահմանված կարգով ընտրված ինը դատավորներ, հանրապետության նախագահի և Ազգային ժողովի կողմից նշանակված երկուսական իրավաբան-գիտնականներ: Արդարադատության խորհրդի նիստերը վարում էր վճռաբեկ դատարանի նախագահը՝ առանց քվեարկության իրավունքի⁹:

Այստեղ հիշատակման է արժանի նաև 2007 թվականին ընդունված Դատական օրենսգիրքը և Արդարադատության խորհրդի վերաբերյալ վերջինիս կարգավորումները: Դատական օրենսգիրքը միավորեց դատական իշխանության ոլորտի օրենսդրական բոլոր կարգավորումները և փոխարինեց Արդարադատության խորհրդի մասին, Դատարանակազմության և Դատավորի կարգավիճակի մասին ՀՀ օրենքներին՝ առավել մանրամասն կարգավորում տալով Խորհրդի կազմին, կազմավորմանն ու գործառնություններին:

Համաձայն Դատական օրենսգրքի Արդարադատության խորհուրդը համարվում է անկախ մարմին, սակայն ուղղակիորեն չէր նշվում, որ ԱԽ-ն դատական իշխանության ինքնակառավարման մարմին է:

Սահմանադրությամբ և Դատական օրենսգրքով ԱԽ տրված լիազորությունները կենտրոնացնում էին հիմնականում 2 կարևոր գործառնության շուրջ՝ դատավորների նշանակում, առաջադաշնում, դատավորներին պաշտոնից ազատում և դատավորների կարգապահական պատասխանատվությունը:

վություն:

Ինչ վերաբերում է Խորհրդի ադմինիստրատիվ ու աշխատակազմի գործառնություններին, ապա այն իրականացվում էր Դատական դեպարտամենտի կողմից: Վերջինս պատասխանատու էր նաև դատական ծառայության, օրենքով դատարաններին, ինչպես նաև դատական իշխանության մարմիններին վերապահված լիազորությունների ու գործառնությունների իրականացման համար¹⁰:

Անդրադառնալով այս փոփոխությունների վերաբերյալ միջազգային կառույցների արձագանքներին, պետք է նշել, որ, օրինակ, Համաշխարհային Բանկի ֆինանսական աջակցությամբ իրականացված ծրագրային հաշվետվության մեջ Համաշխարհային Բանկը 2000 թվականի համեմատությամբ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները դրական է գնահատել: Մասնավորապես, Արդարադատության խորհրդի կազմում գործադիր իշխանության ներգրավվածության նվազումը, ինչպես նաև Դատավորների ընդհանուր ժողովի ստեղծումը, Դատարանների նախագահների խորհրդի գործառնությունների վերանայումը¹¹ համարվել են դրական փոփոխություններ:

2009-2011թթ-ին իրականացված Դատական և իրավական բարեփոխումների երրորդ ծրագրի համար ընտրված էր 5 թիրախային ոլորտ, որտեղ կրկին կենտրոնական դեր ուներ անկախ և հաշվետու արդարադատության ապահովումը¹²:

Ծրագիրը և դրա շրջանակներում իրականացված միջոցառումները՝ որդեգրած նպատակների առնչությամբ մեծ ձեռքբերումներ չեն ապահովել: Ավելին, ծրագրի գործողությունների կատարման վերաբերյալ միջանկյալ և վերջնական հաշվետվություն չի ներկայացվել: Ծրագրի իրականացման համար պատասխանատու մարմիններից Արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայք էջում հասանելի է այս փուլի վերաբերյալ մեկ հետազոտություն «Դատաիրավական բարեփոխումների 2-րդ ծրագրի վերաբերյալ Հանրային կարծիքի Մոնիթորինգ և հարցումներ» վերտառությամբ: Վերջինս, սակայն, ծրագրով նախատեսված միջոցառումների կատարման վերաբերյալ որևէ տեղեկություն չի տրամադրում¹³:

Այս փուլի ծրագրով նախատեսված նպատակները և հատկապես դատարանների անկախության խնդիրը շարունակել է արդիական մնալ նաև միջազգային կառույցների գնահատմամբ, մասնավորապես՝ իշխանությունների բաժանման համատեքստում¹⁴:

2012-2016թթ. դատաիրավական բարեփոխումների ծրագրով ևս՝ կենտրոնական նպատակ

էր դիտարկվում արդար և արդյունավետ դատական իշխանություն ձևավորելը: Ծրագրի հայեցակարգային հիմնավորումներում նշվել է, որ դեռևս արդիական է շարունակում մնալ դատական իշխանության անկախության խնդիրը թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին մակարդակում՝ պայմանավորված ինչպես գործառնության, այնպես էլ կառուցակարգային գործոններով¹⁵: Նշված նպատակի իրագործման համար որպես միջոց է դիտարկվել նաև դատավորների ինքնակառավարման առավել արդյունավետ մոդելի ներդրումը:

Զննարկվող շրջանում իրականացված ծրագրի միջոցառումների կատարման վերաբերյալ Արդարադատության նախարարության կողմից ներկայացվել է հաշվետվություն: Վերջինս, սակայն, ներկայացրել է որպես մինչև 2016 թվականի նոյեմբերի 30-ը կատարված աշխատանքների վերաբերյալ արդյունքներ¹⁶: Ըստ այդմ, միջոցառումների կատարումը Նախարարությունը գնահատել է որպես ամբողջությամբ կատարված, մասնակի կատարված և չկատարված:

Այդ չափանիշով գնահատման արդյունքում հաշվետվության մեջ ներկայացվել է թվով ընդհանուր 67 միջոցառման կատարողականի վերաբերյալ տեղեկություն: Այդ 67 միջոցառումներից՝

- 7-ը՝ չկատարված,
- 29-ը՝ ամբողջությամբ կատարված,
- 31-ը՝ մասնակի կատարված:

Չկատարված միջոցառումների համար որպես հիմնավորում նշվել է ֆինանսական ռեսուրսների բացակայությունը, սակայն հաշվետվության մեջ որևէ տվյալ չկա բյուջեով նախատեսված ընդհանուր ֆինանսական հատկացումների ու ծախսերի մասին և թե հավելյալ ինչքան ֆինանսական միջոցների անհրաժեշտություն է եղել: Ինչ վերաբերում է մասնակի կատարված միջոցառումներին, ապա դրանք հետաձգվել են մինչև 2017 թվականը: Հետաձգումը ընդունվել է՝ հաշվի առնելով 2012-2016 թթ. ծրագրի թերացումներն ու միջոցառումների իրագործման բացթողումները: Ըստ այդմ, 2016թ. նոյեմբերի 30-ի ՀՀ նախագահի հրամանագրով ծրագրի իրագործման վերջնաժամկետը հետաձգվել է մինչև 2017 թվականը¹⁷:

Միջոցառումների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս արձանագրել, որ նախատեսված շուրջ 130 միջոցառումներից 49-ը տեղափոխվել է կատարման 2017 թվական, ինչը կազմում է գործողությունների շուրջ 38%-ը: Հետաձգված ծրագրի շրջանակներում միջոցառումների կատարողականը, ըստ ԱՆ հաշվետվության, ունի հետևյալ պատկերը՝

- 11 գործողություն՝ չկատարված,
- 21 գործողություն՝ ամբողջությամբ կատարված,
- 14 գործողություն՝ մասնակի կատարված¹⁸ :

Ինքնակառավարման մոդելի ուժեղացմանն ու արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների առնչությամբ կարող ենք նշել, որ պրակտիկայում այդ շրջանի համար փոփոխություններ չեն արձանագրվել: Ծրագրի կատարման համար պատասխանատու պետական մարմինների կողմից այս նպատակի ներքո նույնպես՝ միջոցառումների կատարման հաշվետվություն չի ներկայացվել:

Քննարկվող ծրագրի իրականացման ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում նախաձեռնվեցին հերթական Սահմանադրական բարեփոխումները: Մասնավորապես, 2015 թվականի Սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում, ի թիվս այլ փոփոխությունների, օրենքով փոխվեց դատավորի կարգավիճակը, դատավորների թեկնածուներին ներկայացվող պահանջները, դատավորների ընտրության և նշանակման կարգը, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կարգավիճակը: Ավելին, դատարանների և դատավորների անկախությունը երաշխավորելու նպատակով, սահմանադրական մակարդակով ամրագրվել են Բարձրագույն դատական խորհրդի՝ որպես անկախ պետական մարմնի կազմը և Բարձրագույն դատական խորհրդի կազմավորման կարգը, վերջինիս լիազորությունները: Հստակ ամրագրում են ստացել դատավորի կարգավիճակի օրենսդրական երաշխիքները, դատավորների թեկնածուներին ներկայացվող պահանջները, նրանց ընտրության և նշանակման կարգը:

Հարկ է նշել, որ ԲԴԽ-ի ձևավորումը՝ որպես ինքնուրույն սահմանադրական մարմնի բավականին դրական է գնահատվում, սակայն պրակտիկայում արդեն իսկ և այսօր էլ ներկայացվում են մտահոգություններ ինչպես դրա կազմի, այնպես էլ ձևավորման ու գործառնությունների՝ մասնավորապես իրականացրած գործունեության կապակցությամբ¹⁹ :

Վերոնշյալ բարեփոխումների բոլոր ծրագրերի ու միջոցառումների ուսումնասիրությունը փաստում է, որ ռազմավարական ծրագրերով արձանագրված խնդիրները ամբողջական լուծում չեն ստացել և կրկին հայտնվել են միջազգային կառույցների հանձնարարականներում²⁰⁻²³ :

Ի մի բերելով հոդվածում ներկայացված տեղեկություններն ու իրականացված ուսումնասիրությունը՝ պետք է նշել, որ Հայաստանում դատական և իրավական բարեփոխումների շարունակական ծրագրերի իրականացումը հասցեագրել է մեկ հիմնական խնդիր՝ մեծացնել դատական իշխանության անկախությունը, ինչը, սակայն, մինչ օրս հանդիսանում է չլուծված և օրակարգային հարց: Չնայած շուրջ 25 տարիների ընթացքում 3 փուլով իրականացրած 4 (5-րդը՝ դեռևս ընթացքի մեջ) երկարաժամկետ ծրագրերի գործողություններին՝ դատական իշխանության անկախության խնդիրը շարունակում է հանդիսանալ Հայաստանում արդարադատության իրացման առանցքային խոչընդոտ:

¹ Տե՛ս, ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 94-95-րդ, 1995 թվական

² Տե՛ս, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=135487>

³ Տե՛ս, ՀՀ Սահմանադրական փոփոխությունների հայեցակարգ: Գլուխ 2, 2015թ.:

⁴ Տե՛ս, ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 94-րդ, 1995թ.:

⁵ Տե՛ս, նույն տեղում

⁶ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության օրենքը Արդարադատության խորհրդի մասին

<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1752&lang=arm&enc=utf8>

⁷ Տե՛ս, Հասմիկ Հարությունյան, Դատական և իրավական բարեփոխումների ծրագրերի ազդեցությունը ՀՀ-ում դատական իշխանության անկախության հաստատման վրա, Բաց հասարակություն հիմնադրամներ Հայաստանի, Երևան 2018 <http://www.osf.am/wp-content/uploads/2019/01/%D4%B4%D5%A1%D5%BF%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D6%87-%D5%AB%D6%80%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%A2%D5%A1%D6%80%D5%A5%D6%83%D5%B8%D5%AD%D5%B8%D6%82%D5%B4%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%AE%D6%80%D5%A1%D5%A3%D6%80%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%A1%D5%A6%D5%A4%D5%A5%D6%81%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%>

D5%B6%D5%A8-%D5%80%D5%80-%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%A4% D5%A1%D5%BF%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%AB%D5%B7%D5%AD%D5%A1%D5%B6%D5%B8% D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%A1%D5%B6%D5%AF%D5%A1%D5%AD%D5%B8%D6%82% D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%B0%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%BF%D5%B4%D5%A1%D5%B6-%D5%BE%D6%80%D5%A1.pdf

⁸ Տե՛ս, Eastern Partnership Enhancing Judicial Reform in the Eastern Partnership Countries Working Group on Independent Judicial Systems PROJECT REPORT Judicial self-governing bodies Judges' Career, Strasbourg September of 2011, էջ 112:

⁹ Տե՛ս, ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 94.1-րդ, 2005 թվական:

¹⁰ Տե՛ս, ՀՀ Դատական օրենսգիրք, հոդված 194-րդ, 2007 թվական:

¹¹ Տե՛ս, World Bank, Implementation Completion and Results Report for a Judicial Reform Project in Armenia, June 28, 2007:

¹² Տե՛ս, ՀՀ Դատական և իրավական բարեփոխումների ռազմավարական գործողությունների ծրագիր և ծրագրից բխող միջոցառումներ, հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=50926>:

¹³ Տե՛ս, http://www.moj.am/storage/uploads/JRP2_Monitoring_Report_Phase_2_arm.pdf

¹⁴ Տե՛ս, Human Rights Council Fifteenth session Agenda item 6 Universal Periodic Review Report of the Working Group on the Universal Periodic Review, Armenia, 2010:

¹⁵ Տե՛ս, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=76932>

¹⁶ Տե՛ս, ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրից բխող միջոցառումների 2016 թվականին կատարման վիճակի վերաբերյալ հաշվետվություն:

¹⁷ Տե՛ս, http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_8318762527991_002_2016-tarekanpdf.pdf

¹⁸ Տե՛ս, ՀՀ Նախագահի 2012թ. հունիսի 30-ի տարեկան հաշվետվություն «Հայաստանի Հանրապետության իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2017 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» թիվ ՆԿ-96-Ա կարգադրությամբ հաստատված ծրագրից բխող 2017 թվականի համար նախատեսված միջոցառումների կատարման վերաբերյալ http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_145550184671_tarekan-hashvetvutyun-2017-datairavakan.pdf

¹⁹ Տե՛ս, Տեղեկանք ,Բարձրագույն դատական խորհրդի գործունեության վերաբերյալ <http://prwb.am/new/hy/2018/10/26/%D5%BF%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D6%84-%D5%A2%D5%A1%D6%80%D5%B1%D6%80%D5%A1%D5%A3%D5%B8%D6%82%D5%B5%D5%B6-%D5%A4%D5%A1%D5%BF%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%AD%D5%B8%D6%80%D5%B0%D6%80-2/>

²⁰ Տե՛ս, Organisation For Economic Co-Operation And Development Anti-Corruption Network For Eastern Europe And Central Asia Anti-Corruption Reforms In Armenia Round 3 Monitoring Of The Istanbul Anti-Corruption Action Plan, 2014.

²¹ Տե՛ս, Human Rights Council Working Group on the Universal Periodic Review Twenty-first session , 19–30 January 2015 Compilation prepared by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights in accordance with paragraph 15 (b) of the annex to Human Rights Council resolution 5/1 and paragraph 5 of the annex to Council resolution 16/21, Armenia.

²² Տե՛ս, European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion On The Draft Concept Paper On The Constitutional Reforms Of The Republic Of Armenia Adopted By The Venice Commission At Its 100th Plenary Session (Rome, 10-11 October 2014).

²³ Տե՛ս, Human Rights Council Twenty-ninth session Agenda item 6 Universal Periodic Review Report of the Working Group on the Universal Periodic Review, Armenia, 2015.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, 1995 թվական
2. ՀՀ Սահմանադրական փոփոխությունների հայեցակարգ: Գլուխ 2, 2015թ.:
3. Eastern Partnership Enhancing Judicial Reform in the Eastern Partnership Countries Working Group on Independent Judicial Systems PROJECT REPORT Judicial self-governing bodies Judges' Career, Strasbourg September of 2011, էջ 112
4. ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 94.1-րդ, 2005 թվական:
5. Հոդված 194-րդ, ՀՀ Դատական օրենսգիրք, 2007 թվական:
6. World Bank, Implementation Completion and Results Report for a Judicial Reform Project in Armenia, June 28, 2007
7. ՀՀ Դատական և իրավական բարեփոխումների ռազմավարական գործողությունների ծրագիր և ծրագրից բխող միջոցառումներ, հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=50926>
8. «ԱՄ ՓԱՐԹՆԸՐԶ ՔՈՆՍԱԼԹԻՆԳ ՔԱՄՓՆԻ» ՍՊԸ, ԴԱՏԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ 2 ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՐԾԻՔԻ ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԳ ԵՎ ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐ, ՓՈՒԼ 2, Ապրիլ 2013, http://www.moj.am/storage/uploads/JRP2_Monitoring_Report_Phase_2_arm.pdf
9. Human Rights Council Fifteenth session Agenda item 6 Universal Periodic Review Report of the Working Group on the Universal Periodic Review, Armenia, 2010.

10. ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրից բխող միջոցառումների 2016 թվականին կատարման վիճակի վերաբերյալ հաշվետվություն:
11. Տարեկան հաշվետվություն ՀՀ Նախագահի 2012թ. հունիսի 30-ի «Հայաստանի Հանրապետության իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2017 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» թիվ ՆԿ-96-Ա կարգադրությամբ հաստատված ծրագրից բխող 2017 թվականի համար նախատեսված միջոցառումների կատարման վերաբերյալ
http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_145550184671_tarekan-hashvetvutyun-2017-datairavakan.pdf

Асмик Арутюнян
Соискатель Академии государственного
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ
*Влияние программ судебной и правовой реформы на установление
судебной независимости в Республике Армения*

Данная статья посвящена изучению программ судебной реформы и их влияние на независимость судебной системы в Республике Армения. Исследование проводилось на основе первых стратегических планов, реализованных после принятия Конституции 1995 года, и действий, предусмотренных в них. В статье особое внимание уделяется мерам, принимаемым для обеспечения независимости судов и органов самоуправления судебной власти посредством реализуемых программ. Исследуемая проблема рассматривается как теоретически, так и практически. В результате в статье подчеркивается эффективность мер, принятых в РА по данному вопросу, а также пробел, которые все еще существуют.

Ключевые слова: судебная система, судебно-правовые реформы, стратегический план, внутреннее законодательство, реализованные меры, органы самоуправления по обеспечению независимости.

Hasmik Harutyunyan
Applicant of the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY
*The impact of judicial and legal reform programs on the establishment
of judicial independence in the Republic of Armenia*

This article is dedicated to the study of implemented judicial reform programs and their impact of the latter on judicial independence in the Republic of Armenia. The study was based on the first strategic plans implemented after the 1995 Constitution and the actions envisaged in them. The article places special emphasis on the measures taken to ensure the independence of the courts and the self-governing bodies of the judiciary through the implemented programs. The problem under study is considered both theoretically and practically. As a result, the article highlights the effectiveness of the measures taken in the Republic of Armenia on the issue, the gaps and the challenges that still exist.

Key words: Judiciary, judicial-legal reforms, strategic plan, domestic legislation, measures taken, self-governing bodies to ensure independence.

Բնագիրը ներկայացվել է 16.11.2021թ.
Ընդունվել է տպագրության 29.11.2021թ.
Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է) իրավաբանական
գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Հարությունյանը

ՈՌԲԵՐՏ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի
կրթության կառավարման և պլանավորման
ամբիոնի վարիչ, դոցենտ, բանասիրական
գիտությունների թեկնածու

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՅՈՒՅԱՆԻՇՆԵՐԸ ԳԻՏԵԼԻԲԱՀԵՆՔ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Հետազոտական համալսարանների գիտահետազոտական գործունեության արդյունավետությունն ու շարունակականությունն ապահովելու պարտադիր գործընթացներից է գիտական արդյունքների պարբերական գնահատումը և չափելի ցուցանիշների կիրառումը: Այս տեսանկյունից կարևոր է, որ հետազոտական համալսարանները մշակեն և սահմանեն գործունեության առանցքային ցուցանիշներ (ԳԱՅ-եր)՝ գիտահետազոտական աշխատանքների կատարման տարբեր փուլերում իրականացրած աշխատանքների վերջնարդյունքները չափելու և գնահատելու նպատակով: ԳԱՅ-երի մշակումն ու գործառնումը ցանկացած կազմակերպության ռազմավարական կառավարման գործընթացի բաղկացուցիչներից է, որոնց միջոցով համալսարանների կոլեգիալ մարմինները, ղեկավար կազմը, ռազմավարություն ու քաղաքականություն մշակողները և կառավարման գործընթացների իրականացման այլ պատասխանատուները կարողանում են չափել ու գնահատել թիրախային ոլորտներում (հետազոտական համալսարանների դեպքում՝ մասնավորապես գիտական հետազոտության) արձանագրած հաջողություններն ու արդյունքները: Հաշվի առնելով նշվածը՝ սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել և առաջարկել հետազոտական համալսարանների գիտահետազոտական գործունեության արդյունավետության ցուցանիշները գիտելիքահենք տնտեսության զարգացման համատեքստում:

Հիմնաբառեր- հետազոտական համալսարաններ, գիտահետազոտական գործունեություն, գործունեության արդյունավետության ցուցանիշներ, կատարողականի գնահատում:

Հետազոտական համալսարանները ԳԱՅ-երի կիրառմամբ կարողանում են գնահատել և չափելի դարձնել իրենց գիտահետազոտական գործունեության արդյունքները, արձանագրված ձեռքբերումներն ու բացթողումները: ԳԱՅ-երը փոփոխականներ են, որոնք չափում են տվյալ ոլորտի գործունեության արդյունավետությունը կամ արտադրողականությունը: ԳԱՅ-երի միջոցով կարելի է գնահատել, օրինակ, թե գիտահետազոտական կամ այլ տիպի համալսարանի առանցքային ոլորտների պատասխանատուները որքանով են կարողացել տվյալ ժամանակահատվածում ապահովել սահմանված վերջնարդյունքները, որքանով է նրանց գործունեությունը համապատասխանել համալսարանի ռազմավարական առաջնահերթություններին, նպատակներին ու խնդիրներին, կազմակերպական մշակույթին և համատեքստին, ինչպիսի կարողություններ են նրանք զարգացրել այդ ժամանակահատվածում, անձնական և մասնագիտական ինչպիսի որակներ ու վարք են դրսևորել աշխատանքային գործունեության ընթացքում և այնպիսի այլ ցուցանիշներ, որոնք կարող են ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ազդեցություն ունենալ համալսարանի գործունեության արդյունավետության և մրցունակության բարձրացման վրա: ԳԱՅ-երը կատարողականի գնահատման չափումներ են, որոնց արդյունքների հիման վրա համալսարանի

ղեկավար կազմը կարող է վերանայել աշխատակիցների գնահատման և պարգևատրման համակարգերը: Հետազոտական համալսարանների ընդհանուր կատարողականի, ներառյալ գիտահետազոտական ոլորտի արդյունավետ չափումն ու գնահատումը ենթադրում են նաև, որ այդ գործընթացների իրականացման պատասխանատուները ԳԱՅ-երը դիտարկում են որպես իրենց շահակիցներին հաշվետվողականության մեխանիզմ, որը հետագայում ուղեցույց և հիմք է հանդիսանում որոշումների կայացման համար:

Մասնագիտական գրականության վերլուծության արդյունքների համաձայն՝ համընդհանուր կիրառություն ունեցող ԳԱՅ-երը նմանատիպ այլ ցուցանիշների հետ համադրական վերլուծության են ենթարկվում: ԳԱՅ-երի ամբողջական պատկերն ունենալու, և ազգային մակարդակում ստույգ տեղեկություն ու տվյալներ ստանալու նպատակով, ցանկալի է, որ հետազոտական համալսարանների հետազոտողների շրջանում իրականացվեն հարցումներ, որոնց արդյունքների ուսումնասիրությունը և վերլուծությունը պետք է իրականացվեն գիտական հետազոտության ոլորտում մեծ փորձ ունեցող համապատասխան փորձագետների կողմից:

Հետազոտական համալսարանները մեծ ուշադրություն են դարձնում գիտական անձնա-

կազմի կատարողականի արդյունավետության չափմանը, գնահատմանը և բարձրացմանը՝ նրանց գործունեության որակական և քանակական ցուցանիշներին: Վերջիններս չափվում և գնահատվում են գիտական անձնակազմի գիտահետազոտական աշխատանքներով, որոնք կարող են մեծապես ազդել գիտելիքահենք հասարակության զարգացման վրա և էական նշանակություն ունենալ սոցիալ-տնտեսական ու տեխնոլոգիական մարտահրավերների հաղթահարման գործընթացներում:

ՀՀ-ում պետական և ինստիտուցիոնալ մակարդակներում գիտահետազոտական ոլորտում սահմանված ԳԱՅ-երի վերլուծության արդյունքները լիարժեքորեն չեն կապվում պետական առաջնահերթությունների հետ: Ավելին, այդ ԳԱՅ-երի վերաբերյալ հանրային քննարկումները խիստ սահմանափակ են, և հաշվետվողականության ապահովման տեսանկյունից գիտական ու ակադեմիական հանրության ազգային և ինստիտուցիոնալ մակարդակներում իրականացված գիտական հետազոտության, արդյունքների, այդ ոլորտի զարգացման շարժընթացի ու միտումների մասին մեծ մասամբ լիարժեք տեղեկություն չունի: Չարգացած երկրներում հետազոտական խոշոր կազմակերպություններն իրենց գիտահետազոտական գործունեությունը չափելու և գնահատելու նպատակով՝ կիրառում են մի շարք այնպիսի ԳԱՅ-եր, ինչպիսիք են՝ հրատարակված աշխատանքների, պատենտների և դրանց արված հղումների թիվը: Այդպիսի երկրներում ԳԱՅ-երը սահմանվում են տարբեր նպատակների, օրինակ՝ ազգային մակարդակում առկա հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ որակապես մոտեցումների առաջարկման համար: Սա ենթադրում է, որ ԳԱՅ-երը սահմանելիս՝ կազմակերպությունները հաշվի են առնում ինստիտուցիոնալ և պետական (ազգային) առաջնահերթությունները՝ դրանց հիման վրա որոշելով, թե ԳԱՅ-երը որ նպատակների իրականացումը պետք է չափեն:

Չարգացող երկրներում հետազոտողները հիմնականում կենտրոնացնում են ոչ այնքան տվյալ երկրի կարիքների բավարարման, որքան գիտահետազոտական հրատարակված աշխատանքներ ունենալու խնդրի վրա³: Չարգացող մի շարք երկրներում գիտահետազոտական ոլորտը ֆինանսավորող գործակալությունները կենտրոնացնում են, օրինակ, սոցիալական բարեկեցության մակարդակի բարձրացման, ազգային մրցակցային դաշտի ամրապնդման և սոցիալ-տնտեսական այլ առանցքային խնդիրների լուծման վրա⁴:

Մի շարք հետազոտողներ բավարար ներուժ կամ հնարավորություն չունեն իրենց գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքները հրատարակելու այնպիսի ամսագրերում, որտեղ հրատարակվող գիտահետազոտական աշխատանքներ

րի ազդեցությունը գնահատվում է միջազգային վիճակագրական ինստիտուտի (International Statistical Institute) կողմից: Որոշ հետազոտողների կարծիքով՝ ֆինանսավորող գործակալությունները չեն սահմանում այնպիսի քաղաքականություններ ու գործընթացներ, որոնցով կարելի է գնահատել հետազոտության ազդեցությունը, փոխարենը՝ նախընտրում են գիտական հետազոտության ոլորտի ԳԱՅ-երը չափել գիտաժողովների նյութերի և ամսագրերում տպագրված գիտահետազոտական աշխատանքների, հետազոտական նախատիպերի (prototypes) և առևտրայնացված արտադրանքների միջոցով՝ երկրորդական նշանակություն տալով հետազոտության շնորհիվ պետությանը տրված օգուտների չափմանը կամ գնահատմանը: Հատկանշական է նաև՝ գիտական հանրություն ընդունված է այն համընդհանուր կարծիքը, ըստ որի՝ գիտահետազոտական ոլորտում, այդ թվում՝ հետազոտական ծրագրերում ընդգրկվածության շնորհիվ ձեռք բերված համբավը և պաշտոնական առաջնադասումն ավելի քիչ ազդեցություն ունեն հասարակության և տնտեսության զարգացման վրա, քան գիտահետազոտական արդյունքները: Հետևապես հետազոտողներն առավել մեծ ջանքեր են ներդնում հրապարակումների, քան գիտահետազոտական այլ տեսակի արդյունքների ապահովման ուղղությամբ: Միևնույն ժամանակ, հետազոտական արդյունքները /հրապարակումներն ավելի ծախսատար են և ներդրումների վերադարձելիության տեսանկյունից՝ պետության համար ավելի քիչ օգտավետ:

Գիտական հետազոտության ոլորտում ԳԱՅ-երի մշակման և գործառնման գործընթացները ՀՀ բուհերի պարագայում դեռևս կամ ոչ լիարժեք են և արդյունավետ, կամ, առհասարակ, բացակայում են: Ընդ որում, նշված խնդիրը վերաբերում է համալսարանների գործունեության, ոչ միայն գիտահետազոտական, այլ նաև այլ ոլորտներին: Ավելին, գիտահետազոտական գործունեության արդյունքների որակի գնահատման գործիքների (օրինակ՝ ազգային կամ միջազգային փորձագիտական գնահատում անցած հրապարակումներ, տեղական ու միջազգային դրամաշնորհներ, հետազոտողների թիվ, ազդեցության գործոններ և այլն) մասնակի կամ անարդյունավետ կիրառումը մույնպես պայմանավորված է համապատասխան ԳԱՅ-երի բացակայությամբ:

Հետազոտական համալսարանների գիտահետազոտական գործունեության ոլորտում սահմանված ԳԱՅ-երի (քանակական և որակական) համեմատական վերլուծությունը (ըստ տարիների) ՀՀ բուհերին հնարավորություն կընձեռի՝

- բացահայտելու գիտահետազոտական գործունեության ոլորտում առկա համակարգային հիմնախնդիրներն ու բացթողումները,

• բացահայտված խնդիրների հիման վրա մշակել բարելավման երկարաժամկետ, միջնաժամկետ պլաններ,

• խթանելու միջազգային բարձր վարկանիշ ունեցող հանդեսներում և ազդեցության բարձր գործակից ունեցող մասնագիտական ամսագրերում գիտական հրապարակումների, միջազգային գիտաժողովներում համալսարանների գիտական անձնակազմի ներգրավվածության թվի բարձրացումը, ինչպես նաև այդ հրապարակումների տեսանկյունից աստիճանը,

• մշակելու և իրականացնելու գիտահետազոտական կազմակերպությունների ռազմավարություններ, նոր գիտական ուղղությունների ու դպրոցների ստեղծման քաղաքականություններ, իսկ դրանց առկայության դեպքում՝ զարգացնելու դրանք,

• հստակեցնելու կրթական ու հետազոտական ծրագրերում գիտահետազոտական բաղադրիչի արտացոլումը,

• նպաստելու գիտական հետազոտության ոլորտի միջազգայնացմանն ու եվրոպական չափանիշներին դրանց առավելագույն համապատասխանեցմանը,

• սերտացնելու գիտական հետազոտության ոլորտում սահմանված ԳԱՅ-երի և այդ ոլորտում համալսարանների մշակած ռազմավարությունների ու քաղաքականությունների կապը,

• ամրապնդելու կրթության և հետազոտության գործընթացների փոխադարձ կապը (հատկապես հաշվի առնելով ՀՀ բուհերում այդ կապի ստեղծման համար անհրաժեշտ ոչ բավարար կառուցվածքային հենքը),

• ընդլայնելու գիտահետազոտական գործունեությունը՝ նպատակաուղղված աշխատանքներ իրականացնելով գերազանցության կենտրոնների ստեղծման, ինչպես նաև ՀՀ-ից դուրս գործող համալսարանների ու գիտահետազոտական կենտրոնների հետ համատեղ ներդրումների ծավալի մեծացման ուղղությամբ:

Գիտական հետազոտության ոլորտում ԳԱՅ-երը կարելի է դասակարգել ըստ որակական և քանակական ցուցանիշների: Որակական ցուցանիշներով չափվում են հետազոտական արդյունքների որակը և հանրային օգուտը, քանակական ցուցանիշներով՝ անմիջականորեն ստացված արդյունքները (ելքերը), որոնք արտահայտվում են հրապարակումների, պատենտների, նախատիպերի, ինչպես նաև նոր արտադրանքների, գործընթացների ու ծառայությունների թվով: Անհրաժեշտ է նշել, որ հրատարակված հետազոտական արդյունքը պետք է պարունակի նորարարություն, իսկ պատենտը ցույց է տալիս, որ նորարարությունը շուկայում իրացվելու ներուժ ունի: Հրապարակումները և դրանց արված հղումները դիտարկվում են որպես

հետազոտական արտադրողականության և գիտահետազոտական արդյունքների ազդեցությունն ապահովող ցուցանիշ: ԳԱՅ-եր սահմանելիս հետազոտական համալսարանները հիմնականում գնահատում են երեք ոլորտներ՝ գիտական հետազոտություն, գիտական անձնակազմի ֆինանսական խրախուսում և գիտելիքի փոխանցում: Գիտահետազոտական ոլորտում որպես ԳԱՅ-եր կարող են սահմանվել՝

• **գիտահետազոտական ակտիվությունը**, որոնցից են արդյունավետության և արտադրողականության ցուցանիշները (հրապարակումները, պատենտները կամ հեղինակային իրավունքով պաշտպանվող այլ օբյեկտները),

• **գիտական անձնակազմի ֆինանսական խրախուսման ցուցանիշները**, որոնցից են՝ գիտական անձնակազմի համար հատկացված պետական, ծրագրային հետազոտությունների և թեմատիկ ֆինանսավորման ցուցանիշները, գիտական անձնակազմին գիտական աստիճանների համար տրվող հավելավճարները, գիտական շտեմարաններում կամ ազդեցության բարձր գործակից ունեցող ամսագրերում գիտահետազոտական աշխատանքների հրատարակման ֆինանսավորման ցուցանիշները, հրապարակումներին տրամադրված ֆինանսական աջակցության ցուցանիշները,

• **գիտահետազոտական արդյունքների ազդեցությունը և միջազգային տեսանկյունից**, որոնցից են՝ հետազոտության արդյունքների ազդեցությունը սոցիալ-տնտեսական ոլորտի զարգացման վրա, գիտահետազոտական ոլորտում գիտական անձնակազմի ունեցած ձեռքբերումների որակը, հետազոտական համալսարանների և գիտահետազոտողների համբավը (մրցանակներ, տիտղոսներ), հեղինակի անդամակցությունը խմբագրական կազմերին, կազմակերպած գիտաժողովների և աշխատաժողովների թիվը:

Ըստ ՀՀ բուհերի գործունեության ընդհանրական վերլուծության արդյունքների՝ ԳԱՅ-երի մշակման, դրանց միջոցով գործունեության արդյունքների չափման ու գնահատման փորձն ինստիտուցիոնալ մակարդակում առկա է, սակայն նշվածը համատարած ու համակարգային բնույթ չի կրում: Հաշվի առնելով ՀՀ բուհերի գիտահետազոտական գործունեության ոլորտում ԳԱՅ-երի սահմանման, դրանց կիրառմամբ համեմատական վերլուծությունների կատարման և վերլուծության արդյունքների հիման վրա բարելավման արդյունավետ ուղիների մշակման կարևորությունը՝ գիտության և հետազոտության ոլորտներում ՀՀ բուհերի ծավալած գործունեությունը կարելի է չափել հետազոտական համալսարանների որակական և քանակական հետևյալ ԳԱՅ-երի օրինակով.

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ	ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՅՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐ
ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ՅՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐ	
Գիտական ներուժի և գիտահետազոտական կարողությունների զարգացման ցուցանիշներ	• գիտական անձնակազմի թիվը և հարաբերակցությունը հիմնական դասախոսների թվին • գիտական աստիճաններ ունեցողների թիվը • գիտական կոչումներ ունեցողների թիվը • գիտատեխնիկական աշխատանքներ ու մշակումներ կատարող աշխատողների թվաքանակը՝ ըստ սեռի, տարիքային խմբերի, կրթական մակարդակի, գիտական աստիճանի, գիտական կոչման • գիտահետազոտական աշխատանքներում/ծրագրերում ներգրավված գիտական անձնակազմի թիվը, հաշվեկշիռը և պետական ֆինանսավորման ծավալը • ատենախոսությունների հրապարակային պաշտպանությունների և գիտական աստիճաններ ստացած հետազոտողների ցուցանիշներ • դասախոսների և գիտական աստիճան ստացածների թվային հարաբերակցությունը • ՀՀ ՈԱԸ-ի 8-րդ մակարդակում ուսումնառողների (ասպիրանտներ, հայցորդներ) և հիմնական դասախոսների թվային հարաբերակցությունը • գիտական մրցույթներում, միջազգային օլիմպիադաներում, ամառային/ձմեռային դպրոցներում, գիտաուսումնական փոխանակության ու շարժունության ծրագրերում գիտական անձնակազմի ներգրավվածության ցուցանիշներ • ուսանողական գիտական կամ երիտասարդ գիտնականների ընկերությունների գործունեության տարեկան ցուցանիշներ
Գիտական արդյունքների ստեղծման, հրատարակման ու տարածման ցուցանիշներ	• գիտական հրապարակումների թիվը՝ ըստ ուղղությունների • տարվա կտրվածքով համալսարանում կազմակերպված գիտաժողովների թիվը • ՀՀ-ում և տարածաշրջանային ու միջազգային մակարդակներում կազմակերպված գիտաժողովներին ներկայացված զեկուցումների և տպագրված նյութերի թիվը • հրատարակված գիտահետազոտական արդյունքների (գիտամեթոդական աշխատանքներ, ուսումնամեթոդական ձեռնարկներ, դասագրքեր, (կոլեկտիվ) մենագրություններ և այլ հետազոտական արդյունքներ) թիվը (ներառյալ մենագրություն-հոդված հարաբերակցությունը) • մասնագիտական կամ գրախոսվող ամսագրերում հրատարակված հոդվածների թիվը • գիտական անձնակազմի թիվ - գիտական հրապարակումների թիվ հարաբերակցությունը • գրանցված պատենտների թիվը • անդամակցությունը համաշխարհային գիտական շտեմարաններին ու հետազոտական վճարովի աղբյուրների և ռեսուրսների բաժանորդագրության ծավալները • մասնագիտական կամ գրախոսվող ամսագրերի/հանդեսների խմբագրական կազմերին անդամակցության ցուցանիշներ (գլխավոր խմբագիրների, խմբագիրների տեղակալների կամ ուղորտային խմբագիրների թիվը) • գրախոսված ամսագրերի ազդեցության գործակիցը • հրատարակված գրքերի թիվը • խմբագրված գրքերի թիվը • հանրահասանելի և բաց մատչելիության գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքների հասանելիության ցուցանիշներ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

	դրանց համամասնությունն ընդհանուր հրատարակված աշխատանքների թվում • գիտաժողովների հրատարակված նյութերի թիվը
	• հետազոտությանը հատկացված ֆինանսավորման ծավալը (ֆինանսական մուտքերի հաշվեկշիռն ընդհանուր բյուջեում՝ ըստ աղբյուրների (պետական մուտքեր, արտաբյուջետային մուտքեր, միջազգային դրամաշնորհային ֆոնդեր, այլ ներդրումներ) • պետական ֆինանսավորմամբ հետազոտական ծրագրերում ընդգրկված դասախոսների/գիտական անձնակազմի թիվը և հաշվեկշիռը, մեկ մասնակցին ընկնող պետական ֆինանսավորման ծավալը • երիտասարդ գիտահետազոտողների հետազոտությունների աջակցության ծրագրերի շրջանակներում ֆինանսավորման ցուցանիշներ • հետազոտական դրամաշնորհների թիվը • երրորդ կողմ հանդիսացող կառույցների կողմից ֆինանսավորված գիտահետազոտական ծրագրերի թիվը, հաշվեկշիռը և ծրագրերի տևողությունը
Գիտահետազոտական ենթակառուցվածքների և նյութատեխնիկական բազայի բարելավման ցուցանիշներ	• գիտահետազոտական աշխատանքների կատարման համար նախատեսված ենթակառուցվածքների (ներառյալ մասնագիտացված կառույցների, գիտական գրադարանների, լաբորատորիաների, գիտահետազոտական կենտրոնների, գիտական թանգարանների) թիվը, դրանց բարելավման ցուցանիշները • գիտահետազոտական ֆիզիկական և վիրտուալ միջավայրներն ապահովող գիտատեխնիկական ու նյութատեխնիկական ռեսուրսների օգտագործման ցուցանիշներ
ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ՅՈՒՅԱՆԻՇՆԵՐ	
Գիտահետազոտական արդյունքների տեսանելիության ցուցանիշներ	• գիտական անձնակազմի տիտղոսների, կոչումների և մրցանակների թիվը՝ ըստ շնորհած կառույցի (ներառյալ հետազոտական համալսարանների, ազգային ու միջազգային ակադեմիաների, կազմակերպությունների, հիմնադրամների և այլ կառույցների կողմից) • ազգային և միջազգային մակարդակներում գիտական գործունեության վարկանշավորման և տեսանելիության ցուցանիշներ • հղումների թիվը (հրատարակված աշխատանքներին արված հղումների և դրանց հաճախականության ցուցանիշներ)
Գիտական ներուժի և գիտահետազոտական կարողությունների զարգացման ցուցանիշներ	• համալսարանում գործող մասնագիտական խորհուրդներն ու մասնագիտությունները, պաշտպանությունների թիվը • մագիստրոսական կրթական աստիճանում ուսումնառողների գիտահետազոտական աշխատանքների ղեկավարման ցուցանիշներ • հետբուհական կրթական աստիճանում ուսումնառողների գիտահետազոտական աշխատանքների ղեկավարման ցուցանիշներ • երիտասարդ գիտնականների ձեռքբերումների ցուցանիշներ (օրինակ՝ երիտասարդ գիտնականների վերապատրաստման և մասնագիտական զարգացման միջոցառումների, գիտական արդյունքներին կատարված հղումների թիվը, նրանց կատարողականի որակական ցուցանիշներ) • կրտսեր հետազոտողների համամասնության ցուցանիշներ (փոխանակման ծրագրերում ընդգրկվածության ցուցանիշներ, հատուկ կարիքներ ունեցող, սոցիալական խոցելի խմբերին

	սլատկանող, փոքրամասնություն հանդիսացող, ինչպես նաև այլ հետազոտական կառույցներից ու զարգացող երկրներից եկած հետազոտողների ցուցանիշներ)
Համագործակցության ցուցանիշներ	• միջազգային գիտական դրամաշնորհային ծրագրերի ղեկավարների և մասնակիցների թիվը, հաշվեկշիռը • տարածաշրջանային և միջազգային գիտաժողովներին մասնակիցների թիվը • արտաքին գործընկերների հետ համատեղ հրատարակությունների թիվը, հաշվեկշիռը • ազգային, տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում կազմակերպված գիտական միջոցառումների հաշվեկշիռն ու տևողությունը (օրինակ՝ այլ կառույցների հետ համատեղ կազմակերպված գիտաժողովներ, գիտահետազոտական ծրագրեր, գործընկերային գնահատումներ և այլն) • գիտական հանրության և մասնագիտական ցանցին (ներառյալ մասնագիտական ակադեմիական և գիտահետազոտական ընկերակցություններ, մասնագիտական ու փորձագիտական հանձնախմբեր, գիտական խորհուրդներ) անդամակցության ցուցանիշներ • հանրության համար կազմակերպված գիտական ու մասնագիտական միջոցառումների ցուցանիշներ (օրինակ՝ հանրային դասախոսություններ և ընթերցումներ, լրատվական և սոցիալական ցանցերում գիտահետազոտական արդյունքների ներկայացումներ) • ուսումնառողների հետ համագործակցության ցուցանիշներ (համահեղինակությամբ կամ համատեղ գիտահետազոտական ծրագրերի շրջանակներում հրատարակված գիտական արդյունքներ) • հետազոտական աշխատանքներում օգտագործվող ՏՀՏ-ների թիվը և հաշվեկշիռը, ՏՀՏ-ների թիվ - մասնակից հարաբերակցությունը
Կրթական գործընթացներում գիտական արդյունքների ներդրման ցուցանիշներ	• հետազոտության և կրթության կապի ապահովմանն ու ամրապնդմանն ուղղված ինստիտուցիոնալ քաղաքականության, դրանից բխող կանոնակարգերի և ընթացակարգերի (վերա)մշակման և վերանայման ցուցանիշներ • ՊԴ- կազմի բեռնվածության մեջ հետազոտական բաղադրիչի արտացոլման ցուցանիշներ • կրթական և հետազոտական ծրագրերում ՊԴ- կազմի հետազոտական գործունեության իրականացման և գնահատման ցուցանիշներ • հետազոտողների գիտահետազոտական աշխատանքների ղեկավարման մեխանիզմների (վերա)մշակման և բարելավման ցուցանիշներ • գիտահետազոտական գործունեության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված ենթակառուցվածքների բարելավման ցուցանիշներ • հրատարակված գիտական արդյունքների ազդեցությունը տնտեսության վրա (գնահատման ցուցանիշներ)

Հետազոտական համալսարանների գիտահետազոտական գործունեությունը կարելի է սահմանել որպես կրթական գործունեության կարևոր բաղադրիչ, որը ենթադրում է ՊԴ- կազմի ներգրավվածությունը համալսարանի գիտահետազոտական գործընթացներում: Բազմաթիվ հետազոտություններ են կատարվել համալսարանների գիտահետազոտական գործունեության արդյունավետության

վրա ազդող գործոնները և ԳԱՏ-երն ուսումնասիրելու ուղղությամբ: Գիտական հետազոտության արդյունավետությունը չափվում է գիտական արդյունքի որակով, որի միջոցով հետազոտության ընթացքում կուտակված ու ստեղծված գիտելիքը կարելի է փոխանցել համալսարանների շահակիցներին և այն դարձնել տեսանելի հանրության համար:

Մասնագիտական գրականության մեջ քննարկվում են գիտական հետազոտության արդյունավետությունը չափող տարբեր գործիքներ և չափումների տարբեր տեսակներ, ինչպես նաև կիրառվում են վարկանշավորման համակարգեր: Համաշխարհային համալսարանների ակադեմիական դասակարգման վարկանշային աղյուսակով (Academic Ranking of World Universities (ARWU)) նախատեսված են գիտական անձնակազմի գիտահետազոտական աշխատանքների որակի ցուցանիշներ ու արդյունքների միջազգային ճանաչում, ըստ որոնց՝ Նոբելյան մրցանակ ու մեդալներ և գիտության ոլորտում մեծ ներդրումներ ունեցող անձանց թիվը համաշխարհային վարկանշավորման ոլորտում դիտարկվում է որպես համալսարանների կատարողականի չափման ցուցանիշ:

Հիմնվելով էմպիրիկ ուսումնասիրությունների և տվյալների վրա՝ կարելի է եզրակացնել, որ ԳԱՅ-երի՝ որպես հետազոտական համալսարանների գործունեության արդյունավետության գնահատման գործիքի կիրառումն օժանդակում է հետազոտական համալսարանների տեսլականի և առաքելության վրա հիմնված ռազմավարության արդյունավետ իրականացմանը: ԳԱՅ-երը կարող են արտացոլել հետազոտական համալսարանների առաջնահերթությունների փոփոխականությունը և մատնանշել այդ համատեքստում առաջացող ռիսկերն ու խնդիրները, թիրախավորել դրանց լուծման ուղիները: Այս փոփոխությունների հարացույցում,

հիմնվելով համալսարանների արտաքին միջավայրի, ներառյալ աշխատաշուկայի, ինչպես նաև ներքին ու արտաքին շահակիցների փոփոխումն պահանջներից, կարող են փոփոխվել նաև հետազոտական համալսարանների գործունեության արդյունքները: Հետևապես, ԳԱՅ-երը պետք է բավականաչափ ճկուն լինեն, որպեսզի ժամանակին և համապատասխան կերպով արձագանքեն միջավայրի փոփոխություններին: Դա ենթադրում է, որ հետազոտական համալսարանները հավաքագրված տվյալներն ու դրանց վերլուծությունից դուրս բերված արդյունքները կարող են օգտագործել հետազոտական համալսարանների գործունեության շարունակական բարելավման համար: Հետազոտական համալսարանների գիտահետազոտական ոլորտում սահմանվող ԳԱՅ-երն օժանդակում են համալսարաններին թիրախավորելու իրենց գիտական ներուժի և գիտահետազոտական կարողությունների զարգացումը, բարելավելու գիտական անձնակազմի խրախուսման համակարգերը, համալրելու գիտահետազոտական ենթակառուցվածքներն ու նյութատեխնիկական բազան, ընդլայնելու իրենց համագործակցային շրջանակը, ստեղծելու գիտական նոր արդյունքներ և դրանք ծառայեցնելու սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանն ու գիտելիքահենք հասարակության զարգացմանը:

¹ Տե՛ս, Ricci L. The Impact of Performance Management System Characteristics on Perceived Effectiveness of the System and Engagement. Master's Theses. San Jose State University, 2016.

² Տե՛ս, Liebowitz, J. and Suen, C.Y. Developing Knowledge Management Metrics for Measuring Intellectual Capital. Journal of Intellectual Capital, 2000, 1(1): pp. 54-67.

³ Տե՛ս, նույն տեղում

⁴ Տե՛ս, նույն տեղում

⁵ Liebowitz & Suen 2000, Numprasertchai & Igel 2004

⁶ Liebowitz & Suen 2000, Numprasertchai & Igel 2004

⁷ Տե՛ս, նույն տեղում

⁸ Տե՛ս, Hedjazi, Y., & Behravan, J. Study of Factors Influencing Research Productivity of Agriculture Faculty Members in Iran. Higher Education, 62(5), 2011, pp. 635-647.

⁹ Տե՛ս, Spaapen, J., Dijstelbloem, H., & Wamelink, F. Evaluating Research in Context. A Method for Comprehensive Assessment (Second ed.). The Hague: Consultative Committee of Sector Councils for Research and Development, 2007.

¹⁰ Տե՛ս, Bazeley, P. Conceptualizing Research Performance. Studies in Higher Education, 35(8), 2010, pp. 889-903 (<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03075070903348404>)

¹¹ Brew, A. Conceptions of research: A Phenomenographic Study. Studies in Higher Education, 26(3), 2001, pp. 271-285.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ricci L. The Impact of Performance Management System Characteristics on Perceived Effectiveness of the System and Engagement. Master's Theses. San Jose State University, 2016.
2. Liebowitz, J. and Suen, C.Y. Developing Knowledge Management Metrics for Measuring Intellectual Capital. Journal of Intellectual Capital, 2000, 1(1):
3. Numprasertchai S. and Igel. B. Indicators for Measuring University Research Performance in Thailand. Conference: Intl Symposium of MOT, Tsinghua University, Hangzhou, China, 2004.
4. Hedjazi, Y., & Behravan, J. Study of Factors Influencing Research Productivity of Agriculture Faculty Members in Iran. Higher Education, 62(5), 2011.
5. Spaapen, J., Dijkstra, H., & Wamelink, F. Evaluating Research in Context. A Method for Comprehensive Assessment (Second ed.). The Hague: Consultative Committee of Sector Councils for Research and Development, 2007.
6. Palomares-Montero, D., & Garcia-Aracil, A. What are the Key Indicators for Evaluating the Activities of Universities? Research Evaluation, 20(5), 2011.
7. Donovan, C. A Review of Current Australian and International Practice in Measuring the Quality and Impact of Publicly Funded Research in the Humanities, Arts, and Social Sciences. Research Evaluation and Policy Project, Australian National University, 2005.
8. Australian Research Council. ERA Indicators Consultation Paper. Australian Research Council, 2009b.
9. Australian Research Council. Evaluation Guidelines for the 2009 ERA Trial. Physical, Chemical and Earth Sciences (PCE) and Humanities and Creative Arts (HCA) Clusters. Australian Research Council, 2009c.
10. Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. Quality Indicators for Research in the Humanities. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 2011.
11. Brew, A. Conceptions of research: A Phenomenographic Study. Studies in Higher Education, 26(3), 2001.
12. Bazeley, P. Conceptualizing Research Performance. Studies in Higher Education, 35(8), 2010, (<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03075070903348404>).

Րոբերտ Խաչատրյան

Заведующий кафедрой управления и планирования образования
Государственного университета имени В. Брюсова,
кандидат филологических наук, доцент

РЕЗЮМЕ

Ключевые показатели эффективности исследовательской деятельности научных университетов в контексте экономики, основанной на знаниях

Одним из обязательных процессов обеспечения эффективности и непрерывности научно-исследовательской деятельности исследовательских университетов является регулярная оценка научных результатов и использование измеримых показателей. Это необходимо делать на разных этапах исследовательского процесса, чтобы максимизировать желаемые конечные результаты. С этой точки зрения исследовательские университеты могут разрабатывать и определять ключевые показатели эффективности (КПЭ). Разработка и функционирование КПЭ – неотъемлемая часть процесса стратегического управления любой организацией: с их помощью коллегиальные органы университетов, руководители, специалисты в области образовательной политики, а также лица, принимающие решения, могут измерять и оценивать достижения и результаты в целевых областях.

Ключевые слова: исследовательские университеты, научно-исследовательская деятельность, ключевые показатели эффективности, оценка работы.

Robert Khachatryan

Head of the Chair on Education Management and
Planning, Brusov State University
PhD, Associate Professor

SUMMARY

*Key performance indicators of research universities' scientific research
in the context of knowledge-based economy*

One of the mandatory processes for ensuring the efficiency and continuity of scientific research activities of research universities is the regular assessment of scientific-research results and the use of measurable indicators. This needs to be done at different stages of the research process in order to maximize the anticipated outcomes. From this perspective, research universities can develop and define key performance indicators (KPIs). The development and functioning of KPIs is an integral part of the strategic management process of any organization through which governing bodies of universities, including leaders, policy and decision makers can measure and evaluate the achievements and outcomes obtained in targeted areas.

Key words: research universities, scientific research activity, key performance indicators, performance evaluation.

Բնագիրը ներկայացվել է 03.11.2021թ.
Ընդունվել է տպագրության 18.11.2021թ.
Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է)
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Է. Ղազարյանը

РУБЕН НАЛБАНДЯН

Кандидат юридических наук

О НЕОБХОДИМОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РА В ОБЛАСТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Осуществляемое в Республике Армения реформирование законодательства в области уголовного судопроизводства обуславливает необходимость совершенствования закона РА «Об оперативно-розыскной деятельности».

В статье предпринята попытка обоснования необходимости внесения изменений в действующее в Республики Армения законодательство в области оперативно-розыскной деятельности. Проведен содержательный анализ изменений, внесенных в закон РА «Об оперативно-розыскной деятельности». Представлены предложения по подготовке новых изменений в названный закон.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, оперативно-розыскная политика, правовые основы.

Возрастающий рост уровня проникновения информационных и телекоммуникационных технологий во все сферы жизнедеятельности открывает новые возможности для повышения качества жизни человека и его развития. В то же время подобный прогресс влечет за собой возникновение новых вызовов безопасности личности, общества и государства. Не меньшей угрозой для государства представляют коррупционные проявления, которые подрывают системы управления, блокируя способность государства противодействовать угрозам безопасности¹. Подобные угрозы, как правило, выражаются в преступном поведении отдельных субъектов, и характеризуются высокой степенью латентности и маскировки противоправных целей. Выявление таких угроз, как изобличение лиц, их подготавливающих или совершающих, часто представляются невозможными без применения специальных мер оперативно-розыскной деятельности, «монополия» на осуществление которой принадлежит ему же – государству.

Вместе с тем, повышенный запрос общества, а теперь уже и политических элит, на обеспечение законности при реализации государственными органами своих полномочий, в том числе и в сфере оперативно-розыскной деятельности, выносит на повестку вопрос синхронизации действующего законодательства с общественными потребностями с одной стороны, а также нормами права и международных актов с другой.

Очевидно этим и обусловлен ряд законодательных инициатив² в области уголовного судопроизводства, внесенных в последнее время на

обсуждение или принятых Национальным собранием Республики Армения.

Логика указанных социально-политических запросов и реакция на них государственных институтов диктует необходимость усовершенствования и действующего в Республики Армения законодательства в области оперативно-розыскной деятельности. Проводимые исследования³ уже позволили выявить ряд моментов, указывающих на наличие в профильном законе проблем, некоторые из которых автором кратко представлены в настоящей статье. Стоит отметить, что при подготовке статьи автором, помимо прочих, использован метод сравнительно-правовых исследований, который проявляется в сопоставлении отдельных положений Закона Республики Армения “Об оперативно-розыскной деятельности”⁴ (от 22.10.2007 N ՀՕ-223-Ն (ред. от 03.03.2021) (далее – Закон РА “Об оперативно-розыскной деятельности”) с положениями Федерального закона от 12.08.1995 N 144-ФЗ (ред. от 01.07.2021) “Об оперативно-розыскной деятельности”⁵ (далее - ФЗ “Об оперативно-розыскной деятельности”), действующим в Российской Федерации). Выбор данного метода обусловлен структурным и содержательным сходством этих двух законодательных актов, который вытекает из того, что у названных законов имеется общий формальный прародитель – “Модельный закон об оперативно-розыскной деятельности”⁶, принятый в г. Санкт-Петербурге 06.12.1997 Постановлением 10-12 на 10-ом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ.

Закон РА “Об оперативно-розыскной деятельности” ՀО-223-Ն принят 22 ноября 2007 года. С принятием данного Закона государство отказалось от прежней “незаконной” оперативно-розыскной деятельности, и создало легальную базу современной оперативно-розыскной деятельности. Прототипом названного закона стал модельный закон “Об оперативно-розыскной деятельности”, принятый постановлением N 27-6 от 16 ноября 2006 года на двадцать седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ.

За период своего существования Закон РА “Об оперативно-розыскной деятельности” изменялся и дополнялся 18 раз⁷. Для сравнения: действующий с 1995 года на территории Российской Федерации Федеральный закон “Об оперативно-розыскной деятельности” подвергался изменениям 32 раза⁸. Детальные результаты сравнительного анализа указанных изменений будут представлены в отдельной публикации, однако в контексте данной статьи стоит отметить, что различия внесенных в указанные профильные законы двух стран изменений и дополнений находятся не только в количественной плоскости.

Анализ содержания законодательных актов, вносящих изменения в Закон РА “Об оперативно-розыскной деятельности”, указывает на то, что значительная часть этих изменений вытекает из создания или упразднения отдельных государственных органов – субъектов оперативно-розыскной деятельности, изменений организационных структур этих органов, перераспределения компетенций между ними, а также расширения полномочий некоторых государственных органов, деятельность которых связана с использованием оперативно-розыскной информации. Еще несколько законодательных актов, принятых в разные годы, вносят некоторые уточнения, регламентирующие полномочия отдельных субъектов в области противодействия экономическим правонарушениям. Лишь только 5 изменений в Закон РА “Об оперативно-розыскной деятельности” можно охарактеризовать как “содержательные”, так или иначе относящиеся непосредственно к организации этого вида деятельности.

Изменения, которым подвергся за годы своего существования действующий в России Федеральный закон “Об оперативно-розыскной деятельности”, несомненно преобразовали его в лучшую сторону не только с точки зрения повышения точности рег-

ламентации этого вида деятельности, но и с позиции защиты прав человека и гражданина. Стоит отметить, что некоторые изменения обсуждаемого закона напрямую инициированы решениями Европейского Суда по правам человека (ЕСПЧ), что оказало непереоценимое воздействие на его качество. Например, на решение ЕСПЧ по делу “Ваньян против Российской Федерации” (жалоба N 53203/99) объективно отреагировал российский законодатель. Федеральным законом от 24 июля 2007 г. N 211-ФЗ в Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности» внесены изменения, в соответствии с которыми органам (должностным лицам), осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, запрещается: подстрекать, склонять, побуждать в прямой или косвенной форме к совершению противоправных действий (провокация), фальсифицировать результаты оперативно-розыскной деятельности.

Проводимые автором исследования положений Закона РА “Об оперативно-розыскной деятельности”, как уже отмечалось, позволили выявить ряд вопросов, требующих, как минимум, обсуждения. Подобные вопросы условно можно разделить на две категории: теоретическо-формальные и организационно-практические.

К теоретико-формальной категории автор относит вопросы, которые на первый взгляд не способны напрямую оказывать влияние на практику осуществления оперативно-розыскной деятельности. Вместе с тем они имеют важное значение для укрепления правовой базы этого вида государственной деятельности, способствуют развитию армянской теории оперативно-розыскной деятельности, что в совокупности укрепляет ее теоретическо-правовую основу.

Например, как следует из части 1 статьи 2 Закона РА “Об оперативно-розыскной деятельности” *“Законодательство об оперативно-розыскной деятельности состоит из Конституции Республики Армения, Уголовно-процессуального кодекса, Таможенного кодекса Республики Армения, законов Республики Армения «О прокуратуре», «Об органах национальной безопасности», «О полиции», «Об уголовно-исполнительной службе», «О налоговой службе», настоящего Закона, иных правовых актов, а также международных договоров Республики Армения”*.

Не вдаваясь в тонкости науки о праве, отметим лишь, что в общей теории права совокупность нормативных актов, касающихся какой-либо области

общественных отношений, охватывается категорией источников права. В оперативно-розыскной деятельности такую совокупность нормативных актов принято называть ее правовой основой. Правовую основу оперативно-розыскной деятельности составляют нормативные акты, в содержании которых имеются правовые нормы непосредственно касающиеся назначения, организации и регламентации рассматриваемого вида правоохранительной деятельности¹⁰. Иными словами, законодательство в области того или иного вида деятельности ограничивается только теми профильными законодательными актами, которые регулируют общественные отношения в конкретно взятой сфере. Например, закон Республики Армения “О банках и банковской деятельности”¹¹ N ՀՕ-68 от 30.06.1996, регулирует правоотношения в банковской сфере, а значит его следует отнести к банковскому законодательству. В то же время банковская и другие виды деятельности, также, как и оперативно-розыскная, естественно, подчиняется всем другим нормативным правовым актам, действующим на территории государства, однако относить эти акты к категории профильного законодательства представляется спорным.

Таким образом законодательство об оперативно-розыскной деятельности состоит только из Закона Республики Армения “Об оперативно-розыскной деятельности”, а перечисленные в статье 2 названного закона другие законодательные акты составляют правовую основу этого вида деятельности. В связи с этим, представляется целесообразным внести изменение в часть 1 статьи 2 Закона РА “Об оперативно-розыскной деятельности”, изложив ее в следующей редакции: *“Правовую основу оперативно-розыскной деятельности составляют: Конституция Республики Армения, настоящий Закон, другие законы Республики Армения, иные правовые акты, а также международные договоры Республики Армения”*.

Требуют уточнения, а в некоторых случаях и дополнения, используемый законодателем в тексте обсуждаемого закона понятийный аппарат, упорядочивания закрепленных в законе системы целей и задач, и др.

К организационно-практической группе относятся вопросы, которые вытекают из тех положений Закона РА “Об оперативно-розыскной деятельности”, которые имеют непосредственное воздействие на оперативно-розыскную практику. Например, представляется весьма дискуссионным

положение, закрепленное в части 1 статьи 13 Закона РА “Об оперативно-розыскной деятельности”. В данной статье законодатель предусмотрел ряд мер, реализация которых призвана обеспечить безопасность и социальную защиту сотрудников оперативных подразделений, а также лиц сотрудничающих с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, и членов их семей, и лиц находящихся под их опекой. Наряду с многочисленными гарантиями законодатель в данной статье закрепил положение, согласно которому, лица сотрудничающие с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, в установленном законом порядке, освобождаются от уголовной ответственности за совершение преступления. Подобная законодательная формулировка представляется весьма сомнительной, и несовместима с правовой системой демократического государства.

К организационно-практической группе также относятся вопросы законодательного закрепления наиболее ключевой в оперативно-розыскной деятельности категории – оперативно-розыскных мероприятий. Следует отметить, что в данном случае Закон РА “Об оперативно-розыскной деятельности” претерпел определенный прогресс по сравнению с действующим в Российской Федерации аналогичным законом. Речь идет о закреплении на законодательном уровне понятия каждого оперативно-розыскного мероприятия. Однако такое преимущество армянского закона перед российским аналогом носит формальный характер, поскольку закрепленные в законе содержания понятий оперативно-розыскных мероприятий в значительной степени нуждаются в доработке.

Например, статья 28 Закона РА “Об оперативно-розыскной деятельности” определяет оперативный эксперимент, как проверка вероятности возникновения тех или иных событий в определенных обстоятельствах, посредством воспроизведения обстоятельств, подлежащих выяснению в ходе оперативно-розыскной деятельности, или их части. Содержание оперативно-розыскного мероприятия-имитация получения взятки или дачи взятки, закрепленного в статье 30 рассматриваемого Закона, скорее раскрывается самим названием этого мероприятия. Вместе с тем, по своей сущности - это тоже самое оперативно-розыскное мероприятие, что и оперативный эксперимент. В статье 30 лишь детализируются условия проведения данного мероприятия. Разница лишь в том, что законодатель,

привязав оперативно-розыскное мероприятие оперативно-розыскный эксперимент к конкретным составам преступлений, выделил отдельное оперативно-розыскное мероприятие, именуемое, как имитация получения взятки или дачи взятки. Подобный подход к формированию оперативно-розыскных мероприятий представляется недопустимым и противоречит теории оперативно-розыскных мероприятий. Применение принципа привязки отдельных оперативно-розыскных мероприятий к конкретным преступлениям грозит выравниванием количества оперативно-розыскных мероприятий с количеством статей Уголовного кодекса.

Представляется весьма иррациональным и положение статьи 29 Закона РА “Об оперативно-розыскной деятельности” - обеспечение доступности финансовых данных и негласный контроль за финансовыми сделками. По своей деятельности составляющей данное оперативно-розыскное мероприятие совпадает с оперативно-розыскным мероприятием оперативно-розыскный запрос. Разница заключается лишь в том, что запрашиваемые данные относятся к сведениям, охраняемым банковской тайной, что, как представляется, не дает основания для его выделения в отдельное оперативно-ро-

зыскное мероприятие. Использование подобного подхода к формированию отдельного вида оперативно-розыскного мероприятия, основанного на привязке мероприятия к отдельным видам тайн, дает основание для создания новых оперативно-розыскных мероприятий, таких, как “обеспечение доступности нотариальной тайны”, “обеспечение доступности врачебной тайны”, и т.д.

Приведенные в настоящей статье вопросы, а также ряд других спорных положений оперативно-розыскного закона Республики Армения указывают на необходимость их широкого обсуждения экспертным сообществом для инициирования более глубокого исследования, целью которого станет подготовка предложений по его совершенствованию. Однако прежде необходимы широкие консультации как с государством, так и с представителями гражданского общества по вопросу выбора модели оперативно-розыскной политики¹², которая задаст вектор будущих законодательных изменений, а возможно и продиктует необходимость принятия нового закона об оперативно-розыскной деятельности.

¹ Стратегия национальной безопасности Республики Армения, 2020 г. <https://www.gov.am/am/National-Security-Strategy/>. Дата обращения: 01.08.2021.

² Уголовно-процессуальный кодекс РА от 30.06.2021 N ՀՕ-306-Ն; Уголовный кодекс РА от 05.05.2021 N ՀՕ-199-Ն.

³ Տե՛ս, Ռ. Նաիրանյան, Ա. Քինակցյան Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության զարգացման որոշ հեռանկարների շուրջ. գիտագործնական վերլուծություն. ISBN978-9939-0-3373-0, Երևան, 2020.

⁴ ՀՀՊՏ 2007.11.28/59(583) Հոդ.1197-րդ. Информационная правовая система Армении. <https://www.arlis.am/>. Дата обращения: 01.08.2021.

⁵ “Собрание законодательства РФ”, 14.08.1995, N 33, ст. 3349. Справочной правовой системы “Консультант Плюс”. <https://www.consultant.ru> Дата обращения: 01.08.2021.

⁶ Информационный бюллетень. Межпарламентская Ассамблея государств-участников Содружества Независимых Государств. 1998. N 16. Стр. 222 - 239. // <https://iacis.ru/documents/>. Дата обращения: 01.08.2021.

⁷ Տե՛ս, «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը- ԱԺ, 19.03.2009, ՀՕ-61-Ն; ԱԺ, 08.04.2009, ՀՕ-87-Ն; ԱԺ, 23.06.2011, ՀՕ-244-Ն; ԱԺ, 07.12.2011, ՀՕ-310-Ն; ԱԺ, 19.12.2012, ՀՕ-254-Ն; ԱԺ, 13.11.2015, ՀՕ-125-Ն; ԱԺ, 09.06.2017, ՀՕ-100-Ն; ԱԺ, 21.12.2017, ՀՕ-293-Ն; ԱԺ, 17.01.2018, ՀՕ-81-Ն; ԱԺ, 23.03.2018, ՀՕ-270-Ն; ԱԺ, 13.06.2018, ՀՕ-356-Ն; ԱԺ, 31.05.2019, ՀՕ-51-Ն; ԱԺ, 21.01.2020, ՀՕ-5-Ն; ԱԺ, 16.04.2020, ՀՕ-250-Ն; ԱԺ, 19.01.2021, ՀՕ-54-Ն; ԱԺ, 24.03.2021, ՀՕ-148-Ն; ԱԺ, 03.03.2021, ՀՕ-90-Ն; ԱԺ, 03.03.2021, ՀՕ-96-Ն:

⁸ В ред. Федеральных законов от 18.07.1997 N 101-ФЗ; от 21.07.1998 N 117-ФЗ; от 05.01.1999 N 6-ФЗ; от 30.12.1999 N 225-ФЗ; от 20.03.2001 N 26-ФЗ; от 10.01.2003 N 15-ФЗ; от 30.06.2003 N 86-ФЗ; от 29.06.2004 N 58-ФЗ; от 22.08.2004 N 122-ФЗ; от 02.12.2005 N 150-ФЗ; от 24.07.2007 N 211-ФЗ; от 24.07.2007 N 214-ФЗ; от 29.04.2008 N 58-ФЗ; от 22.12.2008 N 272-ФЗ; от 25.12.2008 N 280-ФЗ; от 26.12.2008 N 293-ФЗ; от 28.12.2010 N 404-ФЗ; от

21.11.2011 N 329-Փ3; 08.12.2011 N 424-Փ3; 10.07.2012 N 114-Փ3; 29.11.2012 N 207-Փ3; 05.04.2013 N 53-Փ3; 28.06.2013 N 134-Փ3; 02.11.2013 N 302-Փ3; 21.12.2013 N 369-Փ3; 29.06.2015 N 170-Փ3; 29.06.2015 N 173-Փ3; 03.07.2016 N 305-Փ3; 06.07.2016 N 374-Փ3; 02.08.2019 N 311-Փ3; 30.12.2020 N 515-Փ3; 01.07.2021 N 252-Փ3.

⁹ Например, Постановление ЕСПЧ от 26 октября 2006 г. по делу “Худобин (Khudobin) против Российской Федерации” (жалоба N 59696/00) // Бюллетень Европейского суда по правам человека. Российское издание. 2007. N 11. С. 95. Постановлении ЕСПЧ от 15 декабря 2005 г. по делу “Ваньян (Vanyan) против Российской Федерации” (жалоба N 53203/99). // Бюллетень Европейского суда по правам человека. Российское издание. 2006. N 7. С. 57, 102 - 116.

¹⁰ Алферов В.Ю., Гришин А.И., Ильин Н.И. Правовые основы оперативно-розыскной деятельности: учеб. пособие. – 3-е изд., испр. и доп. Саратов, 2016. С. 20.

¹¹ Տե՛ս, ՀՀԱԺՏ 1996/12. <http://www.parliament.am> Дата обращения: 01.08.2021.

¹² Налбандян Р.Г. Некоторые вопросы формирования государственной политики в области оперативно-розыскной деятельности / Գլխավոր համալսարանի հոբելյանական գիտական նստաշրջանի հոդվածների ժողովածու. Եր.: «Վան Արյան», 2020. С.73-82. // Лесников Г.Ю. Проблемы соотношения уголовной политики и уголовного права // Научные ведомости. N 8 (48) 2008. С. 73-76.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՅԱՆԿ

1. Նալբանդյան Ռ., Քինակցյան Ա. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության զարգացման որոշ հեռանկարների շուրջ գիտագործնական վերլուծություն. ISBN978-9939-0-3373-0 Երևան, 2020.

2. Информационный бюллетень. Межпарламентская Ассамблея государств-участников Содружества Независимых Государств. 1998. N 16. // <https://iacis.ru/documents/>. Дата обращения: 01.08.2021.

3. Бюллетень Европейского суда по правам человека. Российское издание. 2007. N 11. // Справочной правовой системы “Гарант”. <http://ivo.garant.ru/>. Дата обращения: 02.08.2021.

4. Бюллетень Европейского суда по правам человека. Российское издание. 2006. N 7. // Справочной правовой системы “Гарант”. <http://ivo.garant.ru/>. Дата обращения: 02.08.2021.

5. Алферов В.Ю., Гришин А.И., Ильин Н.И. Правовые основы оперативно-розыскной деятельности: учеб. пособие. – 3-е изд., испр. и доп. Саратов, 2016.

6. Налбандян Р.Г. Некоторые вопросы формирования государственной политики в области оперативно-розыскной деятельности / Գլխավոր համալսարանի հոբելյանական գիտական նստաշրջանի հոդվածների ժողովածու. Եր.: «Վան Արյան», 2020.:

7. Лесников Г.Ю. Проблемы соотношения уголовной политики и уголовного права // Научные ведомости. N 8 (48) 2008.

Ռուբեն Նալբանդյան
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

*ՀՀ օպերատիվ-հետախուզական օրենսդրության
կատարելագործման անհրաժեշտության մասին*

Քրեական դատավարության բնագավառում Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող օրենսդրության բարեփոխումը պայմանավորում է «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի կատարելագործման անհրաժեշտությունը:

Հոդվածում փորձ է արվել հիմնավորել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության բնագավառում Հայաստանի Հանրապետությունում գործող օրենսդրության մեջ փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտությունը: Կատարվել է «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխությունների բովանդակային վերլուծություն: Առաջարկություններ են ներկայացվել նշված օրենքում նոր փոփոխություններ նախապատրաստելու վերաբերյալ:

Հիմնաբառեր- օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ, օպերատիվ-հետախուզական քաղաքականություն, իրավական հիմքեր:

Ruben Nalbandyan
PhD in Law

SUMMARY

*On the need to amend the legislation of the Republic of Armenia
around operational-investigative activity*

The implementation of reform of the legislation in the field of criminal proceedings in the Republic of Armenia is conditioned on the improvement of the RA Law «On operational- investigative activity».

The article attempts to justify the need for changes in the current legislation in the field of operational and investigative activities in the Republic of Armenia. Has been done a substantive analysis of the changes made to the RA Law «On operational and investigative activities» was carried out. Have been Presented proposals for the preparation of new amendments to the named law.

Key words: *operatively-search work, operatively-search activity, operatively-search policy, legal framework.*

Բնագիրը ներկայացվել է 03.09.2021թ.

Ընդունվել է տպագրության 18.11.2021թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է) իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Ծաղիկյանը

ARMAN HAKOBJANYAN

“Vardanyan & Partners” LLC, Lawyer

ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION PERSPECTIVES IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

In this article, the main problems of ADR mechanisms in the Republic of Armenia were raised. The main mechanisms being used in Armenia are arbitration and mediation, which do not have massive awareness. The main issues for mediation are the absence of a standing committee of mediators' qualification and that judges do not direct disputes to mediation.

It is suggested to establish a standing committee and a public policy to raise awareness on mediation. The main issues about arbitration are the lack of awareness and trust from society. It is suggested to take steps to ensure the independence and impartiality of arbitral tribunals. ADR perspectives in the Republic of Armenia are the implementation of other types of ADR mechanisms such as negotiations and expert determination, and e-arbitration. The main advantages and disadvantages of e-arbitration are analyzed.

Key words: *ADR, arbitration and mediation, arbitral tribunal, negotiation, expert determination, e-arbitration.*

Introduction

In many parts of the world, the adoption of alternative dispute resolution (hereinafter referred to as “ADR”) processes was premised on creating better access to justice for citizens, particularly those with lesser means¹. ADR's foundational link with access to justice is in relation to justice as a process for resolving disputes and justice in relation to equality of access and equitable outcomes. It is widely believed that expanding the use of alternative dispute resolution mechanisms will significantly reduce the courts' workload and improve the efficiency of dispute resolution and reduce corruption risks in general. In the legal system of the Republic of Armenia, the concept of “alternative method of dispute resolution” does not exist, and only some of the alternative methods of dispute resolution are used. In the recent past, there were intermediary courts in Armenia, which were essentially arbitration courts. These could be either permanent or created to settle a specific dispute (ad hoc). However, the implementation of those decisions was carried out voluntarily.

Currently, among the alternative dispute resolution methods in the Republic of Armenia, arbitration, financial system mediator, and mediation are accepted. However, several other ADR methods can also be effective and time-consuming if used correctly, such as negotiations and expert determination.

What is more important for the future development of ADR in Armenia is legal obstacles and execution. The main issue with this is that ADR is relatively new in the Armenian legal system, and the legal background is not developed as much as needed. As a result

of lack of awareness and trust, arbitration and mediation are not used by most of society. We believe that the Armenian legal system needs major amendments to legal acts and respective events raising trust towards ADR in Armenia. We will suggest necessary amendments in the following chapters of this article.

To further understand the current status and demand of alternative dispute resolution mechanisms in Armenia we believe it is essential to understand what the term means. Robert H. Mnookin defines it as “a set of practices and techniques aimed at permitting the resolution of legal disputes outside the courts.”². However, there is also a debate on the term “alternative”. The central criticism associated with the term ADR rests of the use of the word “alternative: which suggests a firm distinction between ADR processes and traditional litigation. Concerns have been expressed that the word “alternative” not only cloaks a looseness of meaning but that it can be positively misleading. Sir Laurence Street, the former Chief Justice of New South Wales, suggests that: “It is not in truth “Alternative”. It is not in competition with the established judicial system... Nothing can be alternative to the sovereign authority of the court system. We can, however, accommodate mechanisms that operate as Additional or subsidiary processes in the discharge of the sovereign's responsibility. These enable the court system to devote its precious time and resources to the more solemn task of administering justice in the name of the sovereign³. In general, we consider the substantiation of this interpretation acceptable, and it will be a good idea to come up with a better term for “alternative” such as “Additional.”

History of alternative dispute resolution in Armenia and the issue of public trust and awareness

The existing mechanisms for alternative dispute resolution (ADR) in Armenia have a relatively short history. The arbitration system was introduced in 2006, when the RA Law #55-N on “Commercial Arbitration” (hereinafter referred to as the Arbitration Law) was adopted, replacing the previously existing system of arbitral tribunals with a commercial arbitration system. The Arbitration Law is based on the UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration, and accordingly, the Republic of Armenia is considered a UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration country. The Republic of Armenia has been a member of the 1958 New York Convention “On the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards” (hereinafter, referred to as the New York Convention) since 1998⁴. While, the mediation system was the first introduced in Armenia in 2015 when regulations on mediation with the participation of a licensed mediator were incorporated into the RA Civil Procedure Code. Relations concerning mediation were regulated in more detail by adopting the 2018 RA Law #351-N on “Mediation” (hereinafter referred to as the Law on Mediation). In addition, on 26.09.2019, the RA signed (but has not yet ratified) the United Nations Convention on International Settlement Agreements resulting from mediation, although the provisions of this Convention apply only to agreements reached as a result of mediation (conciliation) in another State⁵.

As clearly stated above, the ADR mechanisms have a very short history in Armenia. That is probably why these mechanisms do not operate as expected and within their full potential. As it is relatively new for Armenian society, one of the significant problems with ADR is that the society is unaware of its existence and has little understanding of its entire concept. This has many reasons, but mostly it is because of ineffective public policy and executing infrastructure. Some of the issues on public awareness are that:

1. For arbitration, society is not aware of it, and the operating arbitration courts are not developed/trusted at all.

2. For mediation, judges in Armenia don't direct parties to use mediation, and most often, the parties are not aware of such a legal procedure. According to research conducted in 2020, there are some possible reasons for this problem:

- 1) Judges do not take mediation seriously as an ADR measure.

- 2) There is professional “competition”, presumably, there is a misconception that if a judge cannot reconcile the parties, the mediator will also not be able to do so.

- 3) The content of the obligation to explain the essence of mediation is not clearly defined, also no liability is defined for judges who do not fulfill this obligation⁶.

We believe that a well-planned public policy is needed to solve the abovementioned problems. The best solution is to make social advertisements, campaigns and create easy-to-understand guidelines on how mediation works and, of course, conduct training and seminars for judges in order to explain the importance of mediation and the benefits for the judicial system as thanks to mediation, the workload of the judiciary will become less. The judges will have more time to concentrate their attention on more complex cases where mediation or other ADR mechanisms will not work.

Current problems and perspectives of mediation in Armenia

As mentioned above, mediation is regulated through 2018 “Law on Mediation” of Armenia. Hence, practically the history of mediation is 3 years old, and it's a concise period to identify the implementation results. The main problems are related to its practical obstacles.

One of the main practical issues is that mediators should be licensed to be able to practice mediation. However, such an evaluation happened only once in 2015, and after that, no mediators were qualified so. This is an issue because some of the mediators quit their practice and the quantity of acting mediators is just a few. Often there are no free mediators to take a case, or they do not choose it as a priority over their other positions, which brings us to our second point – mediators do not get paid for the first 4 hours of mediation, and there is no motivation for them to conduct negotiations. We believe that there is a need to establish a standing committee for mediators' qualification and determine the procedure of its activities. Such a committee will be responsible for the annual qualification of the candidates of mediators and will conduct training and seminars to make sure the knowledge and skills are up to date.

The other improvement that can be made is making the mediation hours chargeable for it to be considered a priority by more specialists. According to the 167th article of the Civil Procedure Code of the RA, after performing the procedural actions specified in

paragraph 6 of part 1 of the article, the court may appoint up to four hours of free mediation, if there is a high probability of the dispute ending with reconciliation. The state can pay this amount, and if no agreement is reached, the party losing the lawsuit can be held responsible for refunding the cost. In any case, the mediator's activities should not be considered secondary activities, and serious attention should be given to make them more desirable by professionals.

Current problems and perspectives of arbitration in Armenia

One of Armenia's most significant arbitration issues is that there is no public trust towards arbitral tribunals. Independence and impartiality of the Arbitration court is a fundamental principle. As it is commonly perceived, it is "of fundamental importance that justice not only be done but should manifestly and undoubtedly be seen to be done," as Lord Hewart CJ said⁷. As far as the definition of the two fundamental requirements is concerned, "an impartial arbitrator, by definition, is one who is not biased in favor of, or prejudiced against, a particular party or its case, while an independent arbitrator has no close relationship - financial, professional, or personal - with a party or its counsel." Thus, those two concepts are usually seen as the two sides of the same coin⁸.

The lack of mechanisms, criteria, and guidelines for revealing the conflict of interests of arbitrators is a big problem in Armenia. Although, according to the law, each institution must have its own rules of conduct for arbitrators, in a small market like Armenia, where there is a high probability that the arbitrator examining the case and the party's representative will have a conflict of interest, more stringent and legislative solutions are needed⁹. There are many cases when the head of the arbitration institution, most of the arbitrators included in the list of arbitrators of the same institution, and the parties' representatives applying for arbitration work in the same law firm. For example, there is a massive issue with the financial arbitral tribunal of Armenia. Given that financial arbitration (hereinafter referred to as FAC) was established by the RA Bankers Association, its independence and impartiality have been a subject of numerous discussions and studies.

Several provisions allow us to state, that in the classical sense, the FAC is a typical example of a pocket Arbitration court that has a close relationship with its founder and protects his interests, so there are a number of problems in terms of its independence and impartiality. In its legal form FAC is an institution, which means that it has its activities and management

characteristics and a close relationship with the founder. Members of the Bankers Association are banks and they created the Association to protect their interests. Financial arbitration operates based on the Charter approved by the RBA (Art. 62.2 of Civil Code). The RBA is responsible for the FAC's obligations (Art. 62.4 of Civil code), so we can conclude that the SBA is interested in the proper activities of the FAC and can interfere with the FAC's actions.

The Report on "the Rule of Law and Justice Through Arbitration Following the Example of FAC (hereinafter Report) published in 2014 assessed this situation as a possible case of bias. "Trust and faith in the relationship between the RBA and the FAC, as well as legislation, allow us to conclude that the FAC may be biased in resolving disputes between an institution created by financial organizations and these organizations."¹⁰.

We fully agree with the opinion expressed, and because such a bond exists, FAC will not act against the interests of its founder in case of disputes, which already indicates the limited independence of this arbitration court and in some instances, possible biased decisions.

Such a narrative of FAC prevents society from applying to it. We believe that we need independent arbitral tribunals so that society will be sure that there is no possibility that the tribunal will somehow be biased.

The other issue with the arbitration in Armenia is that the arbitration clause in agreements is not considered an exclusive agreement that excludes the dispute in court. According to the current legal regulations, the court of the first instance leaves the claim or application without examination if, before the end of the time limit set for the submission of a response to the claim, the defendant refers to the arbitration agreement between the parties to submit the dispute to the arbitral tribunal, provided that the possibility of applying for arbitration based on the agreement still exists¹¹.

We believe such regulation is ineffective if we strive to develop ADR in Armenia and make it as trustworthy as possible. The non-mandatory nature of the arbitration clause gives arbitration a secondary role, and the arbitration clause is not being taken seriously. Such an opinion derives from the principle of the parties' free will, and if such an agreement is reached, then appropriate legal mechanisms should be created to ensure each party's right to arbitration.

Future of ADR in Armenia

The promotion of Alternative Dispute Resolution

(ADR) mechanisms is strongly linked to the idea of justice in the 21st century. Armenia is not an exclusion and steps shall be taken to increase the use of mechanisms in Armenia as well. Using ADR to dispute resolution will be very good for Armenia's society and will change the narrative from winning/losing to compromising and efficiency. ADR is necessary to ensure that access to justice is not served late and the business interests, for example, are still actual. Armenia is a developing country with a sensitive economy, and in order to promote business transactions and major contracts, we need to establish fast, accessible, and efficient mechanisms.

Current Armenian regulations only consider arbitration and mediation as methods of ADR. However, there are other effective methods that can greatly impact dispute resolution practice in Armenia. As of now, negotiations and expert examinations can be implemented as ADR methods to help decrease the workload of the judiciary. Negotiation allows the parties to meet in order to settle a dispute. The main advantage of this form of dispute settlement is that it allows the parties to control the process and the solution.

Expert determination is also a handy mechanism which is described as an alternative process to court litigation or arbitration in which an appointed expert decides an issue (issues) in a binding way¹². In expert determination, the parties appoint an expert in the relevant field to reach a binding decision on an issue that is often technical or legal.

In regards to arbitration, one of the main reasons for lawyers' resistance to advising clients to include arbitration clauses in commercial contracts or agree to arbitration had been the absence of an appeal mechanism on arbitrators' awards. According to the 34th article of the law on "Commercial Arbitration" of the RA, the decision of the arbitrary tribunal may be declared invalid by the court in specific cases established by the same article, except for this method are no ways of appeal for arbitral awards. This may cause the feeling of uncertainty towards arbitral awards and prevent society from using this. We believe there should be amendments to the current regulations, and a mechanism of appeal should be added.

The 21st century has proved that IT can significantly impact almost every aspect of our life, and ADR is not an exception. The concept of e-arbitration is being considered widely nowadays, especially after the world faced a significant pandemic such as Covid-19. In the 21st century, people use e-arbitration instead of

face-to-face arbitration to make the process as efficient and fast as possible.

The idea of e-arbitration was firstly introduced in 1996 when arbitration was conducted by solely using electronic proceedings¹³. L. Markert and J. Burghardt define e-arbitration *as the predominant use of information technology for the arbitral process, whereby particularly the conduct of evidentiary hearings, but also the formation of the arbitration agreement and the rendering of arbitral awards in electronic form constitute pertinent, but not constitutive, elements*¹⁴.

E-arbitration was widely used during the Covid-19 pandemic also in international arbitral tribunals such as ICSID and others. The use of IT for e-arbitration has the following aspects:

First, and most apparent, information technology is used for written communication. According to an International Chamber of Commerce (ICC) Commission Report published in 2017 regarding "Information Technology in International Arbitration" (ICC Commission Report 2017), once the arbitral tribunal is constituted, written communication between and among the parties, the arbitrator(s) and the administering body often takes place exclusively in electronic form, with e-mail being the means of choice¹⁵.

Second, arbitral participants may transmit or store documents using cloud-based file-storing applications. Several case-management applications have been developed and made available by major arbitral institutions to satisfy the needs of arbitral practice¹⁶.

Third is using video conferencing mechanisms when, for example, witness examination is needed.

Some authors doubt e-arbitration for confidentiality issues, but we can firmly state that advanced modern technologies enable fully end-to-end encrypted video conferencing solutions to ensure everything is confidential and controllable.

The main advantage of implementing the e-arbitration procedure is that it is cost-effective, speedy, trustworthy, and efficient.

The main disadvantage can be the validity of an online agreement reached through e-arbitration via e-mail. To understand the issue of the validity of e-contracts, we should first determine the definition of a contract. According to the 450th article of the Civil Code of the RA a contract may be entered into in a written form upon signature of parties through drawing up a single document, *as well as through exchanging information or ? communication (document) via means of ... electronic or other communication which make it possible to confirm its authenticity and accu-*

rately establish that it comes from the contracting party. When concluding a contract via electronic communication, unless other requirements regarding the form of such contract are prescribed by law, an electronic document not protected by an electronic digital signature shall have the same legal effect as any document signed by hand by a given person. Hence, it can be concluded that the agreement reached through e-arbitration will not have validity issues.

Moreover, recently the Ministry of Justice has presented the law amendment package, which determines the definition of e-contracts. This amendment package is intended to add a new paragraph according to which e-contracts concluded via login, use, or exchange of information in an electronic portal shall be considered as properly concluded. Such an amendment will cut all doubts about the issue of the validity of e-arbitration agreements.

¹ Access to Justice Advisory Committee (1994) Access to Justice – an Action Plan. Canberra: Commonwealth of Australia, 1994, available at: [https://scholar.google.com/scholar?q=Access+to+Justice+Advisory+Committee+\(1994\)+Access+to+Justice++an+Action+Plan.+Canberra:+Commonwealth+of+Australia,+1994](https://scholar.google.com/scholar?q=Access+to+Justice+Advisory+Committee+(1994)+Access+to+Justice++an+Action+Plan.+Canberra:+Commonwealth+of+Australia,+1994).

² Mnookin, Robert, “Alternative Dispute Resolution” (1998). Harvard Law School John M. Olin Center for Law, Economics, and Business, p. 1., Discussion Paper Series. Paper 232. available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=117252

³ Street «The Language of Alternative Dispute Resolution» (1992) 66 Alternative Law Journal 194. available at: <https://adnetwork.wordpress.com/2016/12/01/what-was-alternative-dispute-resolution-adr-what-is-dispute-resolution-dr-an-excerpt-from-australian-dispute-resolution-law-and-practice/>

⁴ A. Khzmalyan, H. Malkhasyan, H. Movsesyan, RESEARCH ON ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA, p. 7. available at: https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/ADR_REPORT_FINAL_ENG.pdf

⁵ In the same place, p. 8.

⁶ In the same place, p.35.

⁷ Redfern A. and Hunter M., Law and practice of international Commercial Arbitration, Sweet&Maxwell, London 1999, p. 220.

⁸ Valentina Renna, REPORT ON INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF ARBITRATORS available at: <https://www.ispramed.com/wp-content/uploads/2012/09/Report-on-Independence-and-Impartiality-of-Arbitrators6.pdf> last visit 10/12/2020

⁹ A. Khzmalyan, H. Malkhasyan, H. Movsesyan, RESEARCH ON ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA, p. 21, available at: https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/ADR_REPORT_FINAL_ENG.pdf

¹⁰ Report on «The Rule of Law and Justice Through Arbitration Following the Example of FAD» available at: https://www.osf.am/wp-content/uploads/2014/09/Research_Paper.pdf.

¹¹ A. Khzmalyan, H. Malkhasyan, H. Movsesyan, RESEARCH ON ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA, p. 21. available at: https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/ADR_REPORT_FINAL_ENG.pdf

¹² Malcolm Simpson, Focus on expert determination – a valuable tool in the ADR arsenal, Walker Morris, Financier Worldwide Ltd, 2017, p. 3, available at: https://www.walkermorris.co.uk/wp-content/uploads/2017/07/-Corporate-Disputes-article-expert-determination-MAS_Jul2017.pdf

¹³ Vries, Berend. (2004). Online Dispute Resolution: Challenges for Contemporary Justice. Information & Communications Technology Law, p. 27, available at: https://www.researchgate.net/publication/263247362_Online_Dispute_Resolution_Challenges_for_Contemporary_Justice.

¹⁴ L. Markert, J.Burghardt, Navigating the Digital Maze - Pertinent Issues in E-Arbitration, Journal of Arbitration Studies, Vol. 27 No. 3 September 1, 2017, p. 7, available at: <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201728642462610.pdf>.

¹⁵ Report on Information Technology in International Arbitration, 2017, p.2, available at: <https://iccwbo.org/publication/information?technology?international?arbitration?report?icc?commission?arbitration?adr/> (ICC Commission Report 2017).

¹⁶ L. Markert, J.Burghardt, *supra*, p. 10.

LITERATURE

1. Access to Justice Advisory Committee (1994) Access to Justice – an Action Plan. Canberra: Commonwealth of Australia, 1994, available at: [https://scholar.google.com/-scholar?q=Access+to+Justice+Advisory+Committee+\(1994\)+Access+to+Justice++an+Action+Plan.+Canberra:+Common+wealth+of+Australia,+1994](https://scholar.google.com/-scholar?q=Access+to+Justice+Advisory+Committee+(1994)+Access+to+Justice++an+Action+Plan.+Canberra:+Common+wealth+of+Australia,+1994).
2. Mnookin, Robert, “Alternative Dispute Resolution” (1998). Harvard Law School John M. Olin Center for Law, Economics, and Business, Discussion Paper Series. Paper 232. available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=117252
3. Street ‘The Language of Alternative Dispute Resolution’ (1992) 66 Alternative Law Journal 194. available at: <https://adrnetwork.wordpress.com/2016/12/01/what-was-alternative-dispute-resolution-adr-what-is-dispute-resolution-dr-an-excerpt-from-australian-dispute-resolution-law-and-practice/>
4. A. Khzmalyan, H. Malkhasyan, H. Movsesyan, RESEARCH ON ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA, Yerevan 2020 available at: https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/ADR_REPORT_FINAL_ENG.pdf
5. Redfern A. and Hunter M., The law and practice of international Commercial Arbitration, Sweet&Maxwell, London, 1999.
6. Valentina Renna, REPORT ON INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF ARBITRATORS available at <https://www.ispramed.com/wp-content/uploads/2012/09/Report-on-Independence-and-Impartiality-of-Arbitrators6.pdf> last visit 10/12/2020
7. Report on “the Rule of Law and Justice Through Arbitration Following the Example of FAD available at https://www.osf.am/wp-content/uploads/2014/09/Research_Paper.pdf.
8. Malcolm Simpson, Focus on expert determination – a valuable tool in the ADR arsenal, Walker Morris, Financier Worldwide Ltd, 2017, available at: https://www.walkermorris.co.uk/wp-content/uploads/2017/07/-Corporate-Disputes-article-expert-determination-MAS_Jul2017.pdf
9. Vries, Berend. (2004). Online Dispute Resolution: Challenges for Contemporary Justice. Information & Communications Technology Law, available at: https://www.researchgate.net/publication/263247362_Online_Dispute_Resolution_Challenges_for_Contemporary_Justice.
10. L. Markert, J.Burghardt, Navigating the Digital Maze - Pertinent Issues in E?Arbitration, Journal of Arbitration Studies, Vol. 27 No. 3 September 1, 2017, p. 7, available at: <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201728642462610.pdf>.
11. Report on Information Technology in International Arbitration, 2017, available at: <https://iccwbo.org/publication/information-technology-international-arbitration-report?icc-commission-arbit-ration-adr/> (ICC Commission Report 2017).
12. L. Markert, J.Burghardt, supra. Navigating the Digital Maze - Pertinent Issues in E?Arbitration, Journal of Arbitration Studies, Vol. 27 No. 3 September 1, 2017, available at: <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201728642462610.pdf>

Արման Հակոբջանյան
«Վարդանյան և գործընկերներ» ՍՊԸ, իրավաբան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Վեճերի այլընտրանքային լուծման հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում

Այս հոդվածում քննարկվում են Հայաստանի Հանրապետությունում վեճերի այլընտրանքային լուծման (այսուհետ՝ ՎԱԼ) մեխանիզմների հիմնական խնդիրները: Հայաստանում կիրառվող հիմնական մեխանիզմներն են՝ արբիտրաժը և միջնորդությունը, որոնք զանգվածային տեղեկացվածություն չունեն: Միջնորդության հիմնական խնդիրներն են միջնորդների որակավորման մշտական հանձնաժողովի բացակայությունը և այն, որ դատավորները վեճերը չեն ուղղորդում միջնորդության:

Առաջարկվում է՝ ստեղծել մշտական հանձնաժողով և հանրային քաղաքականություն՝ միջնորդության վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացման համար: Արբիտրաժի հիմնական խնդիրը հասարակության կողմից տեղեկացվածության և վստահության պակասն է: Առաջարկվում է քայլեր ձեռնարկել արբիտրաժային տրիբունալների անկախությունն ու անաչառությունն ապահովելու համար: ՎԱԼ հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում ՎԱԼ մեխանիզմների այլ տեսակների գործարկումն են, ինչպիսիք են՝ բանակցությունները, փորձագիտական որոշումը և էլեկտրոնային արբիտրաժը: Վերլուծված են էլեկտրոնային արբիտրաժի հիմնական առավելություններն ու թերությունները:

Հիմնաբառեր- ՎԱԼ, արբիտրաժ և միջնորդություն, արբիտրաժային տրիբունալ, բանակցություններ, փորձագիտական որոշում, էլեկտրոնային արբիտրաժ:

Арман Акобджанян
Юрист в “Варданян и партнеры” ООО

РЕЗЮМЕ

Альтернативные перспективы решения споров в Республике Армения

В этой статье затронуты основные проблемы механизмов APC в Республике Армения. Основными механизмами, используемыми в Армении, являются арбитраж и посредничество, о которых мало кто знает. Основными проблемами для медиации являются отсутствие постоянного комитета по квалификации медиаторов и то, что судьи не направляют споры в медиацию.

Предлагается создать постоянный комитет и государственную политику по повышению осведомленности о медиации. Основные проблемы, связанные с арбитражем, это недостаток осведомленности и доверия со стороны общества. Предлагается принять меры для обеспечения независимости и беспристрастности арбитражных судов. Перспективы APC в Республике Армения - реализация других видов механизмов APC, таких как переговоры и экспертное заключение, а также электронный арбитраж. Проанализированы основные преимущества и недостатки электронного арбитража.

Ключевые слова: APC, арбитраж и посредничество, арбитражный суд, переговоры, экспертное заключение, электронный арбитраж.

Բնագիրը ներկայացվել է 25.11.2021թ.

Ընդունվել է տպագրության 03.12.2021թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է) իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Վ. Կարապետյանը

РУБЕН АВАКЯН

Академик МАНЭБ и Всеармянской академии
проблем национальной безопасности,
доктор юридических наук, профессор

ПРИЧИНЫ ПРЕСТУПНОСТИ В ИСТОРИЧЕСКИХ И СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЯХ

ПРЕДИСЛОВИЕ

Посвящается моим предкам –
Аваку и Искуи, погибшим в годы Геноцида
армян 1915 – 1923 гг., и родителям –
Овсепу (р. 05.05.1906г.) и Назели
(р. 13.08.1910г.), лишенных детства и
семейно-родового очага ...

В XX в. и до 20-го года XXI в. криминология как общетеоретическая наука о преступности, а также причинах и условиях, ей способствующих, объединяющихся общим понятием «детерминация преступности», доказала свою не только научную необходимость, но и непосредственное практическое значение для всего человечества.

Справедливости ради следует отметить, что вся мировая история криминологии есть поиск причин, факторов, обстоятельств, обуславливающих возникновение и изменение уровня преступности, которая в современном мире характеризуется тем, что стала, по мнению известных ученых-криминологов, главной угрозой современности. Заметим, что численность населения планеты (включая частично признанные и непризнанные страны) на 2020 г. составляет более 7,7 млрд человек. По прогнозам ООН, в конце XXI в. население Земли составит 11,0 млрд человек, если, конечно, не помешает коронавирус Covid-19. По оценкам американского биолога и демографа, проф. Пола Ральфа Эрлиха (р. 1932 г.), 10 000 лет назад на планете жило 5 млн человек, в 1800 г. – 1 млрд, в 2000 г. – 6,07581 млрд. При этом во многих странах мира темпы преступности опережают темпы прироста населения, она интенсивно растет и постоянно меняется: только за прошедшее столетие в мире в среднем увеличилась на порядок, а латентная преступность стала почти соотносима с официально регистрируемой, а по некоторым видам преступности превышает в 10 раз.

Сегодня в мире ежегодно регистрируется несколько сот млн. преступлений. В конце первой половины XXI в., по мнению независимых экспертов, преступность в мире преодолест миллиардный рубеж. При этом общая преступность в мире в расчете на 100 тыс. населения за последние 20 – 30 лет возросла более чем в 3 – 4 раза, а ежегодный прирост, без учета латентности, – 5 % [696, с. 10; 702 – 703 и др.]. Есть в мире и такие страны, которые можно назвать адом на Земле, где каждый день похищают, убивают, насилизуют, продают в сексуальное рабство или съедают. У детей вместо игрушек – боевое оружие. Большая часть населения этих стран живут за чертой бедности; живут грабежами, похищениями и убийствами.

Вместе с тем следует отметить, что существуют и безопасные государства в мире, в которых уровень преступности практически нулевой. По данным на 01.01.2020г. (с 2006 по 2019 гг.), к ним можно отнести: Сингапур, Гонконг, Исландию, Монако, Японию и другие страны. В частности, по раскрываемости совершаемых преступлений среди всех стран мира лидирует Страна восходящего солнца, где раскрываемость убийств доходит до 96,7 %, грабежей – до 78,5 %, хотя кражи составляют в структуре всей преступности не менее 2/3 преступлений. Например, по уровню преступности в мире Россия находится в рейтинге ООН и других международных организаций на 150-х позициях из 219 стран, включаемых в список. Число зарегистрированных преступлений (по всем видам) за период с 1986 по 2019 гг. в России – см. табл. П. 1, в Армении – см. табл. П. 2.

Табл. П. 1.

Преступность в России

[по официальным данным Росстата и МВД РФ: число зарегистрированных преступлений по всем видам]

Годы									
1986	1990	2000	2010	2015*	2016	2017	2018	2019**	2020
1.338.424	1.839.451	2.952.400	2.628.800	2.388.500	2.160.100	2.058.500	1.991.532	2.024.337	2.044.221

Р. С. * До 2014 г. без Крыма.

** Что на 32805 преступлений больше, чем за аналогичный период прошлого года (2018 г.), что составляет +1,6%. При этом заметим, что в общей структуре зарегистрированных преступлений, если в 2017г. доля особо тяжких и тяжких преступлений составила 21,2%, в 2019г. – 24,4%, то в 2020 г. – до 27,6 % [520 – 520/1, 955, 1024, 1024/1, 1025; IV-28].

Табл. П. 2.

Преступность в Армении

[по официальным данным ИЦ Полиции РА: число зарегистрированных преступлений по всем видам]

Годы									
1986	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
7.569	12.110	12.050	15.477	17.043	18.764	20.284	24.679	26.850	26.468

Уровень преступности в Армении за первое полугодие 2020 г., по сравнению с тем же периодом 2019 г., увеличился на 6,1 %. При этом число зарегистрированных преступлений за 2019 г. (26. 850 преступлений) выросло по сравнению с 2018 г. (24.678) на 2.172 случая, т. е. на 8, 8%. В целом за 2020 г. наблюдается спад зарегистрированных преступлений [1483; IV-39].

Следует отметить, что вышеизложенное положение преступности, не только в Армении и России, способствует тому, что в мире в целом идет социально-психологический процесс интенсивного привыкания народов к растущей преступности, в первую очередь к организованно-коррумпированной, террористической и другим видам преступности. Также наблюдается определенный интерес к криминалу среди молодежи. Доминируются стремление к власти, корысть, месть, секс и т. д. Моральные ценности постоянно уступают материальным ценностям. При этом тенденция криминализации противоправных деяний как естественный процесс превалирует над декриминализацией. Удельный вес корыстных и корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в мире, достигает от 70 до 90 %.

Всем нам хорошо известно, большинство ученых-криминологов, социологов, психологов и представителей других наук в прошлом искренне надеялись найти основные причины преступности как реально существующего феномена. Поэтому, как уже отметили, вся история криминологии есть история попыток установления объективных причин преступности. Именно в процессе такого поиска рождались научные взгляды, идеи, теории, концепции и доктрины причин преступности. В результате мы имеем огромную научную и учебную литературу по криминологии, однако не имеем единства научных мнений в периодизации истории криминализации, классификаций различных криминологических направлений и теорий причин преступности.

Вместе с этим система криминологических знаний во всем мире взаимосвязана с другими науками, в частности, с уголовным правом, социологией и прикладной социологией, уголовным процессом и криминалистикой, наукой уголовно-исполнительного права, теорией и практикой оперативно-розыскной деятельности, психологией, педагогической и экономической науками, статистической демографией, математикой, наукой государственного (конституционного) права, административным и с другими отраслями права.

Исходя из вышеизложенного, объектом нашего исследования являются причины преступности в

исторических и современных реалиях во взаимосвязи с упомянутыми науками. Для реализации данной проблемы в монографии нами будет исследована эволюция криминологической мысли от истоков зарождения человечества до самых современных концепций причин преступности. В работе также будут рассмотрены основные научные мнения, идеи и теоретические положения антрополого-биолого-психологического, социально-биологического и социально-правового направлений причин преступности.

Однако объективности ради следует отметить, что до распада СССР вызывают недоумение позиции отдельных авторов, которые выступали со “справедливой” критикой в процессе освещения различных американских и западноевропейских криминологических теорий, концепций и доктрин по проблемам причин и условий преступности. В них, как правило, преобладал идеологизированный подход, а в ряде случаев и искажающий действительный смысл и значение рассматриваемых научных взглядов и теорий учеными-криминологами, социологами, психологами, генетиками и представителями других отраслей науки, как уже отметили, американскими, западноевропейскими, да и некоторыми советскими учеными до 30-х годов XX в., по линии проблем преступности и ее причин. В результате в советский период де-юре и де-факто перестало в криминологии развиваться не только антрополого-биолого-генетическое, но и социально-биологическое направления причин преступности. Однако не будем забывать, при каком политическом строе писались многие труды известных советских ученых-криминологов. Если отбросить “идеологическую шелуху”, то высказанные ими многие идеи не только представляют исторический интерес, но не потеряли свою актуальность и сегодня. Вместе с тем справедливости ради следует отметить, что в начале 90-х годов XX в., после распада СССР, некоторыми учеными-исследователями была предпринята попытка предать забвению упомянутый мировоззренческий догматизм социалистической криминологии, основанный на учении марксизма-ленинизма, “вместе с ребенком”. Поэтому при изучении не только криминологической литературы, научных источников других отраслей науки, но и материалов из средств массовой информации и интернета нами будет исключена вышеупомянутая “идеологическая шелуха” при исследовании темы нашей монографии.

Далее в работе будет делаться акцент на таких вопросах, как “Преступниками рождаются или становятся?”, “Можно ли искоренить преступность или она является вечной проблемой?”, “В чем причины преступности и какие социально-биолого-психологические факторы способствуют его совершению?” и т. д.

В данной монографии будут исследованы также латентное и виктимологическое направления причин преступности.

Следует отметить, что содержание данной монографии хотя и будет адресовано научным работникам, законодателям, юристам, преподавателям, аспирантам, но оно рассчитано и на среднего читателя, т. к. мы уверены, что среди широкого круга читателей, интересующихся данной работой, они будут составлять большинство. Поэтому автором содержание глав данной книги будет представлено таким образом, чтобы оно отвечало и интересам среднего гражданина, и его представлениям о причинах преступности в нашем обществе.

Вместе с тем данная работа будет направлена и на удовлетворение интересов современного профессионального читателя о причинах преступности, т. к. она даст ему, по мнению автора, более широкое представление о научных взглядах, идеях, теориях, концепциях и доктринах причин преступности с рождения человечества и по сей день. Что позволит им дать квалифицированную оценку тем выводам и предположениям, которые появляются в юридической литературе. Поэтому вопросы в главах данной книги будут освещены таким образом, чтобы дать возможность читателям подвергать сомнению вышеупомянутые положения о причинах преступности и делать свои самостоятельные выводы. В этом, по убеждению автора монографии, и заключается цель данного исследования.

Исследуемая нами тема под названием “Причины преступности в исторических и современных реалиях” в криминологическом аспекте в юридической литературе рассматривалась учеными-криминологами, как правило, при изучении более общих проблем борьбы с преступностью. Данная же работа будет представлять собой системное исследование мирового теоретического и практического опыта ученых-исследователей по выявлению причин преступности и условий, им способствующих, на основе анализа действующих в мире доктрин, теорий, концепций и научных взглядов. При этом акцентируя внимание на уровнях общих причин и условий преступности в целом и причин и условий отдельных видов преступности. Такой подход, по мнению автора монографии, актуален и перспективен, прежде всего в аспекте

предупреждения преступности в современных условиях.

Новизна данного монографического исследования, исходя из его актуальности и перспективности, заключается в том, что впервые рассмотрен обобщенный мировой опыт борьбы с преступностью не только криминологической, но и других отраслей наук в аспекте поиска наиболее приемлемых доктрин, теорий, концепций научных взглядов и т. д. для их эффективного применения в борьбе с преступностью. Для исследования данного объекта нами будет привлечен широкий круг источников, опубликованных на армянском, русском, итальянском, английском, французском, немецком и других языках.

Материалы глав данной книги нами будут даны в хронологической последовательности.

Данная монография будет состоять из *3-х частей: Предисловия, 7-ми глав с примечаниями, Заключения, Словаря криминологических терминов, Указателя имен, Библиографии, охватывающей около 2000 наименований, Списка сокращений.*

Текст данного издания будет снабжен соответствующими иллюстрациями. В частности, данный перечень будет включать в себя более 200 портретных фотографий известных ученых-криминологов, социологов, психологов, биологов, антропологов, а также специалистов других отраслей науки, которые оставили свой позитивный след в криминологической науке.

Первая часть включает первые четыре глав.

В *первой главе* – “Историческое становление криминологической науки и научные центры исследования причин преступности в мире” – будут рассмотрены вопросы: об историчности преступности и невозможности ее искоренения; исторического становления криминологической науки; понятия причин преступности и условий, способствующих совершению преступлений, и криминологические организации и учреждения по исследованию причин преступности в мире.

Во *второй главе* – “Биологическое – антрополого-биолого-психологическое направление причин преступности” – будут исследованы концепции основоположников и сторонников биолого-антропологической причины преступности Франца Галля, Чезаре Ломброзо и др.

Третья глава – “Основные идеи и теории социально-биологического направления причин преступности” – будет посвящена рассмотрению идей Платона, Клавдия Галена, Плотина, Аврелия Августина и мн. др. о причинах преступности, а также научным теориям причин преступности Нового и Новейшего времен.

В *четвертой главе* – “Известные идеи и теории социологического и социально-правового направлений причин преступности” – нами будут исследованы не только известные мнения и идеи античных и средневековых мыслителей о преступлениях и причинах, их обуславливающих, но и научные теории причин преступности в периоды Нового и Новейшего времен.

Во вторую часть монографии “*Научные взгляды о причинах отдельных видов преступности*” будет включена пятая глава – “*Причины и условия отдельных видов преступности*”, которая будет посвящена причинам и условиям: политической преступности; организованной преступности; экономической преступности и коррупции; преступности несовершеннолетних; насильственной преступности и преступности террористического характера; экологических преступлений; преступного оборота наркотических средств и психотропных веществ, а также научным методам борьбы по их нейтрализации; семейной и женской преступности, проституции; рецидивной и профессиональной преступности.

В третьей части монографии мы будем рассматривать виктимологическое и латентное направления причин преступности (гл. VI – VII).

В *Заключении* будут подведены итоги данного исследования, сделаны соответствующие обобщения и сформулированы основные выводы и отдельные рекомендации по рассматриваемой теме.

Завершит монографию *Библиография*. Ее разделы будут отмечены римскими цифрами, при этом арабская цифра в разделе будет означать порядковый номер использованной литературы, например:

- первый раздел – I, 500 – порядковый номер использованной литературы и других источников на русском языке, т. е. будет отмечен как 500;
- второй раздел – II, 34 – порядковый номер иностранной литературы, т. е. II-34. Например: II-34. Caldwell R.G. Kriminology. – New York: Ronald Press Co, 1956. – 749 p.;
- третий раздел – III – порядковый номер диссертации и авторефератов, т. е. III-1. Например: III-1. Авакян Р.О. Организационно-правовые и информационные основы деятельности ОВД в борьбе с нарко-манией: дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: Академия МВД СССР, 1991. – 436 с.;
- четвертый раздел – IV, 3 – ссылки на электронные ресурсы, т. е. IV-3. Например: IV-3.

URL.: <https://www.ru.m.wikipedia/> Древнеармянская переводная литература (дата обращения: 03.03.2019).

Заметим, что мы отказались от обзора использованной нами литературы по главам монографии, чтобы избежать увеличения ее объема.

В текстах монографии ссылки на библиографию будут даны нами в квадратных скобках, например [], а внутри будут указаны раздел, порядковый номер использованной литературы и номера страниц (с.) этой литературы, например [4, с. 36].

Что касается имен авторов научных изданий, в том числе авторов концепций, теорий и доктрин причин преступности, мы основывались на выходных данных издательств. При этом имена иностранных авторов, во избежание их разночтения, переданы в скобках в общепринятой в настоящее время транскрипции, например, Рубен Авакян (Ruben Avakyan).

И последнее. В результате изучения представленного нами в монографии материала наш читатель, если он студент юридического факультета вуза, должен:

знать

- об историческом становлении криминологической науки и действующие в мире научные центры исследования причин преступности;
- основные положения общей части криминологии, в частности понятие преступности, ее причины и условия;
- биологическое – антрополого-биолого-психологическое, социально-биологическое и социально-правовое направления теорий причин преступности;
- основные факторы причин и условий отдельных видов преступности;

уметь

- анализировать и оценивать криминогенную обстановку в области причин преступности в конкретном регионе, а также прогнозировать возможное ее изменение в будущем;
- выявить причины и условия преступности, а также причины и условия отдельных видов преступности;

владеть

- навыками анализа как криминогенных явлений и факторов причин преступности, так и причин и условий совершаемых отдельных видов преступности;
- методикой проведения криминологических исследований с применением теорий причин преступности;
- необходимыми навыками профессионального общения на иностранном языке;
- основными оперативно-розыскными и другими методами получения и переработки информации в компьютерных сетях.

О рецензентах монографии:

АВЕТИСЯН СЕРЖИК СЕРГЕЕВИЧ

д.ю.н., профессор, Заслуженный юрист РА, профессор кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права Института права и политики Российско-Армянского университета, судья уголовной палаты Кассационного суда РА

Родился в 1966 году в Таширском районе.

В 1991 году с отличием окончил военно-юридический факультет Краснознаменного военного института Министерства обороны СССР (г. Москва). Занимал должности судьи военного трибунала 7-ой армии Закавказского военного округа, дислоцированной в Армении, судьи и председателя судебной коллегии Верховного суда РА по военным делам, судьи Апелляционного суда по уголовным и военным делам, судьи и председателя уголовной палаты Кассационного суда РА.

Автор 135 научных, учебных, учебно-методических работ, в том числе 10 монографий, 5 учебников и учебных пособий, более 90 научных статей и международных докладов, изданных в Ереване, Москве, Санкт-Петербурге, Будапеште, Германии, Арцахе.

В 2016 году назначен председателем армянского представительства региональной общественной ор-

ганизации “Союз криминалистов и криминологов”.

Председатель специализированного совета ВАК РА 063 по юриспруденции, действующего в Российско-Армянском университете.

Награжден медалью Мхитара Гюша, золотой медалью Российско-Армянского университета, присвоено звание Заслуженного профессора университета.

Приказами министра образования и науки 2016, 2018 гг., министра образования, науки, культуры и спорта от 2020 г. включен в списки бенефициаров конкурсов «100 научных сотрудников с высокой эффективностью – 2016, 2017, 2018», осуществляемых за счет государственного бюджета РА.

ХАЧАТУРОВ РУДОЛЬФ ЛЕВОНОВИЧ

д.ю.н., профессор, Почетный работник высшего профессионального образования РФ, Заслуженный работник высшей школы РФ, основатель школы права в городе Тольятти Самарской области.

Родился 5 марта 1939 года в г. Тбилиси.

В опорном Тольяттинском государственном университете сформирована научная школа по общей теории юридической ответственности. Основателем школы является Р.Л. Хачатуров – видный российский ученый, известный фундаментальными разработками в области юриспруденции. Им осуществлен ряд крупных исследований, которые способствуют развитию юридической науки в России.

Р. Л. Хачатуров подготовил 37 кандидатов юридических наук и 5 докторов юридических наук по специальности 12.00.01. Он является автором свыше четырехсот работ. За последние десять лет объем наиболее значимых работ, в которых он является руководителем авторского коллектива, соавтором и редактором, составляет 13535 п. л., в том числе: “Антология юридической ответственности” в 5т. – Самара, Ас-Гард. 2012 – 336п.л.; “Памятники российского права” в 35 т. – М.: Юрлитинформ, 2013-2017 гг. – 870 п.л.; “Отрасли законодательства и отрасли права Российской Федерации: общетеоретический, межотраслевой, отраслевой и историко-правовой аспекты: монография”. - М.: Юрлитинформ, 2017. – 584 с.; “Методы правового регулирования”: монография. - М., Изд-во “Юрлитинформ” 2018, 28 п.л.; “Формирование и развитие отраслей права в исторической и современной правовой реальности России”. в 12 томах. – М.: Юрлитинформ, 2020-2022., Т.1-Т.4, 2020-2021. 115 п.л. и др.

Индекс цитирований 2035, Хирша- 20.

ЦАГИКЯН СТЕПАН ШАНТОВИЧ

д.ю.н., Заслуженный профессор кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права Института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета, руководитель магистерских программ в русском секторе «Уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право», «Уголовное право, уголовный процесс»

Родился в г. Ереване в 1947 г. Окончил русскую среднюю школу г. Еревана, затем юридический факультет Ереванского государственного университета.

С 1976 по 1996 гг. работал в системе прокуратуры Армении на должности следователя, помощника прокурора, прокурором. С 1996 по 2003 гг. работал в Национальном собрании (парламенте) РА на должности заведующего отделом законодательных реформ. С 2004 по 2019 гг. заведующий кафедрой уголовного права и уголовно-процессуального права Института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета.

Руководил группой по разработке закона о противодействии коррупции. Соавтор программы антикоррупционной политики Республики Армения. Соавтор комментариев Конституции РА (2010 г.). Член редакционных коллегий научных журналов “Правосудие” юридического института Министерства юстиции РА, “Банбер” Международного университета Евразия и др., заместитель председателя диссертационного совета по специальности 12.00.05.

Докторская диссертация (2004 г.) посвящена проблемам противодействия коррупции и ее наиболее тяжкому проявлению – взяточничеству.

Автор 11 монографий, свыше 100 научных статей, рефератов, докладов. Из них наиболее значимые труды: “Ответственность за взяточничество” (1988 г., в соавторстве с российскими учеными Б. В. Волженкиным и В. Е. Кваписом); “Коррупция: причины и последствия” (2002 г.); “Роль общества в борьбе с коррупцией” (2003 г.); “Противодействие коррупции в Армении” (2006 г.); “Политика предупреждения коррупции” (2010 г., соавтор.); “Антикоррупционная стратегия в уголовно-исполнительной системе” (2012 г.); “Оперативно-розыскная деятельность. Учебно-методическое пособие” (2017 г., соавтор.); “Юридическая энциклопедия” (2017 г., соавтор.); “Криминалистика” (2019 г., под ред. проф. С. Ш. Цагикяна) и др. [491, 1190 – 1192, 1283 и др.].

JUSTICE
ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ISSN 1829 1252

